

Ўзбекистон ССЖ Фанлар академияси
Адабиёт институти
Ҳ. С. Сулаймонов номидаги Қўлғезмалар институти

АЛИШЕР НАВОИЙ

**МУКАММАЛ
АСАРЛАР ТЎПЛАМИ**

Йигирма томлик

Еттинчи том

**ХАМСА
Ҳайратул-аброр**

Ўзбекистон ССЖ «Фан» нашриёти
Тошкент — 1991

Тахрир ҳайъати:

*К. ЯШИН, Э. ЮСУПОВ, УЙЎҒУН, ИЗЗАТ СУЛТОН, А. ҚАЮМОВ, Б.
НАЗАРОВ, А. ҲАЙИТМЕТОВ, Ф. СУЛАЙМОНОВА, С. ҒАНИЕВА, М.
ҲАКИМОВ*

П.Шамсиев илмий-танқидий тексти асосида дostonни изоҳлар
билан нашрга тайёрловчилар:
ҲАМИД СУЛАЙМОН

Масъул муҳаррир:
Ё. ИСҲОҚОВ

Тақризчилар:
Т. АҲМЕДОВ, Ҳ. МУХТОРОВА

ИНСТИТУТДАН

Ўзбекистон ССЖ Фанлар академияси қошидаги Адабиёт институти ҳамиша ўз илмий-тематик режаларида улуғ ўзбек шоири ва мутафаккири Алишер Навоий асарларини, айниқса унинг «Хамса»си таркибидаги дostonларни матншунослик жиҳатидан ўрганишга ва нашр этишга катта аҳамият бериб келди.

«Хамса» дostonлари ўтмишда, хусусан XV— XVIII асрларда кўлёзма ҳолида, сўнгги XIX аср охири ва XX аср бошларида тошбосма нашрларда халқ орасида тарқалди. Навоий «Хамса»сининг илк нашри тўла ҳолда Хевада (1880 йил), сўнгроқ Тошкентда (1904, 1905 йиллар) амалга оширилган.

Совет даврида «Хамса» дostonлари биринчи марта Тил ва адабиёт институти илмий ходимлари томонидан 1939—1940 йилларда бирмунча қисқартирилган ва шарҳланган ҳолда латин алфавитида нашрга тайёрланиб, насрий баён билан ёнма-ён ҳолда эълон қилинди. Бу ишга Ғафур Ғулом, Солиҳ Муталлибов, Ғулом Каримов, Амин Умарий, Ҳусайнзода, Тўхтасин Жалолов каби шоир ва олимлар катта ҳисса қўшдилар. «Хамса» дostonлари, «Ҳайратул-аброр»ни мустасно қилганда, 1948 йилда улуғ шоир таваллудининг 500 йиллигини нншонлаш билан боғлиқ равишда, насрий баёнларсиз янги — рус алфавитида иккинчи марта чоп этилди. Бу нашр ҳам оммавий нашр бўлиб, маълум даражада қисқартирилган ва етарли даражада илмий шарҳланмаган эди.

Улуғ Ватан уруши арафасида Садриддин Айний Тил ва адабиёт институти билан боғланган ҳолда Навоий «Хамса»сининг қисқартирилган, тушиб қолган қисмлари мазмуни насрда берилган ва изоҳланган нашрини тайёрлади ва чоп эттирди. Бу китоб 1947 йили янгитдан нашр этилди.

Алишер Навоий асарларининг илмий-танқидий матнларини тайёрлаш навоийшуносликда, хусусан унинг асарлари матнини

илмий қатъийлаштиришда алоҳида аҳамиятга эга. Шу маънода биринчи марта «Хамса»нинг илк достони — «Ҳайратул-аброр» достонининг илмий-танқидий тексти С. Муталлибов, «Лайли ва Мажнун» достони илмий-танқидий тексти Ғулом Каримов томонидан тайёрлангани муҳим ишнинг бошланиши бўлди. Бироқ, бу текстларнинг ўз вақтида эълон қилинмагани афсусланишга лойиқдир.

«Хамса» достонларининг илмий-танқидий матнларини янги қўлёзмалар асосида янгитдан тузиш қирқинчи йиллар охири, эллигинчи йиллар бошида навоийшунос Порсо Шамсиев (1897—1972) томонидан бошланди. Олим 1956 йили «Сабъаи сайёр»нинг, 1963 йили «Фарҳод ва Ширин»нинг, 1970 йили «Ҳайратул-аброр»нинг илмий-танқидий матнларини эълон қилди. У «Лайли ва Мажнун», «Садди Искандарий» достонларининг илмий-танқидий матнларини ҳам тайёрлаган ҳолда уларни чоп этишга улгурмади.

П. Шамсиевнинг Навоий достонларини нашрга тайёрлаш билан боғлиқ ишлари орасида «Хамса»ни тўла ҳолда 1959 ва 1960 йилларда чоп эттиргани фанда ва улуғ шоир меросини ўрганиш ва тарғиб этишда катта аҳамиятга эга бўлди. Бунда институтнинг етакчи матншунос олими бўлган Порсо Шамсиевнинг илмий фазилатлари янада тўлароқ намоён бўлди.

Лекин Навоий асарлари, хусусан «Хамса» достонларининг том маънодаги илмий матнларини яратиш ва эълон қилиш мураккаб жараён. Бунинг учун матн тузиш ишига жаҳон қўлёзма фондларида мавжуд барча қимматли қўлёзмалардан фойдаланиш талаб этилади. Порсо Шамсиев «Хамса» матнлари устида тадқиқот олиб борган вақтларда эса бунинг имкони йўқ эди. Шунинг учун у «Хамса»нинг Иттифоқда мавжуд қўлёзма нусхалари асосидагина ишлашга мажбур бўлди. «Хамса»нинг чет эллардаги, хусусан, Париж, Стамбул нусхалари тадқиқотдан четда қолди. Шунинг назарда тутиб, Адабиёт институти, Қўлёзмалар институти илмий ходимлари ҳозир олим бошлаган ишни давом эттирмоқдалар ва «Хамса» достонларининг янада мукаммал

текстларини яратиш устида тадқиқот ишлари олиб бормоқдалар.

Алишер Навоийнинг йигирма жилдлик «Мукаммал асарлар тўллами»ни яратиш муаммоси Адабиёт инситути илмий ходимлари олдига «Хамса» дostonларининг илмий текширилган ва изоҳланган нашрини тузиш вазифасини кўйди. Бунда улар ўз устозлари — Порсо Шамсиев тузган матнларни асос қилиб олдилар аа текстларга маълум даражада тузатишлар ҳамда аниқликлар киритишга муваффақ бўлдилар.

«Ҳайратул-аброр» дostonи матни, унга илмий изоҳлар филология фанлари доктори Абдуқодир Ҳайитметов ва филология фанларн номзоди Иброҳим Ҳаққулов томонидан тузилди.

«Хамса» дostonларини ушбу нашрда эълон этишга ҳисса қўшган матншунос олимлар ҳар бир дoston юзасидан пайдо бўлиши мумкин бўлган танқидий мулоҳазаларни қуйидаги манзилгоҳга маълум қилишларини илтимос қиладилар: 700170, Тошкент, ИИ. Мўминов кўчаси, 9. Адабиёт институти.

ҲАЙРАТУЛ-АБРОР

[I]

Бисмиллоҳир-раҳмонир-раҳим,
Риштаға чекти неча дурри ятим.

Ҳар дур анга жавҳари жондин фузун,
Қиймат аро икки жаҳондин фузун.

Риштаси худ иқди жаҳон риштаси,
Дема жаҳон риштаси, жон риштаси.

Ганжи бақо зикрига улким етиб,
Бу дур ила риштани тасбиҳ этиб.

Ришта эмас, турфа камандедур ул,
Давлату дин сайдиға бандедур ул.

Қайси каманд, ўлмади ҳаргиз каманд,
Равзаи фирдавс ғазолиға банд.

Бал ариғедурки оқар жон суйи,
Йўқ, демаким жон суйи, ҳайвон суйи.

Ул сув яқосида алифдин шажар,
Шамрасидин ул шажар узра самар.

Йўқки ўшул риштаи гавҳар баҳо,
Ганжи илоҳийға эрур аждаҳо.

Ёки булар барчаси таъвил эрур,
Арши муалло аро қандил эрур.

Балки бу қандил аро айлаб аён,
Боғи аҳад фохтаси ошён.

Йўқки эрур махзани ваҳдатқа йўл,
Йўлу не йўл, асру яқин йўлдур ул.

Лекин эрур ҳам қатиқу ҳам махуф,
Уйлаки ожиздурур андин вуқуф.

Қилғучи бу бодия қатъиға майл,
Аҳли қабулу рад эрур икки хайл,

Азмиға чун қўйди қадам аҳли рад,
Раҳбари тавфиқдин ўлмайд мадад,

«Бо»си ибодин урар аввал сало,
«Ё»ки дегайло не бўлур жуз бало.

«Син»и наҳанг арқосининг арраси,
Юз кеманинг офати ҳар парраси.

«Син» била «мим»и йўлида кўп ҳумум,
Йўли ҳумум анинггу ели самум.

«Мим»и йилони дамидин ўт сочиб,
Йўл бошида ётибон оғзин очиб,

Уч «алиф», уч «лом»и солиб рустахез,
Олти жиҳатдин чекибон тиғи тез.

«Ҳе» (حی) лар учи қатл ишида тез ўлуб,
Румҳ учидек ҳар бири хунрез ўлиб.

«Ре»лариким зоҳир этиб иқтирон,

Фoш ўлуб ондин зарари бегарон.

«Ҳе» (ش) си ҳалок этгали қуллобваш,
Маҳлака қалби аро қуллобкаш.

«Нун» чекиб эл саҳми учун ёсини,
Балки бақо заръи учун досини

«Ё»си муҳолиф сори ҳарфи нидо,
Яъни эт оллимда ҳаётинг фидо.

Нуқталари ул йўл аро тошлар,
Тошлар ўлмайки кесук бошлар.

«Мим»лар анда гириҳ узра гириҳ,
Жазмлар анда зириҳ узра зириҳ,

Ҳар сори «ташдид» тааддуд била,
Зоҳир ўлуб элга ташаддуд била.

Ҳар нечаким нозирини мақсуд ўлуб,
Аҳли назар кўзига мардуд ўлуб.

Лек қачон қатъиға аҳли қабул,
Азм қилиб айласа ул ён нузул,

«Бо»си бурун «бо»и башорат дурур
Шамраси кирмакка ишорат дурур.

«Син»и саломат йўлининг зийнаси,
Балки саодат юзи ойинаси.

«Мим»и очиб манзили мақсадға йўл,
Балки бу манзил аро сарчашма ул.

Ҳар «алиф»иким еридур жон аро,
Шамъ ўлуб ул тоза шабистон аро.

«Лом»лари борча ливойи зафар,
Бериб анга жилва ҳавойи зафар.

«Ҳо» (هـ) си ҳувиятни қилиб жилвагаҳ,
«Лом»и била қойили «ал-мулку лаҳ».

Равзаи жаннатға эшик «ро»лари,
Гунчаи ваҳдатға бешик «ҳо» (هـ) лари.

«Мим»ки «нун»дин қилибон интиҳо,
Жонға қўюб миннати бемунтаҳо.

«Ё» била «мим»и қилиб изҳори ям
Айлагали ғарқаи баҳри карам.

Нуқтау ташдид анга чақмоқу тош,
Қилмоқ учун партав «алиф» шамъи фош.

Жазми солиб тавқ кўнгул бўйниға,
Нуқта бақо дуррини жон қўйниға.

Ҳам ҳаракотидин ионат етиб,
Етгали мақсудқа таҳрик этиб.

Ҳам саканоти қилиб ифшо суқун,
Анда таваққуфқа бўлуб раҳнамун.

Сойири чун пўяға гомин очиб,
Гардидин атрофиға жонлар сочиб.

Бош-аёғи боштин-аёқ жон бўлуб,
Бошдин-аёғ жон неки, жонон бўлуб.

Азмида ул қавмға доғ узра доғ,
Қатъида бу хайлға боғ узра боғ.

Ҳикмати ул қаҳр аро, бу лутф аро,
Ушбуки тўлғай икки меҳмонсаро.

То агар ўт солса жалолияти,
Лутф ила урғай сув жамолияти.

Истабон, эй хаста Навоий, наво,
Бўйла сафарға қилур эрсанг ҳаво,

Йўл ёмону яхшисидин ема ғам,
Бисмиллоҳ, дегилу қўйғил қадам.

«Ҳайра саноин лимуфизил-карам»,
Ким карамидин эрур эл муҳтарам.

[Ш]

Ул холиқ ҳамдиким, махлуқот тасвириға анинг қалами сунъи
чехракушодурур ва маснуот таҳририға анинг хомаи ҳикмати
жамол афзо ва ҳар кўнгул ғунчасиға бир ҳусн гули сори анинг
силсилаи шавқидин вобасталиқ ва ҳар куз ахтариға бир қош
ҳилоли сори анинг риштаи муҳаббатидин пайвасталиқ

Ҳамд ангаким вожиби биззот эрур,
Ҳомид анинг зотиға заррот эрур.

Ваҳдати зотиға қуёшдек тонук,
Заррадин афзуну қуёшдин ёруқ.

Жисм сипехрини масир этгучи,
Руҳ қуёшини мунир этгучи.

Гулшани фирузани чеккан баланд,
Гулларидин меҳрни гулдаста банд.

Ҳар сори анжум гуликим очилиб,
Кўкка бу гулдастасидин сочилиб.

Минтақа бирла фалаки ложувард,
Сунъи бисотида ики тахта нард.

Солмоқ учун тоси сипеҳр ичра шайн,
Ою қуёшдин қилибон Каъбатайн.

Тахта келиб чархи мунаққаш анга,
Бурж ҳисобидин ики шаш анга.

Тун кун ила муҳра намудорлиқ,
Анжум ила тахта садафкорлиқ.

Даҳрда ҳар нақши савобу қусур,
Борчаси бу нарддин айлаб зухур.

Кўргузубон нақши хасису шариф,
Мисли қазову қадар икки ҳариф.

Чун очибон субҳ узори гулин,
Зулф этиб ул юз уза тун сунбулнн.

Ул юз ўлуб даҳрға кофурбез,
Устида ул зулф бўлуб мушкрес.

Оқу қаро узра бериб иштиҳор,
Мушк ила кофурини лайлу наҳор.

Чун ясабон ҳужраи тори димоғ,
Ақлдин ул ҳужрада ёқиб чароғ.

Ришта анга тори иноят бўлуб,
Шуъла анга нури ҳидоят бўлуб.

Андин олиб нур кўнгул маскани,
Лек ўчуруб ишқ елидин ани.

Ишқ елин еткурубон тунду тез,
Ақл алочуғин этиб рез-рез.

Ҳам учуруб зуҳду вараъ хирманин,
Ҳам совуруб сабру сукун масканин,

Боғи хирад нахлини хошок этиб,
Баҳри бало мавжини кўлок этиб.

Дарду бало ўтини тез айлабон,
Тез неким, чарх ситез айлабон.

Васл саҳобин чу қилиб қатрабор
Айлабон ул ўтқа сукун ошкор.

Ҳусн қуёшин қилиб офоқ сўз,
Партавини айлади олам фуруз.

Дема қуёш, равзаи ризвон дегил,
Равза ичинда гули хандон дегил.

Жилваси жон гулшани орониши,

Кўрмаги махзун кўнгул осойиши.

Зотиға жуз лутфу сафо бермаин,
Лекин анга бўйи вафо бермаин,

Ул чу вафо рангинин озод ўлуб,
Аҳли вафо жониға бедод ўлуб.

Кимга вафодин берибон чошни,
Бир нафас олмай кўзидин ёшни.

Кимки иши ғайри вафо қилмаин,
Баҳра анга ғайри жафо қилмаин.

Ишқни жон риштасиға банд этиб,
Васл кўнгул ториға пайванд этиб,

Водийи ҳажр ичра солиб кўп хатар,
Хору гиёҳини қилиб ништар,

Лоласини шуълаи оҳ айлабон,
Сабзасини заҳри гиёҳ айлабон.

Лола била сабзаси бу навъ бум
Ели эмас мумкин анинг жуз самум.

Ул ел эмасдур бу биёбон ўти,
Бил бу биёбон ўти — ҳижрон ўти.

Қимники бу шуъла била кўйдуруб,
Кўкка ҳамул ел кулини совуруб.

Кимни кул айлаб бу самуми бало,
Дарду бало кўзгуси топиб жало.

Чун солиб ул кўзгу аро то бу нур
Ишқ юзига бериб андин зухур.

Дойирани жуз бу сифат тузмайин,
Силсилани бир-биридин узмайин.

Бир-бирига бўйла тузуб марҳала.
Силсилаға боғланибон силсила.

Айлади сокин қураи хокни,
Сойир этиб давраи афлокни.

Токи муҳит ўрниға афлок эрур,
Маркази онинг кураи хок эрур.

Лутфи била борчаға мавжудлуқ,
Қаҳридин-ўқ бўлғуси нобудлуқ.

[III]

АВВАЛҒИ МУНОЖОТ

Ҳақнинг аввалиятидаким, хирад анга соний билмас, балки аввал
ва охир эли сано десалар анга лойиқи соний топилмас ва
мумкинот гулша-нидағи гулларнинг адам шабистонидин вужуд
гулистониға келмагининг сифати ва коинот бозо-ридағи
дурларнинг хафо саҳобидин зухур дарё-сига тушганининг
маърифати.

Эй санга мабдаъда абаддек азал,
Зоти қадиминг абадий ламъязал.

Не бўлуб аввалда бидоят санга,

Не келиб охирда ниҳоят санга.

Аввал ўзунг, охиру мобайн ўзунг,
Борчаға холиқ, бориға айн ўзунг.

Андаки бор эрди ниҳон бу жаҳон,
Балки ниҳон доғи жаҳондек ниҳон.

Не сочибон кун юзи барги суман,
Не кечанинг турраси мушки Хутан.

Не очибон кўкда шафақ лолалар,
Не ёғиб дин анга жолалар.

Не еру не ер юзида бир киши,
Не кўку не ғайри ситам ер иши.

Хусн ўти ҳангома фуруз ўлмайин,
Ишқ элига мояи сўз ўлмайин.

Ёрумайин шамъ ила кошонаи,
Куймай анинг ишқида парвонаи.

Жилваи ноз айламайин гул ҳануз,
Замзама чекмай анга булбул ҳануз.

Демаки наргис кўзи масти хароб,
Балки дам гулшанида масти хоб.

Хам боши муғ дайрида очилмайин,
Аҳли вараъ хирқа гарав қилмайин.

Ишва била муғбачаи майфуруш,
Зухд элини айламайин дурд нўш.

Кўргузуб орому сукун баҳри зот,
Мавж аён айламайин мумкинот.

Сен эдингу бас яна мавжуд йўқ,
Жилва қилиб ўзунгга ўз ҳуснунг-ўқ.

Мазҳар ўлуб ҳуснунгга миръоти ғайб,
Жилва қилиб анда хаёлоти ғайб.

Нозир ўзунг эрдинггу манзур ўзунг.
Ишқингга хуш ҳуснунгга мағрур ўзунг.

Бирлик эдию адади йўқ эди,
Бирдин ўзга аҳаде йўқ эди.

Йўқ эди худ илмингга ижмоли зот,
Монии тафсили шуюну сифот.

Лек ўшул чехраи ушшоқ сўз,
Ким анга ҳар ламъадур офоқ сўз,

Қилди мазохирда хаёли зухур,
Топқали ул ҳусн камоли зухур.

Жилваи ҳуснунгга чу йўқ эрди ҳад,
Кўзгу керак бўлди анга беадад.

Очти бу гулшанники рангин эрур,
Ҳар гул анга ойинаи чин эрур.

Жилваи ҳусн ўлғали зоҳир анга,
Бўлди бу миръот мазохир анга.

Восита бу эрдик қилдинг тамом,
Кўкни тўқуз лавҳаи ойинафом.

Бўлди сафо важҳида ҳар ахтари
Кўзгу киби ҳуснунг учун мазҳаре.

Меҳр юзин ойна ранг айладинг,
Юзда кусуфин анга занг айладинг.

Кўкни қилиб сафҳаи мину киби,
Айладинг ул сафҳани кўзгу киби.

Боғчасин даҳрнинг эттинг назих,
Панжараси бўлди мусаддас гирих.

Сунъунг этиб конни муламмаъ гуҳар,
Хукмунг этиб тоғни мурассаъ камар.

Топти ёғин риштаси чун баҳри соф,
Ел илигин қилдинг анга ҳуллабоф.

Ел била чирмаштурубон тийрагард,
Чархдек эттинг ани гети навард.

Мунча ғаройибки мисол айладинг,
Борчани миръоти жамол айладинг.

Ганжинг аро нақд фаровон эди,
Лек боридин ғараз инсон эди.

Турфа каломингға доғи комил ул,
Сирри ниҳонингға доғи ҳомил ул.

Кўнглига қилдинг чу яқин ганжи қисм,

Жисмини ул ганжга қилдинг тилисм.

«Каррамано» келди маноқиб анга,
«Аҳсани тақвим» муносиб анга.

Маърифатинг ким қила олмай сифат,
Қилдинг ани орифи ул маърифат.

Илмиға ҳар зотни хайл айладинг,
Зотиға оламини туфайл айладинг.

Ёраб, ўшул ганжки маҳрам анга,
Кимса эмастур, магар одам анга,

Айла Навоийни бурун одамий,
Ким бўла олғай бу ҳарам маҳрами.

Ончаки розингға амин қил ани,
Ҳарне қилурсен яна сен бил ани.

[IV]

ИККИНЧИ МУНОЖОТ

Махлуқот зеболарининг жилваи зуҳуридаким, холиқи ашё
азамати даргоҳига ондин суде етмас ва мавжудот раъноларининг
ҳодисаи футуридаким, воҳиди доно жабарути боргоҳига кимса
андин зиёнбуде тасаввур этмас.

Эй бори мавжудға сендин вужуд,
Балки вужуд аҳлиға файёзи жуд.

Катми адамдин неки мавжуд ўлуб,
Сожид ўлуб, сен анга масжуд ўлуб,

Кимки боши саждада — масжудисен,
Кимки юзи қиблада — маъбудисен.

Мунчаки афлок сабук санг эрур,
Ё кураи хок куҳан ланг эрур.

Сендин алар жунбишу ороми ҳам,
Уйлаки, ижоди ҳам, эъдоми ҳам,

Гунбади мино била тоқи сипеҳр,
Ким анга шамъ анжум эрур, шамса — меҳр.

Даркида қосир бўлубон ҳислари,
Чун кўрубон ақл муҳандислари.

Бўлмади юз ончаға меъморлиқ,
Санъатинг устодиға душворлиқ

Ё десанг ул вазъға етсун халал,
Қаҳринга бордур бу халал филмасал.

Тунд ел олинда овуч хокдек,
Илдирим ўтрисида хошокдек.

Сарсари қаҳринг чу бўлуб кўҳкан,
Тоғ булут янглиғ бўлуб наъразан.

Соврулубон кўк бир этак кул киби,
Кўзғалиб анжум бир овуч гул киби,

Майл адам даштиға айлаб Зуҳал
Пар бутуб эгнида нечукким жуал.

Қатъ ҳаётин қўрубон Муштари
Тахтаву тобути бўлуб минбари.

Тез этибон қатлиға Баҳром тиғ,
Тортибон ўз ҳолиға ҳардам дариг.

Бўйла қаро қун аро меҳри мунир,
Тийра бўлуб ўйлаки бир курси қийр.

Зухра ушотиб даф ила чангини,
Навҳа кўкида тузуб оҳангини

Тийр илигида не қалам, не рақам,
Балки рақам ояти «жаффал-қалам».

Аҳли адам шомига зулмат физой,
Таҳти шиои абадий ичра ой.

Ўт чекибон шуълаи бебокни.
Чўркабон анжум била афлокни.

Ел кўк ила ерни табоҳ айлабон,
Ўйлаки мазлумлар оҳ айлабон.

Баҳрға бир валвалау изтироб,
Ким тегиб ахтар юзига ҳар ҳубоб.

Ер қўпуб ўрнидин ўлуб ҳамла гард,
Ким итиб анда фалаки ложувард.

Одамий ул дамда анингдек адам,
Ким бу дам одамда вафову карам

Ер тутубон авжу фалак таҳ тушуб,

Гаҳ бу чиқиб юқори, ул гаҳ тушуб.

Ўт қилибон баҳрда ғаввослиқ,
Тоғ этибон чарх уза раққослиқ.

Чарх мисосида булутдек ғирев,
Девзада ўйлаки кўрганда дев.

Тоғу фалакларда тароқо тароқ,
Борча тароқида аён алфироқ.

Бир неча дам борчаға бу рустахез,
Токи фано сарсари эсгунча тез.

Ул чу эсиб тоза вагар худ куҳун,
Бир дам аро «кона каан лам якун»,

Тенгри қолиб боқию дайёр йўқ,
Ер муаббад бўлуб ағёр йўқ,

Арз (ارض) у фалак йўқидину боридин,
Борчанинг ихфосию изҳоридин.

Не азамат ичра анга суд ўлуб,
Не жабарутиға зиёнбуд ўлуб.

Сўз «Лиманил-мулк» ўлуб ул дам анга,
Ким ангадур мулк мусаллам анга.

Ёраб, агар етсам ўшул кунга жазм,
Ёки бурун айласам ул ёнға азм,

Ул нафас имон манга ҳамроҳ қил,
Кўнглум аро маҳви сиваллоҳ қил.

Раҳмати омингни нисор эт манга,
Лутфи амийминг манга ёр эт манга.

[V]

УЧУНЧИ МУНОЖОТ

Ул маънидаким, олам ва одамни вужуд кошона-сидин адам фаромушхонасиға солмоқ вужуди мутлақдин ўзга вужуд тутмас ва бу маънини вужуд аҳли андин ўзга вужудқа мутлақо ёвутмас ва исён зулматида аёқдин тушганларга хулосаи олам шафоати дастгир дурур ва ул шафийъ-шафоат қилғонларға холиқи олам ва одам шафоат пазир.

Эй қилибон қаҳр ила лутфунг шиор,
Борни йўқ айламақу йўқни бор,

Йўқ эдилар ҳар неки — бор айладинг,
Фаҳму хирад бориға ёр айладинг.

Ҳам тўкуз афлокни чектинг рафийъ,
Ҳам кураи хокни ёйдинг васийъ

Гар фалакиёту аносир дурур,
Борча самин қадр жавохир дурур.

Конию ҳайвони, агар худ набот,
Ҳар бири бир гавҳари олий сифот.

Борчасини гарчи латиф айладинг,
Борчадин инсонни шариф айладинг,

Қатрағача қулзуми заҳҳордин,

Заррағача шамсаи заркордин,

Они мунга, муни анга банд этиб,
Бир-бирига борчани пайванд этиб,

Воситалар бўлди аён тў-батў,
Бир-бирига боғланибон мў-бамў.

То тикилиб ушбу биник боргоҳ,
Бўлди муҳайё бу улуғ коргоҳ.

Онча бўлуб вусъату оройиши,
Ким сари мў йўқ яна гунжойиши.

Борчасини бузмоқ агар истасанг,
Боштин-оёқ зеру забар истасанг,

Гарчи эрур ақл ҳаросон баса,
Ул доғи олингдатур осон баса

Чун қилибон қудратинг изҳорини,
Бирисининг қўймағунг осорини.

Эмдики жунбушқа келиб баҳри жуд,
Зоҳир этарсен чу адамдин вужуд,

Кимки ҳисоб айласалар мавтидин,
Минг йилу ўн минг йил ўтуб фавтидин,

Қолабинииг дафтари ажзо бўлуб,
Жузвлари лоятажаззо бўлуб.

Зоҳир ўлур «буъсира мо фил-қубур»,
Жилва қилур «хуссила мо фис-судур».

«Явмаизин мохалақаллоху фиҳ»
«Явма яфиррул-маръу мин ахиҳ».

Не кун ўшул оху надомат куни,
Оху надомат не, қиёмат куни.

Аввалу охир эли зору асир,
Ҳар бир ўз аҳволиға тортиб нафир.

Бу чекиб ўз дарди учун вой-вой,
Йиғлаб ул ўз меҳнатиға ҳой-ҳой.

Қайси фиғонким жазаи маҳшар ул,
Қайси йиғиким фазаи акбар ул.

Номалар эл олниға паррон ўлуб,
Кўрмагидин эл юраги қон ўлуб,

Борчаси исён била бадхўйлуқ
Бадхўлуқ йўқки, сияҳ рўйлуқ.

Қизға ано боқмай, ўғулға ато
Борчасининг оғзида воҳасрато!

Ҳар сори журм аҳли гуруҳо-гуруҳ,
Юкланибон журмлари кўҳ-кўҳ.

Ҳар бири бир ҳайати ҳойил била,
Боғланиб ағлолу салосил била.

Ҳам томуғ ўти солибон рустхез,
Кўрмагидин эл сўнгаки рез-рез.

Ҳам гули фирдавс бўлуб жилвагар,
Ҳасрати дўзах ўтидин ҳам батар.

Кун қизиғидин қилибон мағз жўш,
Кўкка чекиб аҳли қиёмат хуруш.

Кўпрук ўлуб ўйлаки тори хаёл,
Лек хаёлеки ул ўлғай маҳол.

Кучланибон панжау бозуйи адл,
Асрабон ойини тарозуйи адл.

Ҳокими одил бўлубон ҳукмрон,
«Дома лаҳул-мулк, ва лаҳул-ҳукм шон»,

Авж тутуб шуълаи жабборлиқ,
Мавж уруб лужжаи қаҳҳорлиқ,

Ҳам мутафаккир бўлубон авлиё,
Ҳам мутаҳаййир қолибон анбиё.

Ғайри набийи арабий ул нафас,
Ким бўлубон халқ шафию бас.

Гоҳ сирот устигача рўй уруб,
Лаҳзаи мезонға таку пўй уруб.

Солибон оғзига бийик ҳиммати,
Замзамаи «уммати во уммати!»

Йўқки ҳамин уммати гумроҳни,
Балки тилаб мохалақаллоҳни

Ҳарне таманноки расул айлабон,

Борчасини тенгри қабул айлабон,

Бўлса не мақсудға майли анинг,
Ҳақдин ўлуб барча туфайли анинг.

Ёраб, анинг ҳаққиқи қилдинг насиб,
Мартабаиким санга бўлди ҳабиб,

Ким бу сифат анжумани ғам аро,
Ғам демайин, мажмаи мотам аро,

Ким ани оламға шафиъ айлагунг,
Сўзунгга лутфунгни мутиъ айлагунг.

Бўлғуси журм аҳлини истар замон,
Истамагию караминг тавъамон.

Умматидин келса бир ул навъ хайл,
Ким бориға бўлса жазо чоҳу вайл,

Умрида келмай биридин бир амал,
Ғайри хатоеки, топиб дин халал.

Жонлари андуҳ ўтидин ғам аро,
Юзлари исён тутунидин қаро.

Истаса ул қавм халосини ҳам,
Кўзига учрат мени осийни ҳам.

[VI]

ТЎРТУНЧИ МУНОЖОТ

Карам дарёси васфидаким, иноят насимидин мавжға кирса, исён

хасу хошокин қироғларға итурур ва қўғи гуноҳдин лангар
солғонларнинг гаронжонлиқ кемасин бир пари коҳдек мақсуд
соҳилиға еткурур.

Эй караминг оллида кўғи гуноҳ,
Елга учуб ўйлаки бир парри коҳ.

Нечаки жамъ ўлса сомон кўғ-кўғ,
Ел қошида анга не бўлғай шукуҳ.

Жумла жаҳон аҳли хато қилсалар,
Журм билан нома қаро қилсалар,

Номани оқ айламак осон санга,
Ким йўқ ўшул амрда нуқсон санга

Тунки тузуб шуъбада ҳангомасин,
Қилди қаро аҳли жаҳон номасин.

Лутф қуёшиға чу бердинг зухур,
Меҳр ила қилдинг бори зулматни нур.

Чун санама айлади эл кийнидан,
Гулни ниҳон сунбули мушкинидин

Елни қилиб чобуки бурқаъ рабой,
Кеча саводида аён қилдинг ой.

Афв чароғи қачон ўлғай ёруқ,
Қилмаса исён туни осий ёзуқ?

Журм ўтиға бўлмаса гар шуъла тез,
Абри карам қайда бўлур қатра рез?

Қилмаса олуда этак хирқапўш,
Ҳожат эмас баҳри иноятқа жўш.

Йиқмаса май айлабон элни асир,
Лутф илиги кимга бўлур дастгир?

Зухд ила қавмеки вараъ қилдилар,
Қилғон учун музд тамаъ қилдилар.

Ҳар амалеким киши хайр айлағай,
Коми буким равзада сайр айлағай.

Айламаган май била олуда лаб,
Тонгла қилур бодаи кавсар талаб,

Мунда жамил истамаган ҳеч кас,
Анда қилур ҳур жамолин ҳавас.

Гўшаи вайрнани қилғон паноҳ,
Қасри мурассаъ тилар оромгоҳ.

Ҳар киши бир қатъ таматтуъ қилур,
Муздини юз онча таваққуъ қилур.

Аҳли вараъ гар бори музд олсалар,
Нома сияҳ хайл боқиб қолсалар,

Айламагинг афви хато бас қани?
Баҳри карам бирла ато (У) бас қани?

Лутфу карам баҳри лаболаб туруб,
Бир неча лаб ташнанинг оғзи қуруб,

Барчаларин ташна лаб ўлтурмагинг,

Ё бу тенгиз теграсиднн сурмагинг,

Мумкин эрурму экин оё бу иш?
Айлагасен сен ҳар иш, илло бу иш!

Ҳар киши осию гунаҳкорроқ,
Афв ила раҳматқа сазоворроқ.

Аҳли вараъ ажри бўлуб гар биҳишт,
Куйса томуғ ўтиға исён сиришт.

Ул топибон равзани этса фароғ,
Дўзах аро бўлса мунга дарду доғ.

Лутфу карам ганжини неткунг дурур?
Кимга ато (**л** **б** **г**) ву карам эткунг дурур?

Бир неча муҳтожу асиру гадо,
Юзлари силлийи гунаҳдин қаро,

Қайтса хони ниамингдин сенинг,
Ҳошо, лутфу карамингдин сенинг!

Хон анга ёйғилки эрур муштаҳи,
Тўқ емас, ар еса бўлур мумтали.

Ўтса қуруб қолғон экиндин булут
Баҳр уза ё асради ё ёғди тут.

Ансаб анга луқмаки ул оч эрур,
Авли анга тўнки яланғоч эрур.

Бу бори афсонаи беҳудадур,
Кимки сен уммиди сен осудадур.

Ёраб, урарда караминг баҳри жўш,
Чексалар ул хайл фиғону хурўш.

Гарчи гунаҳнинг ҳаду поёни йўқ,
Айламасанг раҳм ҳам имкони йўқ.

Чун чекибон лутф саропардасин,
Кечсанг алар кардау нокардасин,

Бўлса наво бирла бори муҳтарам,
Айлама маҳрум Навоийни ҳам.

Эрмас анга ҳур ила жаннат ҳавас,
Сен анга бўлғилки, анга ушбу бас.

[VII]

АВВАЛҒИ НАЪТ

Ул ҳазратнинг нури қидамиятидаким зот баҳ-рининг аввалғи
жунбушида ул дурри бебаҳо ламъаси хафо риштасин узди ва ул
гавҳари якто ашиъаси ламъа кўргузди ва дурждин дуржға
интиқол этти то Сафиюллоҳдин Абдуллоҳға етти¹.

Эй қилибон ламъаи нурунг зуҳур,
Андаки не соя бор эрди, не нур.

Нурунгга тоб икки жаҳондин бурун,
Ҳарне йўқ андин бурун, андин бурун.

Зовияи ҳашмға ҳар зотдин,
Руҳ ёқиб шамъ бу мишкотдин.

Топти азал субҳи чу базминг чароғ,
Не тонг агар ёрус яз минг чароғ.

Бўлди санга Одам сабқатнамо,
Аввал ўғул, сўнгра гар ўлса ато.

Наслида ҳарким анга пайванд ўлуб,
Борчаси фарзандингга фарзанд ўлуб.

Кимки мунга даъвийи ҳужжат этар,
«Кунту набийян» анга ҳужжат етар.

Ўзга далил истаса табъи сақим,
Басдурур Одамда «алиф», «долу», «мим».

Борчаси Аҳмадда топиб иззу шон,
Ўғлида уч ҳарф атодин нишон.

«Ҳо» (ح) и муҳаббат санга-ўқдур насиб,
Ким сени ҳақ деди ўзига ҳабиб.

Ҳар неки ҳақ важҳи аро мубҳам ул,
Зоҳир этиб юзда ҳабиби ҳам ул.

Шоҳид этиб чеҳра бу кўзгу анга,
Ул не қилиб, кўргузубон бу анга.

Айлади чун одами хокий зуҳур,
Солди анга партавин ул пок нур.

Нур дема, бориқаи сармадий,
Бориқа йўқ, шаъшаи Аҳмадий.

Бўлди чу Одамда бу партав ниҳон,

Анда ниҳон, лек юзида аён.

Эгнига ёпилди дуввожи шараф,
Қилди макон бошиға тожи шараф

Тахти рисолат уза шоҳ ўлди ул,
Хайли малойикка паноҳ ўлди ул.

Истади Ҳавво била чун иттисол,
Айлади Ҳаввоға бу нур интиқол.

Поку жамил айлади Ҳавво юзин,
Уйлаки ҳақ партави ҳавро юзин.

Шисқа чун бўлди яна мунтақил,
Ойни қилур эрди юзи мунфаил.

Риштасидин чун бу гуҳар бўлди кам,
Бир садаф ўлди яна гавҳар шикам.

То атодин ато, анодин ано,
Бир ано ким йўқ эди андоқ яно.

Бўлди рисолат дурининг махзани,
Балки нубувват гулининг гулшани.

Бўлғач-ўқ ул дурға садаф пардапўш,
Тушти жаҳон баҳриға жўшу хурўш.

Эмдики рафъ этти юзидин ниқоб,
Туғмади андоқ яна бир офтоб.

Ғам тунини нур сиришт айлади,
Ер юзини боғи биҳишт айлади.

[VIII]

ИККИНЧИ НАЪТ

Анинг наврас ниҳоли жаҳон гулшанин сарсабз қилиб, қирқ
йилғача андин ҳаё ва адаб гуллари очилиб, андин сўнгра
нубувват меваси бергани, доғи шох ва баргин сидра шохидин
ўтқариб, икки олам аҳлининг сояи раҳматиға киргани.

Эй кўрунуб ғурра киби тифлзод,
Тифли раҳинг чархи қадимий ниҳод.

Инсу малак жонию жононаси,
Икки жаҳон гавҳари яқдонаси.

Маҳд санга лавҳаи фируза ранг,
Ким ҳаракатдин анга бўлмай даранг.

Сен киби бу гулшан аро тоза вард,
Умрида кўрмай фалаки солхўрд.

Сурат аро тифл, вале ақли кул,
Қавлунг аро ғайри яли лам-яқул.

Ахтаринг ул тунки тулуъ айлабон,
Чарх саломиға рукуъ айлабон.

Куфр бийик тоғиға солиб шикаст,
Ерга бўлуб паст буту бутпараст.

Маккада дин аҳлиға мукнат бўлуб,
Уззи ила лотқа узлат бўлуб.

Мухталиф аҳвол ўлуб аҳли қурайш,
Баъзи ўлуб ғамзада, баъзида айш.

Гар отадин йўқ эса баҳранг не тонг,
Одам ўғул бўлса, ким ўлғай отанг?

Гавҳари зотингга садафсиз не бийм,
Итти садаф, чиқти чу дурри ятим.

Дурға шараф бор ўзининг зотидин,
Тонг йўқ анга ор садаф отидин.

Гарчики минг дур чиқорур бир садаф,
Бир дур ила минг садаф айлар шараф.

Қайси дур ул, дуржи вафо гавҳари,
Қайси гуҳар, буржуи ҳаё ахтари.

Ахтаридин меҳрға фархундалиқ,
Бадру ҳилол айлаб анга бандалиқ.

Меҳр мутии амру мисоли била,
Шақ бўлубон бадр ҳилоли била.

Гарчи тижоратқа бўлуб моясанж,
Ким қаро туфроқдин олдинда ганж,

Кўз тутуб эл нафъу басорат анга,
Уммат этиб суду тижорат анга,

Ноқаға маркаблиғидин кўп сурур,
Уйлаки тушганда малак узра нур.

Деб лақабин аҳли тажаммул Амин,

Андин ўлуб ҳамдами Рухул-амин.

Чунки шубонлиқ этиб ўз пешасин,
Жадй ватан айлаб асад бешасин.

Сут кўрунуб шаккарида хушгувор,
Гарчи хирад пири анга ширхор.

Заҳри жафо кўп эзилиб жомига,
Ширу шакар таъми бериб комиға.

Неча ачиғ йиғлағудек иш етиб,
Лутфи шакарханда била дафъ этиб.

Шоми нифоқ аҳли чу айлаб ситез,
Бошиға анжумдек этиб сангрез.

Ул қилибон субҳ киби нушханд,
Хайр дуоси била деб элга панд.

«Аззама қадраҳ» — бу не хулқи азим,
«Каррама важҳаҳ» — бу не нафси карим.

«Ҳодиюно кавкабу иқболиҳи,
Саллу алайҳи ва ало олиҳи».

[IX]

УЧУНЧИ НАЪТ

Ул нубувват қуёшининг соясизлигининг пояси, балки қуёш
бўлмок анинг сояси ва беш бармоғига қалам тутмай ақолими
сабъани якқалама қилғони, балки жамиъ милал авроқиға
наسخ қалами чеккони.

Эй шараф авжида юзунг шамъи меҳр,
Соядек ул шамъга нилий сипеҳр.

Соялиғинг бўлмаса гар варзиши,
Тушмак аёғингга нединдур иши,

Турфаки шамъингга бийик поядин,
Ор ўлубон шамъ киби соядин.

Меҳрки чихрангдин анга нурдур,
Теграсидин сояси маҳжурдур.

Сенки юз онча санга ҳақ берди нур,
Тонг йўқ агар соядин ўлсанг нуфур.

Соя агар бўлмади шахсингга ёр,
Сояи қадрингда дурур ҳар не бор.

Шамъинга чун нури қидам соядур,
Нурдур улким анга ҳамсоядур.

Соя сифат келди санга анбиё,
Яъни эрурлар қуёшингдин зиё.

Жулваи ҳусн айласа меҳри шариф,
Боис ўлур сояға жирми касиф.

Зотинг эди жавҳари улвий нажод,
Тутмади ер сояси бирла савод.

Қайда савод этгали чеккай рақам,
Қолди чу маҳрум илигингдин қалам.

Бўлмади гар хома бошин ёрмоғинг,
Ёрди қамар хомасини бормоғинг.

Қўймади гар бу қаламинг бир нуқат,
Лек милал насхиға кўп чекти хат.

Юз қаролик хома киби қилди фош,
Кимки хатингдин чиқорур бўлди бош.

Тиғи сиёсат бошин этти қалам,
Кимки чиқорди рақамингдин қадам.

Итса қалам қайда ғам ўлди санга,
Чунки жаҳон якқалам ўлди санга.

Хаттингга бош кўйди Ажам то Араб,
Тутмасанг илгингга қалам не ажаб.

Ўпмади илгингни чу нолон қалам,
Мотамий айлабтур они бу алам,

Ким юзин айблаб қаро ғамнок эрур,
Шаққи эмаским, ёқоси чок эрур.

Тутмоғининг андин эди хомани,
Ким ул этибдур қаро кўп номани.

Нома қаро қилғали бўлдик сариъ,
Нома сияҳларға чу сен-сен шафиъ.

Эй ёвумай номаға хоманг сенинг,
Хома йўқу ҳақ сори номанг сенинг.

Ҳақ азалий раҳмати жовиди сен,

Нома қаро қилғон эл уммиди сен.

Кимки амал номасин айлаб қаро,
Сен кириб онинг қаро жони аро.

Кимники гумраҳ қилибон толии,
Жодаи шаръинг ўлуб шории.

Зулмати куфр улки бўлуб жамъ анга,
Ҳар «алиф» исломинг аро шамъ анга.

Барча милалға чу юруб ҳимматинг,
«Лом» ила «те» дин лат уруб миллатинг.

Лотки андин эди динға бало,
Сен ушотиб поясини бўлди ло.

Куфр элига улки бор эрди манот,
Бўйнини сен синдурубон бўлди мот.

Куфр бошин кестинг этиб қаҳр фош,
Бошиға фар қолмади, жисмиға бош.

Хаста Навоий сори наззора қил,
Куфр инониятиға чора қил.

Эт бу иноят била ҳосил ани,
Зумраи ислом аро дохил ани.

[X]

ТЎРТУНЧИ НАЪТ

Ул рисолат сипеҳрининг рифъатида ва барча оламини сипеҳрдек

иҳота қилғон қудратида ва асҳоби бобидаким ҳар бирига ул
сипехрда бир кавкаби рахшандалиқ содиқ дурурки, «асҳоби кан-
нужум» бу мазмунға нотик дурур.

Эй нафасинг мояи эъжоз ўлуб,
Руҳи қудус нутқунгга ҳамроз ўлуб.

Гоҳи такаллум санга муъжиз калом,
Назми каломинг бори муъжиз низом,

Нукта фасоҳатда мунаққаҳ санга,
Шоҳиди даъво: «ана афсаҳ» санга.

Сихҳати ҳукм ичра ҳадисинг саҳиҳ,
Арзи фасоҳатда каломинг фасиҳ.

Нутқ аро чун зоҳир ўлуб муъжизинг,
Аҳли фасоҳат бўлубон ожизинг.

Зотинг ўлуб баҳри жавоҳир нишон,
Сўз аро баҳринг кафи гавҳар фишон,

Каф неки, баҳре бўлуб ул панж шох,
Етти ҳубоб ул сувға бу етти коҳ.

Хамса салотингға чу навбат бўлуб,
Панжаи исломға қувват бўлуб.

Куфр қўлу панжасини ранжа бил.
Боис анинг ранжиға бу панжа бил.

Фақр аро ул панжа қабул этти ранж,
Лек ҳақиқатда эрур панж ганж.

Панжаи ислом чу маҳкам солиб,
Куфр ети қўрғонидин хумс олиб,

Дема илик, тигеки бир бормоғи,
Ойни ики бўлди ишорат чоғи.

Тонг эмас ар ул кафи муъжизнамой,
Қилғач ишорат ики айрилса ой.

Ноқаси ер узра чу рафтор этиб,
Ҳар изи «шаққал-қамар» изҳор этиб.

Амри этиб нахл қадин хуш хиром,
Уйлаки қилғай бути саркаш хиром.

Хасмидин ўлғонда анга парда ғор,
Оғзида ўргамчи бўлуб пардадор.

Айламасун деб ел ила парда сайр,
Байзасидин тугма тоқиб анда тайр,

Пардаси жон риштасидин тор ўлуб,
Тугмалари гавҳари шаҳвор ўлуб.

Қўйди чу ул дом ила ул дона ғор,
Кўрки не давлат қушин этти шикор.

Ғорда ёри била ул тез хуш,
Тоғ ичида ўйлаки олтун-кумуш,

Куфр чу эълоий ливо айлабон,
Нусрат учун динға дуо айлабон.

Ким ики тандин бирин эт тожвар,

Бири Абужаҳлу бириси Умар.

Қисмати аввалғининг ўлди азоб,
Бўлди икинчида дуо мустажоб.

Буки каломуллоҳ ангадур насиб,
Ким йўқ анга муъжиза андин ғариб.

Сура дема, «қоф» ила «нун» ёки «сод»,
Яъники ҳар ҳарфиға онинг савод,

Сунбулидек борча паришон эди,
Жомиъ анга жомии қуръон эди.

Маккани чун қилди жуда дайрдин,
Тиғ суйи бирла юди ғайрдин.

Бўлди вале манзарадин бут фиган,
Сўнгра наби ҳақ эвида бут шикан.

Наълини гар тожи шараф қилди арш,
Қилди Али наълиға эғнини фарш.

Рух эди ул баҳри нубувват дури,
Тўрт рафиқи танининг унсури.

Нақд киромий улу тожир анга,
Водийи ҳижратда муҳожир анга.

Динға етиб раҳна чу куффордин,
Саддиға нусрат кўруб ансордин.

Аҳлию авлодию атбоиға,
Олию аҳфодию ашъёиға (اشياء غا)

Тенгри таоло карамидин қарин,
Юз тухафи раҳмат ило явми дин.

[XI]

БЕШИНЧИ НАЪТ

Меърож кечаси таърифидаким, каримаи: «Субҳоналлази асро»
анга мусаддақи дурур ва «би-абдиҳи лайлан минал-масжидил
ҳароми илал-масжидил-ақсо» анинг субутиға икки гувоҳи содиқ¹.

Бир кеча зулматқа қолиб коинот,
Меҳр ниҳон ўйлаки айнул-ҳаёт.

Гарчики ул чашма назардин қочиб,
Хизр кўк узра қатаротин сочиб.

Тун қилибон гардини анбар сиришт,
Бутратибон ерга насими биҳишт.

Ер курави шакл ила мижмар бўлуб,
Кеча саводи анга анбар бўлуб.

Ўт киби ер мижмари остида меҳр,
Ёпиб этак мижмара узра сипеҳр.

Ёғибон орому сукун ёғини,
Паст қилиб ҳодиса туфроғини.

Бу кеча ул сарви гулистони унс,
Равшан этиб шамъи шабистони унс.

Васл хаёлидин этиб кўнгли хуш,

Баҳрдек ул жўш ила айлаб хуруш,

Ким етиб ул сойири улвий мақом,
Илгида бир тойири улвий хиром.

Пўяда кўк сайрича ором анга,
Ердин ўлуб кўккача бир гом анга.

Қосиди қудсий чу салом айлабон,
Ҳақ соридин арзи паём айлабон.

Дебким, аё махзани асрори шавқ,
Ҳақдин эрур васлингга изҳори шавқ.

Чунки набий муждаи жонон топиб,
Муждаи жонон чу топиб жон топиб.

Пайки ани қўлдабон отландуруб,
Рахшини келган сори-ўқ ёндуруб.

Сойир ўлуб рокиби фарруҳ жамол,
Тойир ўлуб маркаби фархунда фол.

Гарди била бораи суръатнамо,
Еткурубон ақл кўзига амо ()

Ул маҳи шабгард бўлуб жилва соз,
Жилвагаҳи борча шабистони роз.

Чун етибон кўк сори тавсан анга,
Ой бўлубон ўтгали равзан анга.

Тийри қаламзан чу топиб ул шараф,
Буқаламунлуғни қилиб бартараф.

Зухра тараб барбатини соз этиб,
Замзамаи таҳният оғоз этиб.

Соясидин меҳр чиқармай жамол,
Таҳти шиоъ ичра нечукким ҳилол.

Меҳрида Баҳромки якрў бўлуб,
Тиғи шараф юзига кўзгу бўлуб.

Мавкибидин поя топиб Муштарий,
Йўлида бир поя бўлуб минбари.

Шамъи Зуҳал зулматини нур этиб,
Зангийи шабрангни кофур этиб.

Ҳам Ҳамалу Савр бериб жон анга,
Жон этибон иккиси қурбон анга.

Ҳам тонгибон олида Жавзо камар,
Ҳам Саратон туз бўлубон жилвагар.

Шер йўлидин тутубон гўшаи,
Сунбула рахшиға бўлуб тўшаи.

Палла йўли гардидин иксир санж,
Ақраб аро нўшу даво, нишу ранж.

Қавс тутуб чилла дуоси учун,
Жади бериб фулла ғизоси учун.

Далвға Юсуф киби солмай назар,
Ҳутда Юнус киби қилмай мақар.

Ел киби чун қатъи буруж айлабон,
Арш фасилиға уруж айлабон.

Фарши бўлуб арш ила лавҳу қалам,
Қўймоқ учун рахши аларға қадам.

Рафраф уза пўя қилиб чун кушод,
Ҳамраҳу руҳравға этиб хайрбод.

Қолмади йўлида чун асло макон,
Қилди макон бодияи ломакон.

Олти жиҳат қайдидин ихрож ўлуб,
Тўрт гуҳар тарки анга тож ўлуб.

Йўқлуғ аёғи била солиб қадам,
Андаки йўлу қадам ўлуб адам.

Ўзлугидин нақшу намудор йўқ,
Нақшу намудоридин осор йўқ.

Чўн ўзини айлаб ўзидин халос,
Пардаи иззатда қилиб ўзни хос.

Анда етиб гум бўлубон ўтриси,
Ҳар неча кўз солса, бақо кўзгуси.

Чун бўлуб ул кўзгуда сурат намо,
Кўзгусидин ташқари қолғон фано.

Ахтариға чун етибон мунча авж,
Зоҳир ўлуб баҳри иноятқа мавж.

Ҳақ тилидин умматин истаб тамом,

Ҳақдин ўлуб борча муродиға ком.

Ҳамраҳ анга қолаби хокий насаб,
Гар десалар бор эди йўқтур ажаб.

Ким тан анга боштин-оёқ жон эди,
Жони доғи восили жонон эди.

Икки жаҳон раҳматини қозғониб,
Ҳар нимаким қозғониб, олиб ёниб.

Равшан ўлуб юзидин ул боргоҳ,
Сурма қилиб гардини бу коргоҳ.

Ғунча бориб, тоза гулистон келиб,
Зарра бориб, меҳри дарахшон келиб,

Борғонию келгани бир он ўлуб,
Ақл бу мансубада ҳайрон ўлуб.

Қайда хавориқ била муъжиз дурур,
Ақл анинг идрокида ожиз дурур.

Борғону келган анга жузви сағир,
Ким эмас ул жузв тажаззий пазир.

Қатъ бўлуб чун бу хумоюн сафар,
Рухсат олиб ҳодийи фархунда фар.

Тахт уза олам шаҳи айлаб мақом
Олам ишига берибон интизом.

Шаръи тили нома баёзин ўқуб,
Тиғи суйи куфр саводини юб.

[XII]

Ҳазрати Шайхи Низомий мадҳидаким, назм мулкида зўр бозу сар
панжаси била панж ганж нуқуду жавоҳирин олди ва Амири
Хисрав таърифидаким, бу жавоҳир ва нуқуд тамаидин панжа
анинг панжасиға солди¹.

Хайли фасоҳат бошининг афсари,
Ганжи яқин афсарининг гавҳари².

Кони фазилат гуҳариға амин,
Баҳри балоғат аро дурри самин.

Хилватининг қаҳгили анбар сиришт,
Тўрт ҳади зимнида секкиз биҳишт.

Гарчи кўнгул кулбасидек мухтасар,
Икки жаҳон анда бўлуб жилвагар.

Масжиди қандили сипеҳри асир,
Шуъла бу қандил аро меҳри мунир.

Каъба ўйидин бир очуқ боб анга,
Сажда чоғи ҳайъати меҳроб анга.

Ганжа ватан, кўнгли анинг ганжхез,
Хотири ганжуру тили ганжрез.

Фикрати мизони бўлуб хамсанж,
«Хамса» дема, балки дегил панж ганж

Каффаи мизон анга афлок ўлуб,
Ботмони тоши кураи хок ўлуб³.

Тортса юр қарн хирад хозини,
Чекмагай анинг кўпидин озини.

Хони латойифқа сўзи мунқасим,
Дурри маонийға тили мунтазим.

Нозим ўлуб сўз дури серобиға,
Чарх «Низомий» ёзиб алқобиға⁴.

«Қуддиса сирруҳ» — не маонийдур ул⁵,
Руҳи қудус файзи нишонидур ул.

Отики беш ҳарф қилурлар хитобб,
Минг бир эрур айласанг они ҳисоб.

Ушбу адад бирла оти гавҳари,
Ҳақнинг ўлуб минг бир оти мазҳари.

Мазҳар этиб чун алифин исми зот,
Ўзга адад ҳарфини исми сифот.

Дурларидин ер юзи мамлу бўлуб,
Балки фалак дуржлари ҳам тўлуб.

Чун қилибон сўз юзи оройишин,
Кўймай эл оройиши гунжойишин.

Файр ҳам ул ҳиндуйи чобуксувор,
Ким чиқариб ханжари ҳиндий иёр⁷.

Ханжарининг барқидин ўт чақилиб,
Рахшидағи тезлик ўтча қилиб.

Қай сари ўтдек юз уруб тунду тез,
Солибон ул кишвар аро рустахез.

Ушбу мамолиқдаки маъмур эди,
Қилди тасарруф неки мақдур эди.

Ҳиндуви чобуқ демаким, ройи ҳинд,
Килки учи мамлакат оройи ҳинд.

Назми саводи аро ҳар дoston,
Уйлаки, бир кишвари Ҳиндустон.

Ганжа шаҳи ганж фишон, пайрав ул.
Шаҳ бу сўз иқлими аро, Хусрав ул.

Хусрав ўлуб мулк этиб обод ҳам,
Ёлғузи Хусрав дема, Фарҳод ҳам.

Ранж тоғин қозмоқ анинг пешаси,
Тоғи анинг назму тили тешаси.

Ишқ ўти оташгаҳи жони анинг,
Ғам тенгизи ашки равони анинг.

Шамъ киби базм фурузанда ул,
Базм фурузандаву сўзанда ул.

Ганжа қуёшики, кўтаргач алам,
Айлади сўз мамлакатин якқалам.

Бўлмади бир мулк сари кинахоҳ,
Ким бу доғи чекмади ул ён сипоҳ.

Бир май ила бодапараст ўлмади,

Ким бу ҳам ул май била маст ўлмади.

Қайси шабистонғаки, ул қилди азм,
Базми ерида бу доғи тузди базм.

Ул безабон «Махзани асрор»идин,
Бу ёрутуб «Матлаи анвор»идин.

Маснави услуби мусаллам анга,
Пайраву монанд бу бир ҳам анга,

Кўп киши ҳам қилди татаббуъ ҳавас,
Сарву гул ўтрисиға келтурди хас.

Бир кишидин ўзгаки, андоқ киши
Бермади ёд эски фалак гардиши.

[XIII]

Сафо жомининг софи ошоми мавлоно Нуриддин Абдурахмон
Жомий мадда зиллаҳул-олий васфиким, васфға сиғмас ва
таърификим, таърифга рост келмас ва ул ҳазрат илтифотининг
куёши бу хоксори тийра рўзгор ҳолиға партав солғоннинг изҳори
ва ул куёш тарбиятидин бу туфроққа зоҳир қилган гули насрин,
балки гуногун раёҳин осори ва «Тухфатул-аҳрор» тухафи
мутолаасидин назм риштасиға тортмоқнинг сабаби.

Улки букун қутби тариқатдур ул,
Кошифи асрори ҳақиқатдур ул.

Кўкси ҳақойиқ дури ганжинаси,
Кўнгли маоний юзи ойинаси.

Олий анга етти фалакдин маҳал,

Етти фалак мушкили оллида ҳал.

Мадрасаи қудс анинг маскани,
Хонақаҳи унс анинг маъмани.

Жилвагаҳи гулшани чархи барин,
Обхўри чашмаи айнул-яқин.

Қасри каломи чиқиб андоқ баланд,
Ким анга гардун сола алмай каманд,

Анда шаётин хасиға йўқ сабот,
Баски уруб хайли малойик қанот.

Гунбадийи хужрада зоти ниҳон,
Уйлаки кўк гунбази ичра жаҳон,

Қайси жаҳон, олами кубро дегил,
Қудрати Оллоҳу таоло дегил.

Хирқа анинг жисмида қаптон бўлуб,
Қаптони тан, жисми анинг жон бўлуб.

Хирқа била топмағани ихтисос,
Танни риё тўнидин этмак халос.

Чунки таважжуҳда қуйи солса фарқ,
Сойири равшан равиш андоқки барқ.

Оайрдаким чархни айлаб хижил,
Тай қилибон арз «катаййис-сжил».

Вақти қуёшин чу қилиб парда пўш,
Килки қаро абрдек айлаб хуруш.

Парда ясаб ҳолати пинҳон учун,
Сафҳа ёзиб сатр ила китмон учун.

Зулмат этиб, жамъ давоти анинг,
Маъни ўлуб оби ҳаёти анинг.

Қатрасидин кимки бўлуб комёб,
Умри муаббад қилибон иктисоб,

Назми ақолими жаҳонни тутуб,
Насри доғи кишвари жонни тутуб,

Файзи гадову шаҳ аро мунташир,
Хизматига шоҳу гадо муфтахир.

Лек манга оллида ажзу ниёз,
Борча улусдин берибон имтиёз.

Меҳридин офоқ аро гар нурдур,
Зарра анинг меҳрида машҳурдур.

Қуш кўп ўлур боғ ҳаримиға хос,
Булбул ила гулга бўлур ихтисос.

Номағаким роқим этиб хомасин,
Кўрмади мен кўрмайин эл номасин.

Меҳр тулуъ айлади чун тоғ уза,
Тушти бурун партави туфроғ уза.

Гулбун уза ҳарне гул очти чаман.
Аввал анинг ҳамдами бўлди тикан.

Базмда бир кун юзидин нур эди,
Ҳар соридин нодира мазкур эди.

Тушти чу раҳрав била пайравға сўз,
Етти Низомий била Хусравға сўз.

Ким не сифат олам аро солди шайн,
Иккисининг хомасидин хамсатайн.

Лек бу ўн турфаки, топмиш жамол,
Икки бурунғисида бор ўзга ҳол:

Гавҳари йўқ «Махзанул-асрор»дек,
Ахтаре йўқ «Матлаул-анвор»дек.

Ўзга санамлар ҳам эрур жилва соз,
Борчасининг ҳуснида зеби мажоз.

Ул иккисидин бири гавҳар фишон,
Гавҳарида нури яқиндин нишон.

Ул бириси доғи бўлуб нур пош,
Нури аро партави таҳқиқ фош.

Нукта сув янглиғ эритур тошни,
Топса ҳақиқат ўтндин чошни.

Бўлса ҳақиқат гуҳаридин йироқ,
Ришта сўзин сўзламаган яхшироқ.

Риштаға чун зоҳир эрур тору пуд,
Дурсиз анга ранги-ю нақши не суд?

Ўтти чу алқисса бир ой, икки ой,

Бир кун ўлуб, бахту хирад раҳнамой.

Хизматин эттимки, таманно эди,
Илгида кўрдум неча ажзо эди.

Кулгу била қилди ишорат манга,
Тўхфа била берди башорат манга,

Ким олибан боштин аёғиға боқ,
Қил назар авроқиға боштин-аёқ.

Олиға жон нақдини сочтим равон,
Олдиму ўптум, доғи очтим равон.

Боштин-аёқ гавҳари шахвор эди,
Қайси гуҳар, «Тухфатул-аҳрор» эди.

Нафъ топиб кимки бўлуб мустафид,
Мухтасар ул иккидин, аммо муфид.

Ул икини топса бўлур мунда-ўқ,
Мунда тухаф кўпки, ул иккида йўқ.

Шавқида кўксумни шигоф айладим,
Жилдиға кўнглумни ғилоф айладим.

Чун ўкумоқ замзамаси бўлди бас,
Кўнглум аро дағдаға солди ҳавас,

Ким бу йўл ичраки алар солди гом,
Бир неча гом ўлса манга ҳам хиром.

Форси ўлди чу аларға адо,
Турки ила қилсам ани ибтидо.

Форси эл топти чу хурсандлиқ,
Турк доғи топса берумандлиқ.

Ул икига фотиҳа ўқуб сўруб,
Фотиҳа бу бири манга еткуруб.

Ботин ила қилмаса ул икки рад,
Зоҳир ила бу бири қилса мадад.

Менки талаб йўлида қўйдум қадам,
Бордур умидимки, чу тутсам қалам,

Йўлдаса, бу йўлда Низомий йўлум,
Қўлдаса, Хусрав била Жомий қўлум.

Нукта сурудиди раво бўлмағай,
Буки Навоийға наво бўлмағай.

Элтса жоҳ аҳлиға муфлис паноҳ,
Топса қабул ул ҳам ўлур аҳли жоҳ.

Мушкка ҳаргиз теридин ор эмас,
Лаълға ҳам хорадин озор эмас.

Боғи аносирки, эрур дилкушой,
Жадвали девори анинг чордой.

Бўлса ўту суву ҳаво дилпазир,
Ул аро туфроқ ҳам эрур ногузир.

Сарву гулу лола харидори бор,
Лек ўтуннииг доғи бозори бор.

Бўлса хазу атласу иксун либос,
Ит жули қилмоққа ярар ҳам палос.

Лаъл ила ёқуту дур истар баҳо,
Лек сомонники чекар қаҳрабо.

Уч қадаҳи соф ила шаҳ бўлса хуш,
Лойи доғи қолса чекар дурдқаш.

Ит киби чун пастлиғим чоғладим,
Ўзни бийиклар ипига боғладим.

Бўлса алар озими дашти адам,
Мен ҳам ўлай соя киби ҳамқадам,

Қаҳфи бақо ичра алар бўлса гум,
Мен ҳам ўлай робиухум калбухум.

[XIV]

Сўз таърифидаким, башар вужуди сипехрининг кавокиби
жаҳонтоби ва инсон зоти маъданининг жавоҳири сероби дурур ва
саъд кавкабларнинг бир-бири бирла қирони яхши асар
кўргузуридин ва самин жавҳарларнинг бир-бирига иқтирони
дилпазир кўрунуридин, назм таркибин наср тартибиға таржиҳ
қилмоқ.

Сўз гуҳариға эрур онча шараф,
Ким бўла олмас анга гавҳар садаф.

Тўрт садаф гавҳарининг дуржи ул.
Етти фалак ахтарининг буржи ул¹.

Боғчаи даҳрки юз тоза гул,

Топти қаёнким назар этти кўнгул.

Катми адам гулшани ичра нуҳуфт,
Гунчалар эрди бориси ношугуфт.

Чун бу насм эсти азал тоғидин,
Мунча гул очилди жаҳон боғидин.

Қайси насим улки эрур гулфишон,
Барги гулу настаран андин нишон.

Бу икки яфроғни қачон зүфунун,
Бир-бирига қўйса бўлур «кофу нун»².

Даҳри муқайяд била озодаси.
Борча эрур «коф» ила «нун» зодаси.

Зодасидин зода бўлуб беадад,
Зодага ҳам волид ўлуб, ҳам валад.

Васф не навъ ўлғай анга эл сўзи,
Ҳарне сўз айтилса эрур чун ўзи,

Жон ўлуб ул, руҳ анинг қолиби,
Ким танида руҳ, анинг толиби³.

Борча кўнгул дуржи аро жавҳар ул,
Борча оғиз ҳуққасида гавҳар ул.

Гар худ эрур ханжари пўлод тил,
Суфти доғи инжулари сўзни бил⁴.

Тил бу чаманнинг⁵ варақи лоласи,
Сўз дураридин бўлубон жоласи.

Сўздин ўлукнинг танида руҳи пок,
Руҳ доғи тан аро сўздин ҳалок.

Тиргузуб ўлганни каломи фасих,
Ўзига «жонбахш» лақаб деб Масиқб,

Боис ўлуб шаҳ сўзи бедодга,
Туҳмат ўлуб ўртада жаллодга.

Сўздин этиб ўтға азимат Халил⁷,
Сўз юкига ҳомил ўлуб Жабраил⁸.

Тенгрики, инсонни қилиб ганжи роз,
Сўз била ҳайвондин анга имтиёз.

Ғунча оғизлик санами нўш лаб,
Сўздин агар айласа, хомўш лаб.

Лаъли майи ақлни маст айласа,
Маст неким, бода параст айласа,

Сурат ила бўлса маҳи осмон,
Сурати дивор ҳамон, ул ҳамон⁹.

Ғар чиройи рашки қамар бўлмаса,
Лаъли лаби тунги шакар бўлмаса,

Айламаса ғамзани новакфиган,
Қилмаса кирпик сафини сафшикан.

Бўлмаса ғоратгару танноз ҳам,
Чин била ҳусн ўлса анга ноз ҳам.

Лек такаллум чоғи айлаб итоб,
Талх ҳадис ўлсаву ширин жавоб,

Фитна қилиб, ваъдау пайғом ила,
Ақлни маст айласа, дашном ила.

Кўргузубон лоба малоҳат уза,
Лобаси туз сепса жароҳат уза,

Ким экин ул шуълаға ёқилғучи,
Ё бу жароҳатқа даво қилғучи.

Гар бўлубон ҳусн ила обид фиреб,
Бўлса малоҳат била ҳуснига зеб.

Ойтса бу ҳусну малоҳат била
Нуктани ойини фасоҳат била.

Солғуси жинси бани одамға ўт,
Не бани одам, бари оламға ўт.

Ҳардам этиб элни ҳалок ўртагай,
Балки башар хайлини пок ўртагай.

Базмда ҳар мутриби дастон саро,
Чекса тараннум била дилкаш наво.

Нақшда ҳар неча талоло деса,
Ё амал ичра танадирно деса.

Борчасидин ҳаз этар аҳли уқул,
Гар худ узоқ чекса бўлурлар малул.

Ё бу наво зимнида асраб маҳал,

Чекса Навоий сўзидин бир ғазал,

Ким анга алфоз ўлуб оташ фишон,
Берса улус кўнглига мунгдин нишон.

Базмда ул лаҳза алолони кўр,
Кўйи харобот аро ғавғони кўр.

Кўрки нечукдур ёқо чок айламак,
Ўзни фиғон бирла ҳалок айламак¹⁰.

Донаи дур сўзини афсона бил,
Сўзни жаҳон баҳрида дурдона бил.

Мунчаки шарҳ этти қалам сўзга ҳол.
Насридадур, назмида бор ўзга ҳол.

Сўз аро ёлғон киби йўқ нописанд,
Айлар анинг назмини доно писанд.

Ўрнида тишлар дури манзум эрур,
Чун сочилур қиймати маълум эрур¹².

Варду шажар шоҳид эрур боғ аро,
Лек ўтун силкидадур тоғ аро¹³.

Мунда паришонлиғи нохуш қилиб,
Анда мураттаблиғи дилкаш қилиб.

Навъи башар бошиға рабби ғафур,
Кўйди тафовут била тожи зухур.

Шоҳки гулшанни бисот айлагай,
Базм тузуб, азми нишот айлагай,

Ҳар киши ўз пояси бирла мақом
Тутса эрур анжуман ичра низом.

Эмдики май зойил этиб хушни,
Шаҳ ёниға тортти човушни,

Қул бег ила тузди узун можаро,
Қайда ҳаловат яна ул базм аро?

Арсада шатранжни улким тўкар,
Неча йиғоч порасидурким ўкар¹⁴.

Чунки биров ўлтурубон ҳар тараф,
Терса бисот ичра ани икки саф.

Ҳар ён ики саф ики мисраъ киби,
Тўрт саф ўлса, ики матлаъ киби.

Ҳар бири бир турфа муаммо бўлуб,
Отлар анинг зимнида пайдо бўлуб,

Фикри саҳиҳ элга бисотида от,
Қилса паришонлиғ ўлуб анда мот.

Дафтари назмида чу шерозадур,
Гул варақи гулшан аро тозадур,

Узди чу шерозасини дафтари,
Ел учурур ҳар варақин бир сари.

Назм анга гулшанда очилмоғлиғи,
Наср қаро ерга сочилмоғлиғи¹⁵.

Бўлмаса эъжоз мақомида назм,
Бўлмас эди тенгри каломида назм.

Назмда ҳам асл анга маъни дурур,
Бўлсун анинг сурати ҳарне дурур.

Назмкн маъни анга марғуб эмас,
Аҳли маоний қошида хўб эмас.

Назмки ҳам сурат эрур хуш анга,
Зимнида маъни доғи дилкаш анга.

Ёраб ани халқ дил афрўзи эт,
Хаста Навоийға доғи рўзи эт.

[XV]

Бир неча сўз ул маънидаким, сўздаги маъни жоне дурурким, сўз
қолиби онсиз қолибе дурурким жонсиз ва ани топмоқ ишини
киши билмас, балки ани топқон киши топилмас ва аҳли газоф
ноинсофлиғиға мунсиф бўлмоқ, балки ўз газофиға инсоф бериб,
аларнинг узрин қилмоқ,

Ул киши сўз баҳрида ғаввос эрур,
Ким гуҳари маъни анга хос эрур.

Файз ҳаримида тажаллий анга,
Ким ёрубон машъали маъни анга.

Сўз майини ул киши ошом этиб,
Ким дури маъни садафин жом этиб¹.

Руҳ сафолик не ажаб роҳ (راح) дур,
Тийра кўнгул кунжига мисбоҳдур².

Лаб-балаб ул май била хуми сипехр,
Оғзидағи кирпич анга хишти меҳр.

Ғарқа анинг баҳриға аҳли жаҳон,
Кўздин этиб они латофат ниҳон.

Қатрасини ҳар киши нўш айлабон,
Нашъасидин хум киби жўш айлабон

Нечаки файзи била олам тўлуб,
Қатраи баҳридин анинг кам бўлуб.

Менки бу май нашъасидин маст мен,
Дайри фано аҳлиға ҳамдаст мен³.

Андоқ эрур гарм димоғим менинг,
Ким ёқиб ул шуъла чароғим менинг.

Гарчи етиб жоми ҳидоят манга,
Сўзда сукут ўлди бағоят манга⁴.

Лек бирор вақт бориб ихтиёр,
Май илигимдин чиқариб ихтиёр,

Арсаи оламға сабодек бориб,
Меҳрдек ободу бузуқ ахтариб.

Илгима тушмай бори офоқ аро,
Балки тўкуз чархи кўҳан тоқ аро.

Уйла ҳарифики, чу базм айласам,
Ичғали бу бодани азм айласам,

Назм бийик маснадида ўлтуруб,
Олима назм аҳли туман минг туруб,

Базмда шоҳона ясаб созу барг,
Бошим уза эгри қўюб нимтарк.

Сўз майидин олима дарёйи жарф,
Илгима заврақ киби жоми шигарф.

Ҳар нафас айлаб тўла ул жомни,
Сипқориб ул бодаи гулфомни.

Турк суруди била солиб қўлум,
Қилсам адо ҳай тулугум, ҳай тулум⁵.

Ул қила олмаса ҳамовозлиқ,
Қилса аёлғу била дамсозлиқ.

Бўлмаса бир жомим ичар журъати,
Бўлса бирор журъа чекар қуввати.

Базми муродимни сипеҳри баланд,
Қилмади бу туҳфа била аржуманд.

Йўқ эди эркинму бурун ҳам киши,
Ким бу май ичмак эди эркин иши?

Ё бўлубон борчаси азм эттилар,
Базмға мен етмас экач кеттилар.

Манга бу бекаслик эмас эрди бас,
Ким чиқибон ҳар сари бир ҳеч кас.

Табъ кажу борча такаллум намой,

Нағма чабу борча тараннум сарой.

Англамайин сўзда туюқ баҳрини,
Қайси туюқ, балки қўшуқ баҳрини⁸.

Лафзлари бемаза, таркиби сушт,
Носара маънию адо нодуруст.

Борчасиға даъвийи маънийи хос,
Хосларим топмай алардин халос.

Равзаи назм ўлғали рангин манга,
Ҳарне йўлуқти санами чин манга

Бор эди машшотаи табъим иши.
Бермак алар хуснининг оройиши.

Шона уруб сунбули гисусиға,
Сурма чекиб наргиси жодусиға.

Қон ёш ила оразини ол этиб,
Юзида кўз мардумини хол этиб.

Лафз либосин тикибон ранг-ранг,
Киймак учун ул санами шўху шанг.

Кийдурубон ҳуллаи мавзун анга,
Зевар этиб юз дури макнун анга.

Қилсам этиб боштин-аёқ жон ани,
Ҳажлаи ноз ичра хиромон ани.

Чун анга бу хайли жафогар етиб,
Ҳуллаларин ғорату торож этиб.

Жисмида не ҳулла кўюб, не ҳарир,
Ўзини бедод ила айлаб асир.

Зоҳир этиб йиғлағудек ҳол анга,
Кийдурубон эски қаро шол анга.

Турфа буким, шеър кўюб отини,
Еткурубон кўкка мубоҳотини.

Турфароқ улким, тониримни билиб,
Ҳақдин уялмай, манга зоҳир қилиб.

Ваҳки манга жилвагар айлар чоғи,
Истабон эҳсон доғи, таҳсин доғи.

Кўнглума кўп тиғи жафо урдилар,
Дема кўнгул, жонима еткурдилар.

Қолмади чун ўзга манга чораэ,
Қалъа ясардек топибон хораэ.

Қулла чу ҳам олий эди, ҳам васиъ,
Устига қўйдум бу бинойи рафиъ.

Сувғача хоро била бунёд этиб.
Кўкка дегин порай пўлод этиб,

Хандақини ваҳм анингдек қозиб,
Кимки боқиб қаърига ақли озиб.

Не тубига нақб бўлуб судманд,
Не етибон кунгирасиға каманд.

Маънини ул хайл паризод этиб,
Жонларин ул хавфдин озод этиб.

Тикмак учун жисму учурмоққа бош,
Анда қилиб таъбия кўп ўқу тош.

Тоши анинг тақвийи жонкоҳдин,
Ўқлари ҳам оҳи саҳаргоҳдин.

Ногаҳ анга ёвуса бир беадаб,
Тош ила ўқдин анга етгай тааб.

Оллаҳ, Оллаҳ, бу не афсонадур,
Ким бу фасона деса девонадур.

Арбада кўп бўлди, магар маст мен,
Ёки жунун қайдиға побаст мен.

Эрмас эсам маст, недур мунча лоф,
Маҳз жунун бўлмаса, мунча газоф.

Бу неча тандинки, шикоят дедим,
Англамайин ҳарза ҳикоят дедим.

Борчасининг нуктаси рангин эрур.
Назмлари дилкашу ширин эрур.

Ўзда йўқ эрдим бу сўз айтур замон.
Борча алар яхши эрур, мен ёмон.

Тебра Навоий-ю наво демагил.
Ҳарне эмас бўлса раво демагил,

Савтунг эрур боштин-аёқ ҳарза кўп,

Бошлариға эврул, аёқларин ўп.

Борча гадо олида бўлғил гадо,
То санга шаҳ қурбини бергай худо.

[XVI]

Салотин хайлининг сарафрози ва хавокин мулкининг ганж
пардози муиззис-салтанати вад-дунё вад-дин Абулғози Султон
Хусайн Баҳодир-хон халладаллоҳу мулкаҳу ва султонаҳу ва авзаҳа
алал-оламина бирраҳу ва эҳсонаҳу мадҳиким, гўё тил била
мадҳин демак маҳолдурур, батахсиским қалам тили мадҳида лол
дурур.

Қайси шаҳ ул хисрави олампаҳо,
Оламу одам анга мулку сипоҳ.

Қасри ети гунбази гардон келиб,
Етти атосиға дегин хон келиб.

Хон келибон ҳам ото, ҳам от анга,
Фақр оти бирла мубоҳот анга.

Турку мўғул қуллари хонлар анинг,
Мулк диҳи, мулк ситонлар анинг

Куллуғи хонларға келиб фарзи айн,
Хонлару шаҳлар шаҳи Султон Хусайн.

Шоҳ Абулғозийи хуршед рой,
Роятининг маҳчаси хуршед сой.

Чархи барин тахти учун пояи,
Шамсаи хур тожиға пирояи.

Абри кафи баҳри жавоҳир нисор,
Тиғи бу дарё суйиға жўйбор.

Меҳр камарбандида ёқут ўлуб,
Ёнидағи ханжар анга ҳут ўлуб.

Недур, агар ҳут эмас ханжари,
Қабзада гавҳардин анга Муштарий.

Қавс анга бир ёки чу тортиб кўчун,
Ости фалак тоқиға маншур учун.

Турки фалак чун анга гоҳи етиб,
Тебрата олмай нечаким зўр этиб.

Чархи мудаввар анга қолқон келиб,
Қуббаси хуршеди дурахшон келиб.

Бўлди бу қолқон юзида Қаҳкашон,
Қини мурассаъ қиличидин нишон.

Найзасидур чархда эрмас шиҳоб,
Қавс киби ёпқон анга сийми ноб.

Лаълийи таҳ нуқра қилурға шафақ,
Ранги-ю афшонға қуёш зарварақ.

Қаҳри ўти чиқти муҳолиф гудоз,
Лутфи ели эсти раият навоз.

Бориқаи ханжари офоқ сўз,
Шаъшай соғари гети фурўз.

Илги саховатдин ўлуб зарфишон,
Лутфи талаттуф била гавҳар фишон.

Кўнгли билик гавҳаридин ганжхез,
Илги саховат кафидин ганжрез.

Ҳам карами баҳр ила кон офати.
Ҳам ғазаби мулки жаҳон офати.

Лек қачон қаҳри ўти чекса бош,
Афви саҳоби етибон қатрапош.

Разм куни бўлса темур ичра ғарқ,
Жавшани заркор қадам то ба фарқ.

Рост хазон барглари сув аро,
Ёки адув чеҳраси кўзгу аро.

Тиғи темур панжа аро чун тутуб,
Тиғи ҳамоно бу темурдин бутуб.

Шуълаи тиғин демагил жаргаси
Чекти забона ҳамул ўт шуъласи.

Чун тушубон найза адув фарқиға,
Ўхшабон ул лаҳза бало барқиға.

Тушгач анинг абри кафидин бу барқ,
Тўда кулу тоғ аро йўқ ҳеч фарқ.

Ашҳаби ранг ичра бўлуб барқфом,
Ранги неким, пўяда ҳам барқ гом.

Музмар аёғи, илгида сабо,

Оти бу маънидин ўлуб бодио.

Ҳар сориким пўя қилиб тезу тунд,
Тавсани афлок ўлуб олида кунд.

Жанбида гардун кўрубон тавсанин,
Ўйки юруб янчар анинг хирманин.

Хирман ўйи бўлмаса невчун мудом,
Дойир этар сайру туз этмас хиром.

Истасанг ул хирману ўйдин нишон,
Бас бу нишон Сунбулау Қаҳкашон.

Секримак ичраки анинг йўқ ҳади,
Гунбади гардун киби ҳар гунбади.

Йўрғаламоқ вақти чу солиб аёғ
Кабки дари оллида андоқки зоғ.

Лек бориш вақти югурган замон,
Тоғ ҳамон олида ҳомун ҳамон.

Сайр чоғи тушса кўзи ҳар сори,
Солиб аёқ минг йиғоч андин нори.

Иш куну бу рахш уза жавлон уруб,
Юз туман аъдо черигин синдуруб.

Разм иши чун қолмаса майдон сори,
Ишрат учун қўйса юз айвон сори.

Тушсау Рустам киби қилса хиром¹,
Тахт уза Жамшеддек этса мақом²,

Ҳам бошидин қўйса олиб тожи зар,
Ҳам белидин ешса мурассаъ камар,

Чиқса уруш бўктару хафтонидин,
Кийса тараб ҳуллау каттонидин,

Боғи Ирам саҳнида базм айласа³,
Бодаи ноб ичгали азм айласа,

Қилса навозандалар оҳанги руд,
Аҳли ғино тортса дилкаш суруд,

Соқийш гулчеҳра тутар бирла қўш,
Айласа базм аҳлиға торожи хуш,

Шаҳлар адабдин тикибон ерга кўз,
Сўрамаса, бегларга не имкони сўз,

Анжумани гулшани гардун бўлуб,
Анда қуёш соғари майдин тўлуб,

Зухра сурудини матоъ айлабон,
Бадр бу мажлисда самоъ айлабон,

Балки Аторид киби ҳардам Суҳайл,
Зоҳир этиб мадҳ адосиға майл,

Базми бўлуб гулшани ахзар киби,
Қурси газак ҳар сари ахтар киби,

Маснади узра ўзи Жамшеддек,
Йўқки сипеҳр авжида хуршеддек,

Эл кўзини партави равшан қилиб,
Бал қаро туфроғни гулшан қилиб,

Жуд илиги аҳли ғино бошиға,
Қайси ғино шоҳу гадо бошиға,

Боди хазондек дирами зор сочиб,
Абри баҳорий киби гавҳар сочиб,

Токи хазон ели зарафшон эрур,
Абри баҳорий гуҳар афшон эрур,

Ул биридек элга зарафшонлиғ эт,
Бу бири янглиғ гуҳар афшонлиғ эт.

Баҳри фалакдин санга гавҳар хирож
Гавҳари зотинг бори оламға тож.

Тожингга тарсиъ абад зевари,
Авжи уза баҳри бақо гавҳари.

[XVII]

Кўнгул таърифидаким, кўнгул тилагандек қилилмайдурур ва
анинг васфин соҳибдиллиқға мавсуф бўлғон кишидин ўзга киши
билмай дурур. Кўнгулсиз роқим хомасин рақамкаш қилмоқ ва бу
рақам саводи билан кўнглин хуш қилмоқ.

Субҳи азал қилди чу деҳқони сунъ,
Одамий хокийни гулистони сунъ.

Эсти насими бу гулистон сари,
Сунбулу сарви гулу райҳон сари,

Ким бу раёҳинға етишти футуҳ,
Ўйлаки тан гулшаниға кирди руҳ.

Эрмас эди анда ғараз ҳеч гул,
Ғайри кўнгулким, ғараз эрди кўнгул¹.

Эйки кўнгул васфи баён айладинг,
Сен бу кўнгулни не гумон айладинг.

Гулшани жисминг аро гул ғунчаси,
Битса гумон этма кўнгул ғунчаси.

Ғунча эмаским, бу кўнгул қон эрур,
Ё бўялиб, қон аро пайкон эрур.

Йўқки, бу бир шакл дурур рангу бў,
Ҳарне керак бўлсун, агар бўлса бу.

Гар бу дурур ҳар нимаким жони бор,
Жисмида бу ғунча сифат қони бор.

Ҳам они дажжол топиб, ҳам наби,
Ийси била тенгму бўлур маркаби?

Гар бу эса Хожа, ўзин муттасил —
Қайси кўнгул бирла дегай аҳли дил?

Бу худ эмас жазм сен истар кўнгул,
Гар бу кўнгул бўлса сен андин тўнгул.

Буки кўнгул дерсен эрур бу юрак,
Исм кўнгул бирла анга муштарак.

Кўнгул эрур булбули бўстони роз,

Қудс ҳаримида бўлуб жилвасоз.

Ройиҳаи жаннати аъло ҳам ул,
Партави мисбоҳи тажалло ҳам ул.

Солик ани арши муалло деди,
Сўфи ани олами кубро деди.

Айни назоҳатда бу аъзам жаҳон,
Борча жаҳон аҳли кўзидин ниҳон.

Каъбаки, оламнинг ўлуб қибласи,
Қадри йўқ андоқки кўнгул каъбаси,

Ким бу халойиққа эрур саждагоҳ,
Ул бири холиққа эрур жилвагоҳ.

Топқуча ганжинаи асрорлиқ,
Кўп қилибон солики атворлиқ.

Каъбаға ҳам қатъи манозил қилиб,
Дайрға ҳам таййи мароҳил қилиб,

Ҳам етибон аҳли муножот аро,
Ҳам тушубон кўйи харобот аро.

Гоҳ бўлубон муътакифи хонақаҳ²,
Шайх они тоатға қилиб рўбараҳ.

Гоҳ кириб дайри фано сори маст,
Муғбача олида бўлуб бутпараст.

Гоҳ қилиб шамъға парвоналиқ,
Гоҳ пари ишқида девоналиқ.

Гоҳ висол ичра бўлуб айш соз,
Гоҳ фироқ ўтиға айлаб гудоз,

Гар қўрубон чобуки симин тане,
Хандаи ширин била шўр афгане.

Дарду бало тоғида Фарҳод ўлуб³,
Тирноғ анга тешаи пўлод ўлуб.

Ё йўлуқуб моҳрухи дилкаше,
Дашти малоҳат аро Лайли ваше,

Ишқида саргашта чу гардун ўлуб,
Дард биёбонида Мажнун ўлуб.

Сокин ўлуб ўтда самандар киби.
Дтта уруб сув аро гавҳар киби.

Ғарқи ҳаво абри гуҳар санждек,
Туфроқ ичинда ётибон ганждек.

Водие қолмай ул анга етмаган,
Қатъида такмили сулук этмаган,

Ориз ўлуб жумлаи ҳолот анга,
То бўлубон касби камолот анга,

Олам аро ҳар не кўруб, касб этиб,
То лақаби олами кубро етиб.

Кимга бу олам сари очилса йўл,
Олам аро аҳли дил ул бўлди ул.

Улки етиб махзани раъфат анга,
Бўлди бу оламда хилофат анга.

Тахти сафо бўлди анинг маскани.
Сўфийи соҳиб дил ани бил ани.

Йўлида жону кўнгул айлаб фидо,
Жону кўнгулдин анга қил иқтидо.

Гар этагин тутмоқ эмас даст рас,
Тушса Навоий сари бир ришта бас.

[XVIII]

АВВАЛҒИ ҲАЙРАТ

Кўнгулнинг адам тунидин қутулуб, вужуд субҳиға ҳамнафас
бўлуб, малак олами баҳористонининг ранго-ранг азҳори ва
гуногун ашжорин тамоша қилғони ва аларни «Саббаҳа исми
раббикал-аъло» амри била қайюми ҳақиқий тасбиҳиға машғул
эрконин билиб димоғи боғида ҳайрат гуллари очилғони ва ул
гуллар атри димоғидин ҳуш олиб беҳуш йиқилғони.

Субҳдур, эй соқий, этиб меҳр фош,
Тут манга бир жом нечукким қуёш.

Тонг қуши чун берди паёми сабуҳ,
Нўш этайин бир-икки жоми сабуҳ.

Субҳ сафолиқ майидин маст ўлай,
Тонг қушиға нолада ҳамдаст ўлай.

Берди саҳар ҳулласи зар ришта тоб,
Қолмади тун пардасидин ришта тоб.

Ёзди фалак тоқиға килки қазо,
Ояти «Ваш-шамс» била «Ваз-зуҳо»¹.

Сўфийи субҳ айлабон ул дам зухур,
Ёйди сипеҳр узра мусаллойи нур².

Шом саводи асарин тийра хок,
Субҳ супургуси била қилди пок.

Чархки даҳр узра эди мушкрез,
Бўлди ҳамул мушк уза кофурбез.

Нилуфари чарх тўкуб жоласин,
Очти саҳар боғи сариғ лоласин³.

Ож ўлубон панжараи обнус⁴,
Ўт сочибон мижмаран сундрус.

Куйди қуёш ўтиға зулмат туни,
Учти ҳаво узра нужум учқуни.

Жилва бўлуб гум кеча товусидин,
Нур кетиб гуллари кўзгусидин.

Кўз очибон хожа адам шомидин,
Жон топибон тонг ели пайғомидин⁵.

Шоми адамни суруб андоқки дуд,
Эсти димоғиға насими вужуд.

Зоҳир ўлуб ўзига бегонавор,
Юз урубон ҳар сори девонавор

Ҳар нафаси субҳ киби сорғориб,
Тонг елидек ҳардам ўзидин бориб.

Юз туман аъжуба тамошо қилибб,
Сиррини билмакни таманно қилиб.

Фикрати қилғон сойи кўпрак хаёл,
Англабон ўз комини кўпроқ маҳол⁷.

Бўлмади ул пардада чун кашфи роз,
Кўп қилиб изҳори сужуду ниёз.

Қаср ҳаримида мақом айлади,
Ажзу таҳайюрға қиём айлади.

Яъс ила ўз ажзини қилғоч адо,
Қилди анга ҳотифи ғайбий нидо:

Ким кўпу сайр айла бу гулшан сори,
Айла назар сабзаи равшан сори.

Қўптию қўйди чу бир-икки қадам,
Бўлди аён равзаи боғи Ирам.

Қайси Ирам, гулшани мину сиришт,
Гулшани мину дема, боғи биҳишт.

Ҳар шажари сидраға бош еткуруб,
Шохин анинг шохига чирмаштуруб.

Барглари кўкка қилиб сарзаниш,
Соясида меҳр топиб парвариш.

Сарвлари саркашу зангоргун,

Ҳар бири қўк борғаҳиға сутун,

Меҳр чинор офатининг ранжаси,
Панжасини ожиз этиб панжаси.

Сорғориб ул меҳнати жонкоҳ ила,
Куйдурубон они қизиқ оҳ ила,

Сандалининг атри Масиҳо дами,
Андин ўлук мисли Масиҳ одамий⁸,

Сув бўлубон ройиҳасидин гулоб,
Сояси туфроғни қилиб мушки ноб.

Соқи сапидорнинг андоққи сийм,
Гард анинг сиймиға қўймай насим.

Сийм анга чун соқи сумансо бўлуб,
Ёфроғи таҳ нуқраи мино бўлуб.

Чархқаким шоҳи санубар етиб,
Тугмаларин анжум учун хўд этиб⁹.

Сарву сапидор сафи муттасил,
Сарву сапидор ани айлаб хижил.

Турфа буқим бошида гул очилиб,
Ул гул аёғиға доғи сочилиб.

Сабзасининг ранги зумуррад киби,
Риштасида тугма забаржад киби.

Ҳар сори бир ҳавзаи ойина ранг,
Ким намидин тутмайин ойина занг.

Жилвагар ул кўзгуда жон сурати,
Дафта бўлуб анга ариғ ҳайъати.

Руҳқа ариғ сўйидин қут ўлуб,
Реза тоши лаъл ила ёқут ўлуб.

Гул оёғига сув қўюб бошини,
Бошини қўйким, бу ушоқ тошини.

Зийнат учун қилғали халхол¹⁰ анга,
Йўқки бу нақд ўлғали помол анга.

Бикр сифат ғунча бўлуб парда чеҳ,
Риштаи бахтидин очилмай гириҳ.

Шоҳиди гул ҳусну намойиш учун,
Хон олиб илгига кушойиш учун,

Дур солибон шабнаму эсгач насим,
Барги шукуфа тўқубон анда сийм.

Сабзау гул акси тушуб сув аро,
Оразу хат ўйлаки кўзгу аро.

Гул уза шабнам чу тушуб ҳар варақ
Кўргузуб афрухта юзда арақ.

Сунбули бежон бўлуб афъий мисол,
Ғунча анинг нишидин озурда ҳол.

Заҳр ила ёшил бўлубон пайкари,
Булбул анинг бошида афсунгари

Тугмаки остида гумон этти хайл,
Захр дурур қилгон оёғиға майл.

Ништар урарға чидамай хордин,
Булбул этиб доия минқордин:

Сарв аёғида хиромон тазарв,
Шуъла тазарв ўлди анинг дуди сарв.

Жилва қилиб ҳар сори товус маст,
Гуллару гулбун топиб андин шикаст.

Толни янги шох ила барги ғулу,
Айлади девонаи жўлида мў.

Боғ ҳакими ҳиялу макр ила,
Солиб аёғиға судин силсила.

Наргис арилмай маразидин ариғ,
Кўзлари айн ярақонидин сариғ.

Кўз тикибон сувғау ранги синиб,
Сабзани сув ичра балиғ соғиниб¹¹.

Ҳар сори занг зар этиб ошкор,
Номия пайкиға ҳамиша баҳор¹².

Ринд муқаммирдек этиб лола шайн,
Тоси аро жола бўлуб каъбатайн¹³.

Гул ул ўюнға чу ҳавас кўргузуб,
Жайбидағи хурдаларин ўтқузуб.

Жола бинафшаға уруб тошини,

Боғлаб қўк ёғлиғ ила бошини.

Кўргузубон барқ бўлутдин дарахш,
Қатра Хизр чашмасидек руҳ бахш.

Қилғали амвотни ихё насим,
Фош этиб анфоси Масихо насим.

Қатраси гавҳар суйидин ҳам фирих,
Туфроғи жаннат гулидин ҳам назих.

Ул бу Ирам тавфида беҳол ўлуб,
Зойил ўлуб ҳушу тили лол ўлуб,

Ҳар тарафиким боқиб ул равзанинг,
Кўзга ғаройиб кўрунуб бирга минг.

Неча назар бўлса тамошо талаб,
Булъажаб узра кўрунуб булъажаб.

Топмади сарриштани чун фикрати,
Ҳайрат уза қилди ғулу ҳайрати.

Ақл ишин яъс жунун айлади.
Васваса ҳушини забун айлади¹⁴,

Ким бу гулистонким эрур бу жаҳон,
Балки жаҳоне гул ичинда ниҳон,

Бутмак ўзи худ эмас имкон анга,
Гар бу эмас ким эса деҳқон анга¹⁵.

Солди ниҳодиға бу ҳайрат хуруш,
Ким деди ул ҳайрат ичинда суруш;

Ким недурур ҳайрати бефойда,
Санга бу ҳайрат ила не фойда.

Сирри ҳақиқатдин ўлуб баҳравар,
Айла басират кўзи бирла назар¹⁶.

Дур киби етгач қулоғиға бу сўз,
Нури ҳидоят била очти чу кўз.

Фохтадин қумрию булбулгача,
Балки шажар яфроғидин гулгача,

Барчаси қайюмиға зокир эди,
Ҳар бир анинг шукриға шокир эди.

Гар ел агар сув бўлубон нағмасоз,
Сониъ ила ҳар бирига ўзга роз¹⁷.

Чекти бу ҳайрат била ўтлуқ хурўш,
Ким бори гўё эдилар, ул хамўш.

Солди димоғиға бу хомўшлуқ
Оҳ бухори била бехушлуқ.

Соқий, етубдур яна жисмимга тоб,
Юзума ур, бода суйидин гулоб.

То топибон ҳуш такаллум тузай,
Сўз чамани ичра наво кўргузай.

[XIX]

ИККИНЧИ ҲАЙРАТ

Ул ҳумоюнбол қушнинг малак олами гулистонидин малакут
олами шабистониға ҳаво қилиб, ул рафиъ манозилнинг шамъ ва
машоилин за-бона тилидин «Вазкур исма раббика ва табаттал
илайҳи табтило» ҳукми била холиқи аслий зикрига зокир
эрканин маълум қилиб, ҳайратдин бир оламдин яна бир оламға
борғони ва бу ҳайрат яна ани беҳудлуққа солғони¹.

Турки Хўтан топти чу зебо жамол,
Мушк фишон бўлди насими шамол².

Урди нафас нафҳаи анбар насим,
Ёпти варақ сафҳаи абҳар шамим³.

Тўкти жаҳон гулбуни барги суман,
Очти фалак боғчаси настаран.

Луъбати чин чеҳра ниҳон айлади,
Зулфин очиб мушк фишон айлади.

Ройиҳадин айлади бу суда мушк,
Анжуми шабгард димоғини хушк.

Ўйлаки ул юбс чу таъсир этиб,
Чекратибон кўзлари уйқу кетиб.

Пардаги ўлди эгин ичра карак,
Учти очиб пардаларин шабпарак⁴.

Бумки азми фалак ўлди анга,
Доирадин ой дафак ўлди анга⁵.

Кўк ўланг атрофида ҳар гуна вард,
Анжум ила доираи ложувард⁶.

Бу кечаким юз тааб ўлди анга,
Бир-биридин бўлжажаб ўлди анга⁷,

Айлар эди чархи мушаъбид шиор
Ҳар нафасе ўзга тилисм ошкор.

Кўк бу мушаъбиднинг ўлуб чодари.
Ахтар ўлуб луъбати симинбари

Ҳайати тулоний ила Қаҳқашон,
Чарҳқа сайр этгали йўлдин нишон.

Дема китоба фалак айвониға,
Раҳрав ўлуб чарх шабистониға.

Қилди чу зийнат била боғи сипеҳр,
Ахтарининг ҳар гулини рашки меҳр.

Тойири қудсий яна истаб наво,
Учти доғи ул сори қилди ҳаво⁸.

Қолиби хокий қолибон хок уза,
Чиқти фалак ахтари афлок уза⁹.

Руҳ қаноти била тойир бўлуб,
Чарх шабистониға сойир бўлуб¹⁰.

Ушбу жинон равзасининг тойири,
Бўлди чу аввалғи чаман сойири¹¹.

Зоти анинг жавҳаре эрди басит,
Олам анга марказ ўлуб, ул муҳит.

Ҳалқа бўлуб жавҳари улвий хиром,
Хотам анга нуқтаи сифлий мақом.

Ҳалқа дема, балки мудаввар лаган,
Шамъи анинг машъалаи анжуман.

Машъал ўлуб ҳажр шабистониға,
Шамъи гадо кулбаи вайрониға.

Нури бериб кулбаға шамъи фароғ,
Шамъни қўйким, гуҳари шабчароғ.

Ҳайъати гаҳ доира монанд ўлуб,
Савт анга тасбиҳи худованд ўлуб.

Гоҳ бўлуб пайкари андоқки тил,
Айтур учун ҳаққа сано муттасил.

Чун яна бир равзани қилди ватан,
Сокин эди бир бути симинбадан¹².

Қоши фусунгар, кўзи танноз ҳам,
Ул бир этиб ишва, бу бир ноз ҳам.

Турраси марғуласида юз гириҳ,
Мушқдин айлаб қамар узра зириҳ.

Шоҳид ўзи эрди, навосоз ўзи,
Соқий ўзи, замзама пардоз ўзи.

Ранги йигитлик майидин ол ўлуб,
Ҳамдами бир пири куҳансол ўлуб.

Зоҳир этиб заъф сўнгалар анга,

Ким кўрунуб жисмида раглар анга.

Рагзан ўлуб мутриби ҳажжомваш,
Раглар аро қон йўқидин нолакаш.

Ўзи ҳам ул раглар ила ҳамсадо,
Раглару рагзан қилибон шукр адо.

Чун яна бир ҳужра сори чекти ранж,
Анда эди нодираи нукта санж.

Исм ўлуб ул ҳужрада муншо анга,
Риштан дур хат била иншо анга.

Мум киби табъи анинг дилпазир,
Борча нигиндин бўлубон нақшгир.

Сув киби ҳар зарфға оҳанг этиб,
Ўзини ул зарф ила ҳамранг этиб.

Хамасидан нома сиёҳ ўлмайин,
Ёзғони жуз ҳамди илоҳ ўлмайин.

Чун яна гулшанни мақом айлади,
Ҳар чамане ичра хиром айлади.

Анда ниҳон эрди пари пайкпре,
Дуржи сипеҳр ичра самин гавҳаре.

Гавҳари сарчашмаи жондин ёруқ,
Ҳарне йўқ андин ёруқ, андин ёруқ.

Ҳайати оинаи гетинамо,
Кўзгуси ойнинг топиб андин жило.

Чарх уза парвози малойик сифот,
Хатти шиоий анга ҳар ён қанот.

Чашмасини чунки Масихо топиб,
Пок дамидин ўлук ихё топиб.

Чашма аро оби ҳаёти анинг,
Кеча саводи зулумоти анинг.

Пайкаридин зоҳир ўлуб чашмалиғ,
Хатти шиоий анга ҳар ён ариғ.

Йўқки бу хат боштин-аёқ тил бўлуб,
Ҳар тили ҳақ зикрига қойил бўлуб.

Чун яна майдон сори кўргузди хез,
Таҳмтане¹³ тортиб эди тиғи тез.

Қаҳри ўти чекса чу дуди ғазаб,
Ҳар шарари юз йил ўлуб зузанаб,

Жумлаи оламға иши қаҳр ўлуб,
Аччиғидин боштин-аёқ заҳр ўлуб.

Тиғ солиб ҳар сори аччиғидин,
Қон демаким, заҳр томиб тиғидин,

Эл бошининг косасидин жом анга,
Май ерида қон бўлуб ошом анга.

Ҳам ўқи тийра кеча анжум рабой,
Ҳам қиличи захми ўлуб янги ой,

Румҳи била уқлари, бал тиғи ҳам,
Тиллар ўлуб дегали шукри ниам.

Чун яна бир марҳалаға чекти рахт,
Сокин эди сахнида бир некбахт.

Ўзи малакваш, кийими ҳулласон,
Хоҳ ридо бил ани, гар тайласон.

Минбари шаш поя ўза ўлтуруб,
Зухд шукуҳи юзидин билгуруб.

Чехрани очмоқ кеча одат анга,
Машъал ўлуб нури саодат анга.

Давлати сармад киби фаррух жамол,
Ақли мужаррад киби фархунда фол.

Кишвар анга нуру сафо хиттаси,
Анши этиб ҳамду сано хутбаси.

Чун яна бир дайр сори қилди сайр,
Кўрдикки бир ҳинду эрур пири дайр.

Ҳар ишида сабр таманний анга,
Сабр киби ишда таанний анга.

Тийра жабин ўйлаки меҳнат куни,
Ланг хиром ўйлаки фурқат куни,

Дайри сабукравға ниғаҳбон бўлуб,
Лек батий сайфу гаронжон бўлуб.

Томини бу дайрнинг айлаб матоф,

Қари ўтубон айлаб ани бир тавоф.

Илгидаким субҳани айлаб мудир,
Тилни қилиб зокири ҳаййи қадир,

Чун яна бир қуллага айлаб қарор,
Топиб анинг даврини маҳкам ҳисор.

Буржиға бу етти фалақдин уруж,
Балки анинг бобида «Зотил-буруж»¹⁴.

Хандақининг умқиға андоза йўқ,
Буржи ўн икки, анга дарвоза йўқ.

Равзана ҳар буржи аро ғурфаэ,
Жилвагар ул ғурфа аро турфаэ.

Турфа буким сайр қилиб бардавом,
Сайрлари лек ўн икки мақом.

Ҳол тили бирла мақол айлабон,
Ҳамди карими мутаол айлабон.

Чун боридин юққори урди алам,
Юққориғи пояға қўйди қадам¹⁵.

Кўрди ўшул хитгани бутхонае¹⁶,
Ҳар бутининг ҳайъати дурдонае.

Анда не раҳбон эди, не барҳаман,
Лек бори бутлар эди сиймтан.

Ҳар бути бутгарға парастишда маст,
Ўйлаки бут саждасида бутпараст.

Мунча ғаройибғаки қилди гузар,
Айлади ибрат кўзи бирла назар.

Борчасида зикру сужуд англади,
Маърифатуллоҳға шухуд англади.

Юзланиб ўз ҳолида ғайрат анга,
Бирга минг ўлди яна ҳайрат анга,

Ким бори зокир эди, ул гунгу лол,
Борчаси мажмуу ул ошуфта ҳол.

Қилди яна ҳайрати беҳад ани
Ҳуш заволи била беҳуд ани.

Соқий, эрур жисмим анингдек заиф,
Ким нафасим чиққали эмас ҳариф.

Жомға худ мен қўя олмон оғиз,
Пахта била оғзима они томиз.

[XX]

УЧУНЧИ ҲАЙРАТ

Ул ошуфта ҳол мусофирнинг малакут олами шабистонидин бадан
мулки шахристонига нузул қилғони ва ул кишвар аҳлининг ҳам
«Фазкуруни азкуркум» бўйруғи била қодири мутлақ ёда бирла
эрконин билиб, ҳайрат ўти иштиол этиб, вужуди ул ўтдин кул
бўлуб, фано елига билкул совурулмоқ била иккинчи фано
мақомин ҳосил этиб, андин сўнг ҳақдин бақойи комилий етиб.
хожанинг ул мулкда хилофат тахтига қарор тутқони.

Меҳр чу машриқ сори урди алам,
Олди жаҳон мамлакатин якқалам¹.

Тавсани гардунға минар майл этиб,
Чиқти уфуқ жонибидин секритиб.

Чунки бийик бўлғуча қилди шитоб,
Солди ҳарорат била оламға тоб.

Хожаки ҳайрат майидин маст эди,
Мастлиқ уйқусиға ҳамдаст эди.

Солди куёш тоби чу мағзига жўш,
Сесканибон кирди димоғиға ҳуш.

Асру ачиғ май била махмур ўлуб,
Балки қизиқ ўт била маҳрур ўлуб.

Гурбат ўти ҳардам ўлуб шуълазан,
Тушти хаёлиға ҳавойи ватан.

Ёна сафар ранжи қабул айлади,
Манзили азмиға нузул айлади.

Чунки жаҳон арсасидин топти баҳр,
Келди анинг олиға бир турфа шаҳр².

Ҳар ёни аъжубаға ҳад нопадид,
Турфаи беҳадға адад нопадид.

Сунъ илиги болчиғин айлаб хамир,
Лутф ила айлаб ани ҳаъаат пазир.

Икки сутун узра қилиб таъбия,

Анда кўп аъжуба қилиб таъмия

Вазъини ул дамки мураттаб қилиб,
Тўрт жавоҳирни мураккаб қилиб³.

Икки анга гавҳари улвий нажод,
Икки анга жавҳари сифлий ниҳод⁴.

Ўйла таодулки бўлуб тўрт зид.
Борча тараккуб юзидин муттаҳид.

Масжиду бозору маҳаллот анга,
Кўчаву бўстону харобот анга,

Ўтиға Мусо ўти янглиғ зиё⁵,
Ели Масихо дамидек жонфизо.

Суйи латофатда зулоли биҳишт,
Туфроғи гул, нафҳаси анбар сиришт.

Кишварининг қалбида бир тахтгоҳ,
Бўлмоқ учун хисрави кишварпаноҳ.

Тахтиға ҳар ҳолки торий бўлуб,
Жумла ақолимида сорий бўлуб,

Анда салоҳ ўлса, борида салоҳ,
Бўлмаса солих, бориси бефалоҳ,

Авжида бир қасрки меъмори сунъ,
Айлаб ани муқассам паргори сунъ.

Вазъида ҳайрон хиради хурдабин,
Лол қилиб тарҳида наққоши Чин⁶.

Қаср уза бир гунбади олий асос,
Гунбади гардун била раъсан бирос.

Ҳарне рақам гунбади гардун аро,
Борчаси бу гунбади мавзун аро.

Қасриға бир турфа эшик очилиб,
Ким дуру гавҳар унидин сочилиб⁷.

Бўлуб икки лаълдин абвоб анга,
Ҳар сори дандона дури ноб анга,

Фаршики ёқут ила марбут ўлуб,
Дурлари ёқут аро мазбут ўлуб⁸,

Ҳарнеки маъкул ила машруб эрур,
Ким егали, ичгали марғуб эрур.

Шаҳрға бу йўл била айлаб хиром,
Шаҳр элининг қути бўлуб субҳу шом.

Фузлалари дафъи учун икки йўл,
Жониби асфалдин ўлуб зоҳир ул.

Лаъл эшиги узра ики бодгир,
Ҳайати матбуу ўзи дилпазир.

Ҳам кирибон, ҳам чиқиб андин насим,
Тошида гажкорлиғи сода сийм⁹.

Гунбади рукниға махориж бўлуб,
Шаҳр йўлидин йўли хориж бўлуб,

Ушбу мамар бирла насими шамол
Шаҳр элини айлабон осуда ҳол.

Шоҳ риёзийға ҳам айлаб мурур,
Еткурубон базмиға юз минг сурур¹⁰.

Шоҳға бир нойиби ҳикмат маоб,
Кишвари атрофида ул комёб.

Диққат аро фикри қаёнким кетиб,
Нуқтаи мавхумни юз қисм этиб.

Фикрати ҳар амрда фархунда рой,
Ройи бори уқдада мушкил кушой.

Шоҳ ани ўз мулкида дастур этиб,
Мулкини ул адл ила маъмур этиб,

Юққориғи қаср уза фаррух вазир,
Сокину эл амриға фармон пазир.

Қасрда беш раҳба муҳайё анга,
Бўлғали ҳар сори тамошо анга¹¹.

Лек бу беш раҳбада беш корвон,
Бир-биридек ҳар бири бисёр дон.

Ҳар бири бир равзада топиб маҳал,
Ўз фанида ҳар-бирига йўқ бадал.

Бири назар илмини идрок этиб,
Айни сафодин назарин пок этиб.

Бирига иш буки эшитгач самоъ,

Қилғай ани диққат ила истимоъ.

Бирига қилмоқ бўлубон таъм дарк,
Нўши ҳаёт ўлсун, агар ниши марг.

Бирига ҳар ройиҳа айлаб асар,
Хоҳ қуруқ нофау, гар мушки тар.

Бирга гулу хор муассир бўлуб,
Совуғ, исигдин мутаассир бўлуб.

Босирау сомиау ломиса,
Зойиқау шомма била хомиса.

Ҳарнеки оламда бўлар мудраки,
Кимдаки идрок мунга йўқ шаки.

Қасрки даҳлези топиб нақши
Чин, Соҳатида сокин ўлуб беш амин,

Ҳарнеки зоҳир бўлубон беш ҳавос,
Ўз иши кунҳида бўлуб раҳшунос.

Борча жавоҳирни йиғиб келтуруб,
Бурноғи хозин қўлиға топшуруб.

Андин иккинчига топиб интиқол,
Ким бўлубон хозини онинг хаёл.

Андин учунчи бўлубон нақд санж.
Ҳофиз ўлуб ҳарне анга етса ганж.

Чун яна бирга бўлубон мунтақил,
Ул мутасарриф бўлубон муттасил.

Ҳарне тасарруф қўли онинг етиб,
Борчани дастурға таслим этиб.

Забт этибон нойиби равшан замир,
Нақди мамоликни нечукким вазир.

Азм этибон даргаҳи иқболға,
Юз қўюбон Каъбаи омомға.

Арз қилиб борчани шоҳ оллида
Додгари мулкпаноҳ оллида.

Шаҳ бу хазойинға чу ҳозир бўлуб,
Диққат ила борчаға нозир бўлуб.

Рад қилибон ҳарнеки мардуд эрур,
Ойириб ул тухфаки мақсуд эрур,

Ҳазрати иззатқа ниёз айлабон,
Тухфаларин восита соз айлабон.

То етиб ул лаҳза нидони қабул
Топибон ул тухфа тариқи вусул.

Бадрақаи роҳи нажоти бўлуб,
Мужиби рафъи даражоти бўлуб.

Хожаки кўрди яна мундоқ жаҳон,
Заррада кавя, қатрада дарё ниҳон.

Фикр наҳангиға яна қут ўлуб,
Лужжаи ҳайрат аро мабхут ўлуб,

Фикрат ўти кўкка чекиб дудини,
Ҳайрати нобуд этибон будини.

Чунки бу ҳайрат аро ранжу ано(lic)
Фони этиб хожани балким фано.

Ҳақдин ўлуб тоза вужуде анга,
Тоза вужуд ичра шухуде анга.

Шамъи баҳо чун ёруғ айлаб кўзин,
Англабон ул салтанат ичра ўзин.

Фатҳ ўлуб мулк ила кишвар анга,
Балки жаҳон мулки мусаххар анга,

Мулк ўзию тахт ўзию шоҳ ўзи,
Борча ўзи, борчадин огоҳ ўзи.

Нафсга чун ориф ўлуб мў-бамў,
Фойиз ўлуб «қад арафа раббаху»¹².

Соқий, олиб кел қадаҳи хушгувор,
Бирга олиб тортай ани хожавор.

То чекибон бир ики жоми шигарф,
Хожа мадиҳида сурай неча ҳарф.

[XXI]

Хожа Баҳоуддин Нақшбанд¹ қуддуса сирруҳу мадҳидаким, сунъ наққоиш ҳикмат хомаси била рўзгор саҳифасида анинг вужуди нақшин исломий тарҳ этти ва сурати иршоди била куфр аҳли кўнгли варақидин хитойи ва фаранги нақши кетти ва Хожа

Убайдуллоҳ салламаҳумуллоҳға ниёз арзиким, ул ҳазратқа
халафи мутлақ, балки халифаи барҳақ дурур.

Хожаки, наққоши сипеҳри баланд,
Бўлғали ҳар сафҳасиға нақшбанд,

Айлади авроқ мунаққаш баса,
Нақш рақам айлади дилкаш баса².

Лек анинг нақши киби дилнавоз,
Чекмади то хомасидур нақш соз.

Собит анинг кўнгли аро нақши жуд,
Маҳв ўлуб ул сафҳада нақши вужуд.

Нақшиға тенг тутмай ўзин нақши Чин,
Олам ўлуб илгида нақши нигин.

Бўйла нигин нақшига фармонбари,
Мунча ажаб нақш ила деуу пари.

Саъй ила бу гунбади бисёр нақш,
Ҳар нечаким айлабон изҳор нақш.

Нақшининг оллида намудор уза,
Нақш бўлуб сафҳаи девор уза,

Мунча ажаб нақш била аржуманд,
Кимса эмас ғайри шаҳи нақш банд.

Жонға чекиб ранжу ано нақшини,
Сизмоқ учун анда фано нақшини,

Жони чу ул нақш макони бўлуб,

Нақшдин ўзга бори фоний бўлуб.

Турфа буким нақшга кўз солмайин,
Жонида жуз нақши бақо қолмайин.

Кўнгли чекиб маскан аро нақши сайр,
Сайрда йўқ кўнгли аро нақши ғайр.

Сайр анга бу тоқи мунаққаш уза,
Нақши кафи лавҳаи заркаш уза.

Чун изининг нақшиға суртуб жабин,
Равшан этиб кўз фалаки нақшбин.

Равзаи жаннатқа чу айлаб хиром,
Ҳоли анинг ўрнида қойим мақом.

Улки бу офоқ ичида тоқ эрур,
Тоқ неким, муршиди офоқ эрур.

Чархи нигун дарғаҳида хок рўб,
Балки жабини била хошок рўб.

Юз қўюбон қуллуғиға шоҳлар,
Базмида бехуд ўлуб огоҳлар,

Хизматидин ҳар киши огоҳ ўлуб,
Гарчи гадо маъни ила шоҳ ўлуб.

Неча тушуб эгнига қилсанг қиёс,
Хозини ирфон кафидин юз либос.

Зарқ ила тағйири либос этмайин,
Тафриқаи хаззу палос этмайин,

Сухбатида ҳар неча бешакку райб,
Жилва қилиб шоҳиди раънойи ғайб,

Гўшаи хилват аро тутмай қарор,
Ўзини қилмай яшурун ошкор³.

Атласи гардун била минг зебу фар,
Тўрқа тўни остида кўк остар.

Лек ўшал тўрқаси ҳар тор ила,
Фақрда юз муршид учун силсила.

Мулки жаҳон мазраи деҳқони ул,
Балки жаҳон мулки ниғаҳбони ул.

Йўқки мамоликка ниғаҳбон ўлуб,
Борча салотин уза султон ўлуб.

Руқъалари етса не шаҳ қошиға,
Иш ани қўймоғлиғ ўпуб бошиға.

Англаб ани бош уза тожи яқин,
Ҳар сўзи ул тож уза дурри самин.

Шаҳға дема, лутф чоғи тож бахш,
Балки гадоларға доғи тож бахш.

Ҳақ сўзини элга қилурда адо,
Тенг кўрунуб олида шоҳу гадо.

Чун чолиниб навбати қадриға кўс,
Шаҳлар ўлуб навбат ила хокбўс.

Хотир ўлуб меҳри жаҳонтоб анга,
Авжи шараф анжуми асҳоб анга.

Ҳар бири олам элига раҳнамо,
Дема жаҳон аҳлики, аҳли само.

Борча сулук аҳлиға раҳбар бўлуб,
Йўл элиға тийра тун ахтар бўлуб.

Тийра назарларға бериб нуру тоб,
Ҳар бириси ўйлаки нажму шиҳоб.

Гарчи тижорат бўлуб ойинлари,
Бўлмади бир мулкда таскинлари,

Юкларида тухфаи нақди фано,
Ҳар бири ул нақддин истаб ғино.

Симлари борча фано конидин,
Дурлари йўқлуқ суви Уммонидин.

Чун кивуруб ҳар сори раҳти нажот,
Банд бўлуб чорсуйи коинот.

Олғучи гар ваҳми зиёнбуд этиб,
Лек бу савдо чу қилиб суд этиб.

Токи жаҳон қасрининг имкони бор,
Устида онинг фалак айвони бор.

Қўймасун айвони жаҳонни тиҳи,
Дабдабаи кўси Убайдуллаҳий.

Ҳимматидин бизни ҳам этсун худой
Фақр йўлида ғани, имонға бой.

[XXII]

АВВАЛҒИ МАҚОЛАТ

Имон шарҳидаким, «Ал-имону ан туъмину биллаҳи ва малоикатиҳи ва кутубиҳи ва русулиҳи ва бил-явмил-охирини ва бил-қадари хайриҳи ва шарриҳи» демакдин мақсуд бу калимот эмас ва агар аҳли зоҳир мунини имон деса, аҳли маъни демас ва улухият дарёсиға шинолиғ ажзин зоҳир қилмоқ ва малойика хавосида бир неча қанот урмоқ ва кутуб авроқида бир неча ҳарф сурмак ва русул жодасида неча қадам югурмак ва қиёмат қойим бўлурида қиём кўргузмак ва қадар бобида алоқадри ҳол тараннум тузмак.

Кимки жаҳон аҳлида инсон эрур,
Балки нишони анга имон эрур.

Улки ҳаду расм қўяр мантиқий,
Токи бу ҳайвони била нотиқий.

Иккиси инсонға бўлуб ҳадди том,
Зумраи инсон аро айлар хиром.

Навъини нотиқ била ҳайвон қилур,
Нотиқу ҳайвонини инсон қилур.

Сен доғи инсон мунини қилсанг гумон,
Билки ҳамон сен-сену ҳайвон ҳамон.

Муники инсон мутафовит эрур,
Тенгри каломи хабар андин берур.

Бас киши жазм айласа инсон они,
Яхши-ёмон ичра тафовут қани.

Бўлмади бас ноқису комилда фарқ,
Топмағай эл олиму жоҳилда фарқ.

Бу сифат инсонда топилмас фалоҳ,
Мантиқий айлабдур ани истилоҳ.

Бас ани инсон атағил бериё,
Ким ишидур сабр ила шукру ҳаё.

Бўйла буюрди набийи Ҳошимий,
Ким бу уч имоннинг эрур лозими.

Бас ани инсон демак ўлғай раво,
Ким иши имон била топқай наво.

Эйки, санга айладим инсонни шарҳ,
Эмди эшитким қилай имонни шарҳ.

Олти дурур шаръда гўё адад,
Ҳарнеки мўъминға керак муътақад.

Айласа бу олти била ихтисор,
Олти жиҳатдин анга бўлғай ҳисор,

Ким бу ҳисор ўлса анинг маъмани,
Ўғридин эмин бўлубон махзани,

Нақдини бу ҳодиса бироҳидин,
Балки ўкуш бийм гузаргоҳидин

Ўтқарибон хайру саломат била,
Қолмайин ул йўлда маломат била.

Мақсади аслийға хиром айлағай,
Қурб ҳаримини мақом айлағай.

Англадинг ижмол ила таъвилини,
Эмди эшит ҳар бири тафсилини.

Олтидин аввалғики мақсуд эрур,
Билмак эрур ҳақники, мавжуд эрур.

Айтма мавжудки, айни вужуд
Ҳарнеки мавжуд анга файёзи жуд.

Зоти вужудиға бўлуб муқтазий,
Нуқс, камолидин ўлуб мунқазий.

Андин ўлуб мунҳат ила муртафиъ,
Мунҳат агар муртафиъ ул мухтариъ,

Зотиға дарёйи қидам чун тошиб,
Бир ён азал, бир ён абаддин ошиб.

Ҳарнеки қойим, ўзи қайюм ўлуб,
Бўлғуси ул, борчаси маъдум ўлуб.

Борча жаҳон аҳлиға зоти ниҳон,
Мазҳари асмоу сифоти жаҳон.

Борчани ҳам, қилғучи нобуд ўзи.
Борча бориб, бўлғучи мавжуд ўзи.

Икки жаҳон мулки мусаллам анга,

Ўзга жаҳон бор эса ул ҳам анга.

Олтидин иккинчи малойикни бил,
Борчаға тасдиқи вужуд айлагил.

Билким эрур зойири афлок алар,
Нафсининг олойишидин пок алар,

Ҳар бир ули-ажниҳа товус ўлуб,
Донаи тасбиҳ анга маънус ўлуб

Тоби муҳаббат чоғи ул ажниҳа,
Ўтлари туғени учун мирваҳа.

Бир била топмай бу жаноҳ инқитоъ,
Бир неки, масно ва сулосу рубоъ.

Не қадаме амрсиз олиб, не дам
Борча вужуд аввалидин то адам.

Поку мужаррад борининг жавҳари,
Туфроқу суву елу ўтдин барий.

Хулди барин қушларидек шавқнок,
Амр адосидин ўлуб завқнок.

Бир қуш алар ичраки топмай бу завқ,
Фохта янглиғ топибон бўйни тавқ.

Лаънда уч ҳарфки бор ошкор,
Ҳар бирининг доманаси ҳалқавор.

Ҳар бирининг ҳалқаси топиб вусул,
Тавқда малъун бўлуб ул булфузул.

Англа учунчи кутуби осмон,
Тенгри сўзи бил бориси бегумон.

Қайси кутуб, ҳар бири дарёи жарф,
Ҳар сўзи бу баҳрда дурри шигарф.

Баҳр дема, ҳар бири бир турфа кон,
Лаъл ила гавҳарға саросар макон.

Гар учи уч шамъи мунаввар бўлуб,
Лек бири машъали ховар бўлуб.

Бўлса маволиди салос ул учи,
Бу ети обонинг ишин қилгучи.

Бал ети обо мунга уммул-китоб,
Сабъи масоний топиб андин хитоб.

Сабъи масоний неки, ҳар сураси,
Давлату дин хиттаи маъмураси.

Бошида ҳар сураси тазҳиб ила,
Даргаҳи кошӣ анга тартиб ила,

Боғ анга ҳар сафҳаи гулшан мисол,
Жадвали атрофида равшан зулол.

Боғ дема, балки фалак, не фалак,
Сатрлари ҳар сори саф-саф малак,

Бал анга ҳар доираи ашр гард,
Рутба аро бир фалаки ложувард.

Ҳақ сўзи ҳар жузви варақ то варақ,
Борча ҳақойиқ, балким борча ҳақ.

Мисл анга маъдуму мушобиҳ адим,
Қойили андоқки қадим, ул қадим.

Бил яна тўртунчи русул маъшари,
Ҳар бири бир баҳри сафо гавҳари,

Борчаси ҳақ амр ила наҳйин тузуб,
Элга бори ҳақ йўлини кўргузуб.

Ҳужжат агар истаса ҳар тийра зот,
Ҳар бириси кўргузубон муъжизот.

Зоҳир ўлуб борчаға сидқи мақол,
Шойибаи кизбға йўқ эҳтимол.

Гарчи паямбар бориға исм ўлуб,
Лек алар жисми ҳам уч қисм ўлуб.

Зумраи аввал келибон анбиё,
Ваҳй ила руъёдин ўлуб пешво.

Сўнгра русулким, неки ҳақдин етиб,
Борчасини халққа ирсол этиб,

Сўнгра улул-азмки айлаб жидол,
Даъвати дин қилга-ю ҳукми қитол.

Борчасининг аъзамия афсаҳи,
Англаки, келмиш набийи Абтаҳий.

Кўнгли ҳақ ирсолиға росих бўлуб,

Дини — русул диниға носих бўлуб.

Куфр қаронғусида ҳар мурсале
Дини била ёрутубон машъали.

Қилғач анинг шаръи қуёши зуҳур,
Қолмайин ул машъалалар ичра нур,

Хатм анга ойини рисолат тамом,
Дин анинг исломи-ю бас вассалом.

Келди бешинчи анга явмул-ҳисоб,
Дема ҳисоб, айтки явмул-азоб.

Муътақид ўлмоқки қиёмат бўлур,
Қилғонидин элга надомат бўлур.

Шодлиқ асҳоби яминға рақам,
Сафҳалари лавҳиға етмай қалам.

Аҳли шимол ичра тушар можаро,
Номалари юзлари янглиғ қаро.

Тўғри тарозуға бўлур икки бош,
Бир сори гавҳар яна бир сори тош.

Кўпрук уза халқ ҳаросон бўлур,
Бирга қатик, бирига осон бўлур.

Дўзах ўти дардиға йўқ интиҳо,
Халқ ҳалокиға бўлур аждаҳо.

Етти боши гунбади даввордек,
Етти оғиз ҳар бириси ғордек.

Дема томуғ етти эшигин очиб,
Ким ети оғзи анинг ўтлар сочиб.

Гулшани фирдавс аро нозу наим,
Ончаки йўл топмай арода насим.

Ҳури анинг руҳи мусаввар киби,
Қадду лаби туби-ю кавсар киби.

Сокиниға жоми бақодин умид,
Қайси бақо, балки лиқодин умид.

Содис анга келди ҳадиси қадар,
Бил азалий сабт неким хайру шар.

Софу тўло бўлғали жоми аласт,
Бўлғуча ул майдин абад аҳли маст,

Ҳарне бу мажлис аро топти вуқуъ,
Хоҳ усул англаву хоҳи фуруъ.

Маст агар тортти нохуш садо,
Мутриб агар айлади дилкаш наво,

Баъзи агар Каъба сори қилди азм,
Баъзи агар дайр аро тузди базм.

Бодияда ул чекибон юз ано (عنا)
Бўлди мунунг маскани дайри фано.

Маст чиқиб муғбачаи майпараст,
Қилди салоҳ аҳлини расвову маст.

Зоҳир агар бўлди бориб дурднўш,
Фосиқ агар бўлди келиб хирқапўш,

Борчаси ҳақ илмида маълум эди,
Лавҳаи маҳфузда марқум эди.

Не етибон яхши амалдин биҳишт,
Не солибон дўзах аро феъли зишт.

Улки қилиб тенгрига минг йил сужуд,
Бўлса шақийи азалий қайда суд.

Муғбачалар дайрда қилғон ҳалок
Бўлса саиди абадий қайда бок.

Кимгаки бу олтиға бор эътиқод,
Ҳам бу сифат бирлаки қилдим савод,

Ҳар нечаким нома сияҳ бўлса ул,
Ғарқаи дарёйи гунаҳ бўлса ул,

Тонг йўқ агар афв ўлуб уммид анга,
Тутса илик раҳмати жовид анга.

Лек бу дард ўти эрур жонгудоз,
Ушбу гудоз ичра куюб аҳли роз.

Бу бири ўз ҳолиға мотам тутуб,
Ул бири тарки бори олам тутуб.

Ким бу бийик пояки қилдим баён,
Кимга етар-етмаси эрмас аён.

Етмаги ҳам кимсага мутлақ эмас,

Етмаси ҳам жазму муҳаққақ эмас.

Кофиру муъмин сори қилсанг соғинч,
Не анга яъсу не мунунг кўнгли тинч.

Куйдурубон халқни бийму умид,
То худ эрур ким шақи-ю ким саид.

Махлас иши барчаға ниятдадур.
Топмоқ ани лек машиятдадур.

[XXIII]

Султонул-орифинни ғамгин кўруб, муридиға савол тили
очилғони ва ул шофий жавоблар била андуҳлуқ кўнглин холи
қилғони.

Қайғулуқ ўлтурмиш эди Боязид,
Сўрди ғами кайфиятин бир мурид:

«Кей фалак авжида хироминг сенинг,
Арш фазоси уза гоминг сенинг.

Кўнглунгга не ишдин экин бу тааб,
Бу таабингға не иш эркин сабаб?»

Пир тўкуб ашку чекиб ўтлуқ оҳ,
Дедики: «Бу ғам ишим этмиш табоҳ,

Ким бу жаҳон ичраки, элдур ғулу,
Эл тўла, аммо кишиндур хулу.

Ҳар кишига хуш кўрунур ўз иши,
Бир киши йўқким, деса бўлғай киши,

Мунда киши борини билмон яқин,
Бор эса, ўтганлар аро бор экин».

Сўрғучиға зоҳир ўлуб изтироб,
Дедики: «Эй хуршеди олийжаноб,

Элда киши йўқ демак ўлди сўзунг,
Дохил эмассенму бу элга ўзунг?»

Шайх деди: «Эй иши гумроҳлиқ,
Топмоғон иш сирридин огоҳлиқ.

Мен доғи юз минг мени саргаштадек,
Ашки боғир қониға оғуштадек,

Бўлмаса имон била кетмак иши,
Англаки, они деса бўлмас киши.

Олам аро мунча сиғору кибор,
Мен бўла-ю, сен бўлу ҳаркимки бор,

Борча бу ғам тиғидин афгорбиз,
Борча бу мотамға гирифторбиз.

Ким ичи бу ғуссада қон бўлмади,
Кимсага бу нукта аён бўлмади,

Ким чу видоъ айлагуси жон анга,
Ҳамраҳ ўлур йўқса йўқ имон анга,

Чунки жаҳон аҳлиға бу бўлса ҳол.
Сўздаки дебмен не маҳалли савол».

Сойил этиб бўйла дури нукта гўш,
Оғзи садаф оғзидек ўлди хамўш.

Ёраб, ўшул тухфани охир нафас,
Айла Навоий ила ҳамроҳу бас.

Қуллуғунгга маҳкам эт имонини,
Айлагил имонидек аймонини.

Соқий, ўлубмен, майи имон кетур,
Жисмима имон майидин жон кетур.

Қуйма бу кун жомима даврон майи,
Жоним ол, оғзимға қуй имон майи.

[XXIV]

ИККИНЧИ МАҚОЛАТ

Ислом бобидаким, «алиф»лари амният боғининг сарвлари дурур
ва «син»и саодат қасрининг кунгираси ва «лом»и латофат
гулчехрасининг сунбули зулфи ва «мим»и муҳаббат
машъалининг нури ва ул сарвлар соясида ер тутмоқ ва ул қаср
кунгирасида талаб камандин солмоқ ва ул сунбули зулфни ҳабли
матин қилмоқ ва ул машъал нури била кўз ёрутмоқнинг тарғиби.

Олам аро халқни яздони пок
Аҳли нажот этти-ю аҳли ҳалок.

Бу бирисин обиди асном бил,
Ул бирисин зумраи ислом бил,

Куфр эли йўл топти маломат сори,
Зумраи ислом саломат сори.

Ул бирига вайл эви бўлди мақом,
Зумраи исломға дорус-салом.

Кишвари исломки маъдуд эрур,
Халқи анинг ҳар неки мавжуд эрур,

Боштин-оёқ борча мусулмон эмас,
Кимки мусулмон муни ёлғон демас.

Шартлари бор дурур исломнинг,
Ким ани билмас бириси омнинг.

Муслим эрур «Ман салимал-муслимун
Юз, илигу тил бу иш ичра забун.

Кўрки, бу иш ким илигинин келур,
Ёки бу сўз ким тилидин очилур.

Тилни хирад лол топар бу маҳал,
Йўқки тил-ўқ лол илик доғи шал.

Ўйлаки бу шартлар имкони бор,
Шартдин айру доғи аркони бор.

Беш ясамиш тенгри таборак ани,
Деса бўлур хамси муборак ани.

Англағил арконини беиштибоҳ,
Аввали «Иллаллоҳ» ила «ло илоҳ».

Ёна Муҳаммадни анга бил расул,
Бер мунга тонуғлуғу қилғил қабул.

Оллоҳ, Оллоҳ, бу не икки калом,
Ким икки оламгадур андин низом.

Лавҳ уза аввал муни ёзиб қалам,
Жаннат эшигида доғи бу рақам.

Ҳалқаи хотам киби чархи барин,
Ул бўлубон юзида нақши нигин,

Ёки бу хат зевари хотам бўлуб,
Хотами гардун юкидин хам бўлуб.

Нофия «ло»сидин айтиб «Ло илоҳ»,
Нафй неким, мумкин эрур мосивоҳ.

«Иллаллоҳ» — айлабон исботини,
Айни вужуд англантибон зотини

Буки расул ўлди Муҳаммад анга,
Юзланиб иқболи муаббад анга.

Амр ила наҳйини баён қилғали,
Лутф ила қаҳрини аён қилғали,

Хайри русул бўлмоғи тенгрига хост,
Ҳарне рисолатки қилиб борча рост.

Сони эрур анда адойи салот,
Лек адосида эрур мушкилот.

Аввали онингки таҳорат дурур,
Билки таҳорат не иборат дурур.

Ул демаким, майл қилиб сувға сен,

Бир неча узв ул сув била ювғасен.

Бўйла таҳоратни қилур ҳар хасис,
Ўзга таҳорат доғи бордур нафис.

Буки сафо чашмасидин завқноқ,
Айлагасен лавҳаи хотирни пок.

Танни юмоғлиққа маҳорат бериб,
Жонға доғи бўйли таҳорат бериб.

Жонни солиб бўйла таҳорат аро,
Ким юзида нуқтача қолмай қаро.

Кўзни ариғ ашки зулолий қилиб,
Балки кўнгулни доғи холи қилиб.

Ўзлук уйин ўзга ҳаром айлабон,
Тенгри эви сори хиром айлабон,

Қўйғасен анда ўнг аёқ илгари,
Гайри худо қўймағасен ичкари.

Эв ияси бўлсаву сен — яхшироқ,
Балки тутуб эв била сен лек қироқ.

Бўлса қиёмингға сугун шеваси,
Ракъатингға сақфи нигун шеваси.

Саждада титраб кўюбон ерга бош,
Сорғорибон чеҳра нечукким қуёш.

Вожибу фарзини риоят қилиб,
Суннат адосини бағоят қилиб,

Гар бу сифат сажда била пок чехр,
Ерга доғи киргасен андоқки меҳр.

Субҳи қиёмат нетонг этсанг зухур
Боштин-оёқ меҳр киби гарқи нур.

Солис эрур фарз адони закот,
Ҳақ неки бермиш санга молу жиҳот.

Мунда доғи икки сифатдур тариқ,
Бириси аслу бири фаръ, эй рафиқ.

Фаръи буким, зоҳири шаръи расул
Ҳарне баён айласа қилсанг қабул.

Бергучи гар бор эса соҳиб нисоб,
Қирқ дирамдин бирин айлаб ҳисоб.

Заръ ила дўкону ҳавоший доғи,
Балки хадам бирла мавоший доғи.

Ҳарне матоики, закотин берур,
Шаръ тариқи била билким эрур.

Қайли-ю миқдори муайян анинг,
Камми била кайфи мубарҳан анинг.

Масрифи секкиз кишидур бардавом,
Ким ангадур шаръ ила нотик калом.

Фаръ будур улки, дедук они асл,
Қилмоқ эрур борчасидин ўзни фасл.

Мақсади аслиға шуруъ айламак,
Ҳарне анинг ғайри ружуъ айламак.

Бўлғонини бермаку шукрона ҳам,
Бермак агар худ топилур ёна ҳам.

Кўнгли қачон қилса захира ҳавас,
Бўлмоқ анга фақру фано ганжи бас.

Бўлмаса кўнглида дирам нақши доғ,
Қилмаса дур партавини шабчароғ.

Лаъл ғами бағрини қон қилмаса,
Дур ғами ашқини равон қилмаса.

Минг етибон асрамаса бирини,
Юкласа ўз бўйниға тақсирини.

Ганж топиб чекмаса вайрониға,
Берса қўюб миннатини жониға.

Ҳарне етар берса, тугуб ёпмаса,
Бергали шукрона яна топмаса.

Кимки анга базл бу чоғлиғ дурур,
Ганж доғи топса яроғлиғ дурур.

Робиъ анга савм дурур қочмағил,
Тутқилу нафйига оғиз очмағил.

Меъдани холилик ила қил тўло
Неча хало анда сафодин мало.

Савм ҳадисида будур мужмали,

Ким ани ҳақ дебдурур «Асавму ли».

Айлади иснод ўзига ажрини,
Йўқса ул-ўқ қилғусидур зажрини.

Амр қилиб берса жазо чун худой,
Демаки си рўза йил ўн икки ой.

Тутсанг ани улча сазоворидур.
Сирфани билгилки сенинг соридур.

Савми эмас доғи машаққат ниҳи,
Муждада бўлса «Ана ажзо биҳи».

Бу доғи уч қисм иладур мунқасим,
Аввали бу расм иладур муртасим.

Ким чу саҳар кўргузур анворини,
Чеккуча кун ғарбға рухсорини.

Ақл ила шурб айламагай рўзадор,
Лек икинчига будур эътибор.

Ким бу сифат савмки топти рақам,
Бўлғай изофат неча иш анда ҳам.

Сойири аъзоға халал етмамак,
Шаръ хилофиға шуруъ этмамак.

Ҳар бири ўз шуғлиға зоҳид бўлуб,
Манъи хилоф ичра мужоҳид бўлуб.

Бормаға-ю кўрмаға-ю тутмағай,
Айтмағай, эшитмаға-ю ютмағай.

Лекин учунчиси будурким, кўнгул
Чунки эрур маҳбита анвори кул.

Поку равонбахш ҳавоси анинг,
Жилвагаҳи файз фазоси анинг.

Махзани асрори илоҳий ҳам ул,
Ойинаи чехраи шоҳий ҳам ул.

Дафъ қилиб занги хаёлотни,
Асрамоқ ул навъ бу миръотни.

Ким анга жуз дўст зухур этмагай,
Балки анинг ғайри хутур этмагай.

Ҳеч сувар нақшиға бермай мадор,
Ғайр бу неъматдин ўлуб рўзадор.

Ушбу сифат йўқки, саҳар то ба шом,
Кўй саҳару шомниким, бардавом.

Хомис анга қиблаға солиб қадам,
Бўлмоқ эрур зойири байтил-ҳарам.

Бўйла саодатқа аларким етиб,
Бодияни икки сифат қатъ этиб.

Бири буким, улки бўлуб мустафид,
Яъни ўлуб жоҳу тамавул мумид.

Бўлса йўл амнияти воқиб анга,
Оризаи бўлмаса моний анга.

Барча йўл асбоби муҳайё қилиб,
Ҳамраҳи мушфиқ дағи пайдо қилиб.

Фарзлиғини ўзига жазм айлағай,
Фарз адосин қила азм айлағай.

Лек икинчи буки, аҳли фано,
Ким ўзига фақрни билгай ғино.

Дўст тушуб хотири вайрониға,
Шавқу талаб ўт солибон жониға.

Хўй чекиб, йўлға тушуб пил киби,
Ишқ ўтидин телбарагон эл киби.

Минг йиғоч ар урғусидур гомини,
Боғлабон аввал қадам эҳромини.

Не анга зоду не анга роҳила,
Не анга маркаб, не анга қофила,

Дашт анга гулшану насрин — тикан
Йўлики ёнида муғилон чаман.

Ҳарне самум анда эсиб ранги ол,
Борча гулу лола учурғон шамол.

Бўйла самум ичра етиб ул салим,
Уйлаки гулзор аросинда насим.

Ул чаман ашжори муғилон бўлуб,
Анда қуюн сарви хиромон бўлуб.

Ҳақ анга раҳматни далил айлабон,

Шуълани гулзори Халил айлабон.

Токи ани еткурубон ул далил,
Ўйгачаким, қўйди биносин Халил.

Тавфида ул сидқу сафо келтуруб,
Борча шаройитни бажо келтуруб.

Дўст уйида чу бўлуб меҳмон,
Ҳарне керак ҳозир этиб мизбон.

Балки бу меҳмонни ўзи келтуруб,
Эвигача ҳамраҳ ўлуб еткуруб.

Мунча саодатқа этиб сарфароз,
Кимсани бу йўлда фанову ниёз.

Фони ўлуб кимки ниёз айлади,
Тенгри ани кошифи роз айлади.

Фориғ этар бодия қатъ аҳли мол
Аҳли фано қатъида бор ўзга ҳол.

Не топиб ул неъмату нози била,
Онча топиб юз бу ниёзи била.

[XXV]

Иброҳим Адҳамнинг Каъбаға намоз била борғони ва Робиаи
Адвияға Каъбанинг ниёз била келгани.

Қилди чу Адҳам халафи тарки жоҳ,
Тожи фано бошиға қўйди илоҳ.

Берди фано елига мулку ҳашам,
Бодиянинг қатъиға қўйди қадам.

Бўлди мусаллони солиб саждасоз,
Ҳар қадам айлаб ики ракъат намоз,

Қолди бу йўл қатъида ўн тўрт йил,
Мадҳиға ҳар хору гияҳ чекти тил,

Макка тавофиға чу қилди хиром,
Йўқ эди ўз ўрнида байтул-ҳаром.

Чекти фиғонким, бу недур, ё илоҳ,
Ҳотифе ун бердиким: «Эй пири роҳ,

Бодия қатъиға дурур бир ажуз,
Шавқу муҳаббат юкидин қадди гўз.

Заъфдин ул бўлмиш эди нотавон,
Каъба анинг тавфиға бўлди равон».

Айлади ҳайрон ани бу воқиа,
Боқса кейин кўрди келур Робиа.

Дедиким: «Эй Арш матофинг сенинг,
Каъба қилиб азми тавофинг сенинг.

Кўрки жаҳон ичра солибсен не шўр».
Робиа деди ангаким: «Қилма зўр,

Шўр сенингдур бори оламда бил,
Бодия қатъи учун ўн тўрт йил».

Деди Бироҳимки: «Эй покрав,

Балки малак хайлидек афлок рав.

Недин экин буки манга етти ранж,
Мен чекибон ранжу санга бўлди ганж».

Робиа деди анга: «Огоҳ бўл,
Ким неча йил бодияда борча йўл.

Бўлди ишинг арзи намоз айламок,
Шева манга арзи ниёз айламак.

Санга самар берди намозу риё,
Бизга бу бар берди ниёзу фано».

Боқма, Навоий, яна ноз аҳлиға,
Арзи ниёз айла ниёз аҳлиға.

Соқий, олиб кел қадаҳу қилма ноз,
Кўрки, не муштоқдур аҳли ниёз.

Бер тўлаким, ичсун ани бир ҳариф,
Хосса мангаким, боридин мен заиф.

[XXVI]

УЧУНЧИ МАҚОЛАТ

Салотин бобидаким, «инналлоҳа яъмуру бил-адли вал-эҳсон» амри ила ҳақ субҳонаҳу ва таоло хисравлиқ худин аларнинг хилофати бошиға қўйдиким, адолатлари «айни»нинг чашмаи зулоли мулк бўстонин сероб қилғай, то бу бўстондин амният ва фароғат гуллари очилғай ва алар зулм боғида май ичиб гул сочарлар, балки майдин ҳар дам ўзгача гул очарлар¹.

Эй фалак авжидин ўтуб рифъатинг.
Ою қуёшдин чолиниб навбатинг.

Тахтинг ўлуб давлати жовид мулк,
Соия чатринг аро хуршед мулк.

Тож бошингдин бўлубон сарбаланд,
Тахт аёғингдин ўлуб аржуманд².

Сиймни алқобинг этиб муҳтарам,
Сиккаи қадрингга кавокиб дирам.

Хутбаи жоҳингни ўқуб Муштарий,
Курсийи нуҳ поя анинг минбари.

Меҳр бўлуб соя нишининг сенинг,
Ой юзида муҳр нигининг сенинг.

Мулки Сулаймон уза ишрат намой,
Бошингга солмай кўлака жуз ҳумой.

Маснади Жамшед уза айлаб мақом,
Топмай илигинг ўпарин ғайри жом.

Хотами адлингга сипеҳри баланд,
«Рости-ю русти» билан нақшбанд³.

Хутбаи жоҳинг қадар иншо қилиб,
«Яъмуру бил-адл» ила туғро қилиб⁴.

Ҳаққи солиб соия раъфат санга,
Рўзи этиб тахти хилофат санга⁵.

Айлади олингда бийикларни паст,

Даҳр забардастларин зер даст.

Халқни олингда қилиб нотавон,
Барчасиға айлади ҳукмунг равон.

Хизматинга элни забун айлади,
Қадларин олингда нигун айлади.

Бил муниким, сен доғи бир бандасен,
Кўпрагидин ожизу афғандасен.

Эрмас алар туфроғу сен нури пок,
Хилқат аларғау сенга тийра хок.

Барча жаворихъ била аъзода тенг,
Сурати навъи-ю ҳаюлода тенг.

Лек ҳунар ичра, камол ичра ҳам,
Хулқи хушу лутфи мақол ичра ҳам,

Ҳам равиши адлу ҳам инсоф аро,
Ҳилму ҳаёу бори авсоф аро.

Шаръ тариқида ибодатда ҳам,
Ҳақ йўлида тақвию тоатда ҳам,

Сен тушубон йўл наҳажидин йироқ,
Кўпраги сендин юрубон яхшироқ.

Буки санга тенгри бериб имтиёз,
Салтанат авжида қилиб сарфароз,

Тахтни шахсингға макон айлади,
Мулк уза ҳукмунгни равон айлади,

Мунда доғи қудратин ифшо қилиб,
Ҳикмат ила қатрани дарё қилиб,

Билдуруб элга ҳақу барҳақлигин,
Англатибон қодири мутлақлигин.

Лек бу иқболнинг ўтрисида,
Бўйла бийик мартаба қаршусида.

Амр қилибдур неча хизмат санга,
Рўзи этибдур неча санъат санга.

Бири анинг неъматига шукр эрур,
Кимсаки, шукр айласа кўпрак берур.

Шукр қилиб айламасанг уштулум,
Деб ўзиким, «лаазиданнакум».

Сўнгра раиятни вадойиъ деди,
Хуррам ани билки, бу ғамни еди.

Гарчики, ҳақ амри фаровон эрур,
Борчаси бир ёну бу бир ён эрур.

Бўлди раият галаву сен шубон,
Ул шажари муспиру сен боғбонб.

Қўйни шубон асрамаса ою йил,
Оч бўрилар туъмасидур бори бил.

Боқмаса деҳқон чаманин туну кун,
Нахли тарин англа қуруғон ўтун.

Бўрини доғи галадин дур қил,
Сув берибон боғни маъмур қил,

Ғам есанг ул гала манофиъ берур,
Боғ гулу меваи нофиъ берур.

Гала тугансау қуруса шажар,
Худ санга қолмас яна нафъу самар.

Истаса топшурғонини кирдигор,
Фикр қил ул дамки, жавобинг не бор?

Кўз оч, агар худ бор эсанг раҳшунос,
Иш равишин айла анингдек қиёс,

Ким не кишиким, санга маҳкум эрур,
Зулмунгга бечорау мазлум эрур.

Гарчики, йўқ шавкату сармояси,
Сендин эрур ортуқ анинг пояси.

Негаки, чун ҳашр куни зулжалол,
Золиму мазлумни айлар савол.

Анга эваздур, санга шармандалиқ,
Анга бийиклик, санга афгандалиқ.

Тил чекиб ул ханжари пўлоддек,
Очилибон савсани озоддек.

Санга бинафша киби қадди нигун.
Бош кўтара олмай уётдин забун.

Анга нишоту санга андуҳу ғам,

Ул санга андоқки, анга сен бу дам.

Ҳар не хато қилғонинг ўлғоч ҳисоб,
Бўлғусидур ҳар бирига юз азоб.

Тенгри бу дардингға даво айламас,
Ушбу жиҳатдинки, ҳақуллоҳ эмас.

Гарчи синуқ игна ҳақунносдур,
Бағринг аро ханжари олмосдур.

Қилмаса мазлум гуноҳинг биҳил,
Дўзах ародур ватанинг муттасил.

Афвин анинг тутмасанг уммид сен,
Билки томуғ ўтида жовид сен.

Кимга тикан бирла қилибсен ситез.
Урғусидур кўксунгга юз тиғи тез.

Кимки бўлур бир шараринг фош анга,
Дўзах ўти бўлғуси подош анга.

Кимгаки бир ришта етурдунг зиён,
Қатлинга ул риштани билгил йилон.

Эйки, қавий айлади давлат кўлунг,
Зулм сори тушти ва лекин йўлунг.

Зулмунг эмас эрди халойиққа кам,
Ким қиладурсен ани ўзунгга ҳам.

Зулм ўзунга фисқдур, эй ҳушёр,
Гум қил ани, бўлса санга ҳуш ёр.

Чунки фараҳ базмиға жазм айладинг,
Айшу тараб азмиға базм айладинг.

Қасрки, базм анда муҳайё бўлуб,
Зийнати фирдавси муалло бўлуб,

Пардалари риштаси эл жонидин,
Лаълию шингарфи улус қонидин,

Шамсаси эл моли била зарнигор,
Эл дуру лаъли била гавҳар нигор.

Шиштини масжид бузубон келтуруб,
Тошини эл марқадидин еткуруб.

Анда тузуб маснади шоҳаншаҳи,
Айшу тараб жоми учун муштаҳи.

Базмда соқийлар ўлуб жилвасоз.
Аҳли ғино ҳар сори дастон навоз.

Ҳарнеки марғуби бўлуб нафсининг,
Топилиб ул базмда бир йўқки, минг.

Тил бори ул дебки, демак ҳўб эмас,
Кўз кўрубон оники, матлуб эмас.

Арбададин ўзга эшитмай қулоқ,
Коми учун тутмай илик жуз аёқ.

Ҳою ғулудин бу нишотинг куни,
Англамайин кимса муаззин уни.

Баски самоу ғазалу қавлу савт,
Бўлубон ул кунги намоз элга фавт.

Аҳли вараъким, топиб анда вужуд,
Чанг рукуъ ичра суроҳи сужуд.

Улки бу тоат била тафзиҳ анга,
Нуқл бўлуб донаи тасбиҳ анга.

Токи қуёш жирми бўлуб нур пош,
Маҳфили айшингда бу янглиғ маош.

Шом жаҳон сафҳасин айлаб қаро,
Пардаи зулмат чу ёпиб эл аро.

Рост ярим тунга дегин ҳол бу,
Ҳам санга, ҳам хайлинга аҳвол бу.

Жом бу аҳволингга қон йиғлабон,
Шамъ куюб, ашк фишон йиғлабон.

Қоқиб овуч санж қилиб наъра кўс,
Кўкка чекиб нолау афғон хурус.

Сен чу бўлуб сархушу хилват гарой,
Анда қилиб ҳарне тилаб нафсу рой.

Базмдағи қорию гар худ йигит,
Майдин ўлуб ҳар бири бир телба ит.

Шайнда қоплондин агарчи фузун,
Нафс итининг илгида лекин забун.

Ҳар бириси юз тамаи хом аро,

Ёйилибон кишвари ислом аро.

Ҳар сори бир маст ўлуб ором жўй,
Бир бути гул рухдин ўлуб ком жўй.

Мастлиқ уйқуси чу айлаб ҳужум,
Борча ўлукдек ётиб ул хайли шум.

Субҳ чу зоҳир қилиб анворини,
Ҳар ён очиб ламъаи рухсорини.

Ончаки султоний ўлуб чоштгоҳ,
Уйқуда султон била хайлу сипоҳ.

Кўзларидин уйқу чу маъзул ўлуб,
Ҳар бири бир зулмға машғул ўлуб.

Очибон элга ситам абвобини,
Қилғали пайдо тараб асбобини.

Бўлди чу асбоб муҳайё яна,
Кирди тараб базмиға ғавғо яна,

Йўқки замона шаҳи бу шевалик,
Ўз хўри ҳолиға улуғ то кичик.

Ҳар куни бу шанъат ила тунгача,
Ҳар кеча бу ғафлат ила қунгача.

Эй хулафо ўрнида маснад нишин,
Кўр ўз ишингнию аларнинг ишин.

Қоида мундоғму бўлур, де ахи,
Бир ўз ишингнинг ғами ҳам е ахи.

Ҳақ сени адл этгали султон этиб,
Зулм ила сен халқни вайрон этиб.

Ул сени маъмури ибодат қилиб,
Сен лаабу лаҳвни одат қилиб.

Неча бу беҳудлуқ ила йилу ой,
Вой, агар келмасанг ўзунгга, вой,

Умр бу ишлар сўнгича кетти тут,
Марг ниҳиби бошингга етти тут.

Чун ҳашаму хайлдин айрилғасен,
Деки, бу аъмол ила не қилғасен?

Не амали хайр санга дастгир,
Не ситаминг кўргучи пўзиш пазир.

Зулмни тарк айлаву дод айлагил,
Марг кунидин доғи ёд айлагил.

Зулмунг эрур кундузу фисқинг кеча,
Зулм ила фисқинг неча, булғай неча?

Гаҳ-гаҳи ёд айла надоматни ҳам,
Қайси надоматки, қиёматни ҳам.

Журму гунаҳдин киши маъсум эмас,
Таркини тутмоқ доғи мазмум эмас.

Ҳақнинг эрур саҳвсиз иш лозими,
Саҳв эрур лозимаи одами.

Саҳвунгга де узр, таваҳҳум била,
Зулмдин эт тавба тазаллум била.

Кимники бедодинг этибдур асир,
Бўл анга адл илги била дастгир.

Рой ила зулматни мунир айламак,
Лутф ила оламни асир айламак.

Тиғ агар чекса нечукким қуёш,
Айламак онинг сўнгида меҳр фош.

Шаҳлар аро бўйла сифат кам дурур,
Ким шаҳи ғозийға мусаллам дурур⁷.

[XXVIII]

Шоҳи Ғозий қаҳрининг сарсари бир саркаш хўшани барбод этиб,
адлининг суйи ул хўша бутган бузуғ мазраани обод қилғони.

Андаки ғозий шаҳи фархунда бахт
Тож олайн деб талошур эрди тахт.

Юз, ики юзча киши бирла қазоқ,
Гаҳ ери Хоразм эди, гаҳ Адоқ¹.

Новаки душман юрагин қон этиб,
Тиғи адув бошини паррон этиб.

Бор эди зотида сазоворлиқ,
Ким ҳақ анга берди жаҳондорлиқ.

Адл эшигин элга кушод айлади,
Тахт уза ўлтурдию дод айлади.

Тузди бузуқларни иморат била,
Зулмни дафъ этти адолат била.

Бидъату фисқ аҳли бўлуб мунзавий,
Адли шариат қўлин этти қавий².

Бир кун эди сайрға азми дуруст,
Шефта золе этагин тутти руст³.

Нолаву афғон чекибон тортиб оҳ,
Дедики: «Эй шоҳи шариат паноҳ.

Қилғум агар адл эса, маръий букун,
Сенинг ила даъвийи шаръий букун.

Шарт буким айлама маҳкам итоб,
Маҳкамаи шаръда бергил жавоб»⁴.

Шаҳ деди: «Гар даъви эса қонима,
Шаръий эса миннатидур жонима».

Айладилар бўлди чу бу нукта жазм,
Қозийи ислом ҳузуриға азм.

Иккиси чун ёндашиб ўлтурдилар,
Ҳар сори ҳайрат била эл турдилар.

Маъракада Зол била Рустаме,
Бошлари узра ўкулуб оламе.

Зол дедиким: «Қазоқ эрканда шоҳ,
Тиғ чекибким, чекар эрди сипоҳ.

Бор эди мен тулға жигар гўшаэ,
Бал жигарим мазраидин хўшаэ.

Боғим аро сарви сиҳи шева ул,
Балки куруқ нахлим аро мева ул.

Шоҳ қиличи жигарим қилди чок,
Ул жигарим порасин этти ҳалок.

Тиғ ила ёриб жигарим ёнини,
Ерга оқизди жигарим қонини».

Айтти қози: «Кетур, икки гувоҳ,
То қилайин ҳукмни беиштибоҳ».

Деди: «Гар икки тонуғ этсам ҳавас,
Ҳам анинг-ўқ адлию инсофи бас»⁵.

Бўйла чу икки тонуғ ўткарди зол,
Бўлди муқир хисрави фархунда фол.

Қози ўлуб адл ҳаримиға хос,
Қилди равон ҳукм: дият ё қисос.

Шаҳ деди: «Шаръ этса бу янглиғ адо,
Шаръи наби ҳукмиға жоним фидо»⁶.

Ёғлиғ ила боғлади бўйнини руст,
Юз ҳамённинг доғи бўйнини сушт.

Тиғ бериб золға бевахму бийм,
Бир сори доғи тўкубон ганжу сийм.

Деди: «Қисос айласанг олингда бош.

Сиймни ол, гар ғаразингдур маош.

Мен эдим ул амрда беихтиёр,
Ҳар не сен этсанг манга не ихтиёр».

Тиғни ул адл ила инсоф тунд,
Золи ҳазин тишларидек қилди кунд.

Тушти аёғига бўлуб узрхоҳ,
Дедики: «Эй хисрави анжум сипоҳ,

Гар йигитим қилди фидо жон санга,
Мен қари жони доғи қурбон санга.

Мендин агар бўлди аён изтироб,
Лутф ила афв этки, мен ўлдум хароб».

Ваҳ бу не изҳори хижолат бўлур,
Бу не деган лутфу адолат бўлур.

Зол кечиб даъвию дастонидин,
Йўққи ўғул қонидин, ўз жонидин.

Турфа буким, хисрави одил ани,
Адл ила ул даврда айлаб ғани.

Золни анжум киби сийми равон,
Золи фалакдек қилибон навжувон.

Сим кучидин бўлубон симбар,
Халқ лақаб айлаб анга «Золи зар»⁷.

Золи фалакдин неча кўрсанг алам,
Шаҳ чу қилур адл, Навоий, не ғам⁸.

Соқийи гулчеҳра, кетур жоми адл,
Кўрки, не гуллар очар анжоми адл.

Адл аёғин тутки, бўлуб шод ичай,
Одили давронни қилиб ёд ичай.

[XXVIII]

ТЎРТУНЧИ МАҚОЛАТ

Риёи хирқапўшлар сулукидаким, ўз қошларида хирқаи
талбислариға ҳақиқий либос от дурур ва ҳақойиқу маорифлари
авомға либосот. Ва ҳақиқий боданўшлар равишидаким, хирқаи
вужудлари фано илги зўридин чок дурур ва Масиҳодек жонбахш
нафаслари руҳи муқаддас киби пок ва маҳалли тавфлари соҳати
афлок¹.

Эй бўлубон санъат ила хирқапўш,
Шому саҳар зикр ила солиб хуруш².

Хирқа уза баҳяки ҳар ён чекиб,
Зухду риё вуслаларидин тикиб.

Руқъаи даври бу мураққаъда кўп.
Барча дирам остиға тикмакка жўб³.

Иплар анга риштаи талбис ўлуб,
Игна анга сиблати иблис ўлуб⁴.

Азрақ узаким бўлубон баҳясоз,
Анжуми наҳси фалаки нақшбоз⁵.

Ушбу фалак узра ридо субҳи дам,

Субҳки, козиб анга бўлмиш алам.

Эски амомаки бўлуб печ-печ,
Печдин ўзга нима йўқ анда ҳеч.

Қайси асо ҳийла уйига сутун,
Кош синиб ул, бу уй ўлғай нигун.

Субҳа дема, бутки йўнуб буттарош,
Дона ясаб, ҳарне қолиб реза тош⁶.

Муъзини қарробаи куффор анга,
Ришта бўлуб риштаи зуннор анга⁷.

Ул йиғочиким, ани мисвок этиб,
Оғзи луоби била нопок этиб.

Номаи идбор дегил оғзи руст,
Ўпмак учун элтиб ўз оғзиға чувт.

Ҳар ён аёғидаки наълайи ўлуб,
Аҳли сафо ҳазли учун шайн ўлуб.

Турфа соқолин осибон кулгудек,
Эгри йиғоч узра чиқиб ўчкудек⁸.

Ўчкуча ҳам йўқ ишида тўғрилиқ,
Ул тутуб ўғри, бу қилиб ўғрилиқ⁹.

Ўчку тилаб хайлиға баргу наво,
Гар гала минг бўлса бўлуб пешво.

Ўзини бориға шафиқ айлабон,
Ҳоди ўлуб қатъи тариқ айлабон.

Тоғ ила тузни туну кун бошқариб,
Хайлини йўл ақбасидин ўтқариб.

Кўргузубон бу доғи хайлиға йўл,
Йўлки, борибон томуғ ўтиға ул.

Водийи зулмат аро ул турфа хайл,
Йўл итуруб айлабон ўт сори майл.

Мафсақае топибон элтиб паноҳ,
Отини маъбад атабу хонақоҳ.

Хонақоҳ ичраки солиб бўриё,
Ранг анга зарқ ўлубон, бў риё.

Масжиди аркони бўлуб мухталиф,
Қибла жануби тарафи мунҳариф.

Маст-муғ ашжоридин абвоб анга,
Қуҳбаи тарсо қоши-меҳроб анга¹⁰.

Шайх бу меҳроб аро тоат қилиб,
Ҳар неки шайтон деб итоат қилиб.

Бўлуб анга жамъи халойиқ мурид,
Лек бори шайхқа лойиқ мурид.

Шайх қадин хам қилибон «нун» киби,
Ўлтурубон гўшада Зуннун киби¹¹.

Аҳли сулук ичра маориф дебон,
Они — муҳаққиқ, муни — ориф дебон.

Ҳарза музаҳрафники бунёд этиб,
Аҳли иродатқа ҳам иршод этиб.

Бирин этиб зўр ила хилватнишин,
Бирин этиб куч била узлатгузин.

Аҳли риёзатдин атаб бирини,
Бирига деб воқиа таъбиринн.

Воқеа гар худ анга ёлғон дебон,
Ул доғи таъбирини ҳазён дебон.

Хилват аро қилғучи маҳрам ўзин,
Хизр била тутқучи ҳамдам ўзин.

Латтаки, маҳкам тугубон банг анга,
Еткурубон банг ёшил ранг анга.

«Хизр паямбар» қўюбон отини,
Воқеа деб — ҳарза хаёлотини¹².

Йўқки ҳамин хилвати аҳлиға бас,
Шайхқа ҳам ушбу Хизр ҳамнафас.

Рутбада андоқ анга аъло мақом,
Ким бўлубон чарх анга адно мақом,

Қолмайин ул пояким, ул етмайин,
Арзи кароматни писанд этмайин.

Ногаҳ агар нағма чекиб бир найи,
Маст қилибон они ҳолат майи.

Нағмаи хорижки қилиб истимоъ,

Секрибу оҳанг этиб ул дам самоъ.

Дебсабу сайҳа чекиб андоқки пил,
Чангаки нафс олида хору залил.

Аҳли иродат доғи бу тавр ила,
Теграсига эврулубон давр ила.

Ҳарза ҳаёлот ила ҳол айлабон,
Даврни фонус хаёл айлабон.

Ғусса жаҳон ичра чекиб жон учун,
Жонни фидо қилғали жонон учун*.

Ёва кўп айтурда бири чирчирак,
Чарх кўп урмоқда бири фирфирак¹³.

Бу бири важд ичра тилин лол этиб,
Ул бир ўзин волаву беҳол этиб.

Бу тутубон кўз учидин они пос,
Ул қилибон важдини мундин қиёс.

Зарқ ўтидин ҳар бири дўзах киби,
Лек бурудатдин ўлуб ях киби.

Ҳар бири онча урунуб бемалол
Ким, йиқилиб қўпқали топмай мажол

Борчаға мақсуд буким — аҳли жоҳ,
Кўрсалар ул шайх ила бу хонақоҳ.

Шайхни сажжодаи иршод уза,
Хайлни ҳам зикр ила аврод уза.

Фақру қаноатдин ўлуб сарбаланд,
Важд ила ҳолатдин ўлуб баҳраманд.

Борчаларин аҳли яқин соғиниб,
Ҳол ила ул важдни чин соғиниб.

Зоҳир этиб шайх қошида ниёз,
Фоқалариға бўлубон чорасоз.

То билиб охир ани султони мулк,
Хайли дуо бирла ниғаҳбони мулк.

Арзи ниёз айлабон ўлғай мурид.
Пояларин ҳар нафас этгай мазид.

Ҳадя, туҳаф тортқаю мол ҳам,
Мустағалу кенту севарғол ҳам¹⁴.

Бўлса булар бирла барумандлиқ,
Етгай алар нафсиға хурсандлиқ.

Субҳоналлоҳ, бу не нафси лаим,
Нафсни қўйғил, не азоби алим.

Рўзи учун мунча фусунсозлиқ,
Мансаб учун мунча дағобозлиқ¹⁵.

Бу эл эрур борча ёмондин-ёмон,
Кимки йўқ андин ёмон, андин ёмон.

Ботин ўлуб фосиду зоҳир салоҳ,
Тоши мусаллою ичи мустароҳ.

Руҳни нафс олида қул айлабон.
Хуллани дажжолға жул айлабон.

Дев ила шайтон уруб ичинда жўш,
Танға малоик паридан пардапўш.

Кўнглак аро мушку абири тараб,
Кўнглида юз ит ўлубу гандараб¹⁶.

Гарчи бўлур қалб дирам рўйкаш,
Андин айирмоқ бўлур ўт бирла ғаш.

Лек томуғ ҳам бу неча ғашға ҳайф,
Ўт доғи бу хайли дағалвашға ҳайф.

Гар кўруб ўтдин бани одам азоб,
Ўтқа булардин бўлубон ҳам азоб.

Одам аро кўр не тафовут турур,
Қибла анга, тенгри мунга бут турур.

Равза сўзи доғи демасдур бири,
Куйгали ҳам лойиқ эмасдур бири.

Эй кўнгул, ул элга жаҳонлар фидо,
Дема жаҳонлар, деки жонлар фидо.

Ким қилибон икки жаҳон таркини,
Икки жаҳон демаки, жон таркини.

Ҳолда асҳоб доғи пирдек;
Бемазалиқда бориси бирдек.

Елга бериб дафтари солусни,

Ўтға солиб хирқаи номусни.

Масжиду майхона анга ёқмайин,
Дайр била каъба сори боқмайин.

Силкибон эл яхши-ёмониға энг,
Англаб улус йўқию борини тенг.

Жону жаҳонни кўрубон хокча,
Кавну макон нақдини хошокча.

Борлиқ асбобини фоний билиб,
Йўқлуқ ўти ичра ўзин кул қилиб.

Куйдурубон чун бу хаёлотни.
Ёрутуб ул кул била миръотни.

Кўзгуда чун ғайрдин ўлмаи асар,
Чеқраи мақсуд ўлубон жилвагар.

Балки бу нобуд хаёлот анга,
Қайси хаёлотки, заррот анга.

Бошдин аёқ ҳар бири кўзгу бўлуб,
Шоҳиди мақсудға ўтру бўлуб.

Кўзгуву шоҳид кўрунуб ҳар тараф.
Кўзга ёмон кўрмак ўлуб бартараф.

Ҳар сориким нозир ўлуб ҳақ кўруб,
Қилғучини фоили мутлақ кўруб.

Туз йўл ила қотии води алар.
Ким итуруб йўлини ҳоди алар.

Улки қолиб зулмати ҳижрон аро,
Ё озиқиб водийи ҳирмон аро.

Хизрдек ул қавм тутуб элга қўл,
Кўргузубон манзили мақсадға йўл.

Мониъ ўлуб ғайрати огоҳлиқ,
Хизрға ҳам қилғали ҳамроҳлиқ.

Зулмат алар ўтиға бир дуди оҳ,
Йўлларида Хизр бир ахзар гиёҳ.

Кўзларида қатраки ғалтон бўлуб,
Хизрға юз чашмаи ҳайвон бўлуб.

Гардлари кўзга бўлуб тўтиё,
Амрлари мисни қилиб кимё.

Чарх била анжуми бедодгар,
Қаҳрлари ўтиға дуди шарар.

Меҳр била бадр манозил навард
Лутфлари гулшанида икки вард.

Айласалар ҳар сори азми шигарф
Юзларининг қатраси дарёи жарф.

Қайда таваққуфға топиб иттисоф,
Зимнида ҳар ҳарф викор ичра қоф.

Шахслари зовияи хок уза,
Сайрлари гулшани афлок уза.

Шаръ ақолимида равшан тариқ,
Ким хати мавхумдин ўлмиш дақиқ.

Бу йўл ўлуб сайрда майдонлари,
Балки бу майдон аро жавлонлари.

Тоат этиб ҳар бири то жони бор,
Жон чекибон ончаки имкони бор.

Ҳарне қилиб фаҳм набий суннатин,
Қилғоч адо жонға қўюб мннатин.

Нечаки аъмол этибон печ-печ,
Ҳеч келиб ҳар бири олинда ҳеч.

Жид била айлаб кўрубон сарсари,
Ажз ила юз узр қўлуб бир сари.

Неки қилиб қасд анинг амри-ўқ,
Учмоқ умидию томуғ бийми йўқ.

Кимки хаёлиға келур мосиво,
Лофи муҳаббат анга эрмас раво.

Эйки бу гавҳарға тиларсен макон,
Билки анинг кони эрур тобакон.

[XXIX]

Муқарраби бори Хожа Абдуллоҳи Ансорий сўзиким, ниҳояти сулукдин соҳиб хабар эрди ва ўз сулуки ниҳоятиндин хабар берди.

Улки ани қибла дер аҳли Ҳирот,
Дема Ҳирот аҳли, бари коинот.

Аҳли аён солики атвори ул,
Исмда Абдуллоҳи Ансори ул.

Деди буким, иш манга тоат турур,
Тенгрининг амриға итоат турур.

Дўзах ўти бийми ҳам эрмас ғараз,
Не буки жаннат анга бўлғай эваз.

Бим ила ким ҳакни парастиш қилур,
Нафс нажотини тилаб иш қилур.

Ким чекар уммид ила фарсудалиқ,
Қасди эрур равзада осудалиқ.

Ҳақдин анию муни маҳжур бил,
Музд учун иккисини муздур бил.

Менки ишим бўлди парастиш мудом,
Бийму умид иккиси бўлмиш ҳаром.

Бандалиқ амриға чу маъмурмен,
Тун-кун ишим бу эса маъзурмен.

Гарчи анга лойиқ эмас тоатим,
Бўлмасун онсиз эса бир соатим.

Қил дедиким, қилмоқ эрур варзишим,
Радду қабули била йўқ ҳеч ишим.

Учмоғу зоҳид, томуғу булҳавас,
Бўлса ҳавас ёр Навоийға бас.

Соқий, ул учмоқ сувини бедаранг
Тутки, эрур дўзах ўти анда ранг.

Ёр юзи ёди била шод ўлай,
Дўзах ила равзадин озод ўлай.

[XXX]

БЕШИНЧИ МАҚОЛАТ

Карам васфидаким, қалби дирам марги дурур, балки раҳмат
шажарасининг барги ва бухлким, сахо қалбидин холи бўлса,
ниҳоятсиз бало бўлур ва базл сурати кўргузмаса, муруватдин
ҳадсиз хало ва исроф нафйиким, ҳар ёнидин боқса офати беҳад
эрур ва итлоф мазамматиким, кўпроқ ҳарфи лофдин хабар берур¹.

Эй тушуб эгнингга карам кисвати,
Қолмайин илгингда дирам қиймати

Панжанг ўлуб сийм фишонлиққа фош,
Машриқу мағрибда нечукким қуёш.

Сийм ила илгиннга адоват бўлуб,
Анда фано, мунда саховат бўлуб.

Чун кафинг олтун сочиб, андоқки барқ,
Барқ ҳаёдин бўлубон терга гарқ.

Бошинг уза жуду сахо афсари,
Афсаринг устида карам гавҳари.

Гавҳари зотинг топиб онча шараф,
Ким ети кўк ҳуққасин айлаб садаф.

Қадринг ўлуб торами ахзар киби,
Дурру гуҳар сочмоғинг ахтар киби,

Бошинг уза ахтари давлат тироз,
Фарқ уза «фо» нуқтасидек жилвасоз.

Фарқи шарифингга ливойи карам,
Бош уза андоқки «алиф»дин алам².

Икки қўлунг қулзуму уммони жуд³,
Ҳар бирига улчаки имкони жуд.

Кафларинг ойини чу бермак бўлуб,
Қўл мунга Ҳотам, анга Бармак бўлуб⁴.

Буки санга тенгри ато айлади,
Қисм карам бирла сахо айлади.

Ҳар сари мў жисмингга бир тил бўлуб,
Бўлмас анинг шукр ила узрин қўлуб.

Жуду саховат чоғи бухл этмагил,
Шукр замони доғи бухл этмагил.

Бухл эрур борча сифатдин хасис,
Лек сахо жавҳари асру нафис.

Гарчи саховат санга ойин эрур,
Бошингга бу дур била тазйин эрур.

Бу дури серобни хор айлама,
Бухл ҳисобида шумор айлама.

Неча сахо ашрафи авсофдур,

Муфрит агар айласанг исрофдур⁵.

Ақлки таъриф этар авсофни,
Бухл била тенг тутар исрофни.

Кўнглунг анингдек нега кенг қилғасен,
Ким дуру хармуҳрани тенг қилғасен.

Базлу карам шевасининг ҳоли бор,
Лек нечукким керак ашколи бор.

Эйки санга тенгри насиб этти жоҳ,
Берди карам қилмоқ учун дастгоҳ.

Билки сахо қилғали кимдур муҳиқ,
Сийм берурга ким эрур мустаҳиқ.

Сочмоқ овуч бирла гуҳар от учун,
Нақд этак бирла мубоҳот учун,

Ақл ҳисобидин эрур бас йироқ,
Бухл бу жудунгдин эрур яхшироқ.

Бўлди бу иш маст ила мажнун иши,
Маст ила мажнун нега бўлғай киши.

Кимки керак жом паёпай анга,
Маст ўлубон чун туганур май анга.

Дев агар ютса майи хушгувор,
Мулки Сулаймон тилар этгай нисор.

Банд мажонинга гар олтун эрур,
Зеб анга лаълу дури макнун эрур.

Саъй ила бандин чу аёқдин очар,
Истаса Қорун ани ташлаб қочар⁶.

Сим унидин ваҳшу сибоъ этса рам,
Мунга сахо от қўёли, ё карам?

Лолау гулким, совурур девбод,
Қўйса бўлурму анинг отин жавод?

Чун деди тенгрики, «кулу вашрабу»,
Ёнида дедики, «вало тусрифу»⁷.

Бўлди яқинким бу саховат эмас,
Аҳли сахо муни саховат демас.

Они доғи дема сахоким киши,
Нечаки исроф эмасдур иши.

Бермагида маръи эрур эътидол,
Лек эмас мавқиида базли мол.

Ёяр анга супраки, ул оч эмас,
Берур анга тўнки, яланғоч эмас.

От анга тортарки, юз илқиси бор,
Сим анга берурки, юз илғиси бор.

Ҳам йиборур лаъл Бадахшон сари,
Ҳам кетурур зирани Кирмон сари.

Хизрға етгач тутар оби ҳаёт⁸,
Миср шакар резига ҳабби набот.

Шамъни кундуз ёрутур беадад
Меҳр зиёсиға берай деб мадад.

Мушкни ҳар кеча сочар бедаранг,
Тун сочиға бермак учун бўю ранг.

Муштаҳи эл юз эса нон бергали,
Луқма тотурмас тилабон мумталий⁹.

Уйла булутдекки қуруқ боғ уза,
Ёғмай ўтуб, сувни тўкар тоғ уза.

Журъа учун жон берибон дурд нўш,
Жом тубин қупга қуяр майфуруш¹⁰.

Аҳли вабо тортиб ажал соғари,
Кон аро ёқут қўюб жавҳари.

Бу икки бир навъ саховат эрур,
Ўртасида саҳл тафовут эрур.

Они доғи қилма сахо доҳили,
Ким кишини томиаи комили.

Халқ жиҳотиға талабгор этар,
Ҳарнеки, кўрди тамаъ изҳор этар.

Зулму тааддию васойил била,
Ваъдау пайғому далоийил била,

Коми улус молини олмоқ эрур,
Гар олур, аммо яна бирга берур;

Ҳам сочари муҳмалу ҳам термаги,

Ҳам олури ҳарзаву ҳам бермаги.

Чоҳ қозар ғусса чекиб солу моҳ,
Туфроғи дафъиға қозар ўзга чоҳ.

Олмоқ эрур қасд анга бермак ғараз,
Бу ҳам ул иккидек эрур бир мараз.

Олмоғидин ғайри зиён буд йўқ,
Турфа буким бермагидин суд йўқ.

Они доғи дема сахийким, киши
То тиламас бермак эмасдур иши.

Ҳар нечаким, мустаҳиқ ўлсун азиз,
Истамагунча анга бермас пашиз.

Они ахи ҳар киши айтур сахий,
Билки сахий ул худ эмасдур ахи.

Кўрки фусунгар чу узатди фусун,
Олди йилон муҳрасин айлаб забун.

Тилни чу метин узатиб ўт солур,
Хорадин олмос ила ёқут олур.

Шамъ чекиб тил чу узатти наво,
Шом диёри уза чекти ливо¹¹.

Ўтки забона анга маълум эрур,
Темуру хора дамидин мум эрур.

Субҳ дам урмоқда магар деди сўз,
Ким қуёш олтуниға ёрутди кўз¹².

Они сахий англағил, эй хушманд,
Ким ани давлат қилибон сарбаланд.

Ҳоли агар яхши дурур, гар табоҳ,
Кимсадин этмас тамаи молу жоҳ.

Ҳамнеки ҳақ берса қаноат қилур,
Ҳам неки амр этмиш итоат қилур.

Илгидагидин неки малҳуз этар,
Бир илиги қисқани маҳзуз этар.

Баҳрға етса тиламас шабнаме,
Захмни кўрса аямас марҳами.

Мустаҳиқи чун талаб изҳор этар,
Улчаки мақдуридур исор этар.

Улки савол этмаса ҳам чун билур,
Ғоқау фақрини риоят қилур.

Аҳли талаб бошиға еткурса тиғ,
Ҳарнеки бор илгида қилмас дариф.

Уйлаки метин урар ўз ханжарин,
Кон анга исор этар ўз гавҳарин¹³.

Боши яланг бўлсун, агар аҳли тож,
Макрумат айлар чу кўрар эҳтиёж.

Уз ерида юз туман, ар бир дирам,
Базл ишида тенг кўрар аҳли карам.

Улча қўрар илгида ҳақ молини,
Англагач ошуфта биров ҳолини,

Сарф қилур суд ила сармоясин,
Токи қилур ҳосил анинг воясин.

Боқмайин ўз лутф ила эҳсонига,
Миннатини ҳам қўяр ўз жониға.

Фаҳм этар ул нуктаниким бехато,
Элга мусаббибдин эрур ул ато.

Бу караму базл анга киш эмас,
Ул аро ерда сабаби беш эмас.

Эйки сахо кўйида авбош сен,
Телбау усрук киби зарпош сен.

Нақдни гулдек доғи совурмағил,
Ғунча киби доғи гириҳ урмағил.

Ҳарнеки бу сафҳада ойин эрур,
Борча сахо аҳлиға талқин эрур.

Ғунча киби хурдани қилма тугун,
Тонгла чу сочқунг неки тугдунг букун.

Бухл ила чун ютти садаф дурри соф,
Қилдилар олмоғида кўксин шигоф¹⁴.

Чархки, меҳр олтунин айлар ниҳон,
Юзини онинг қаро айлар жаҳон.

Ёшурур анжум дирамин турки меҳр,

Ерга кўмар бош тубан они сипехр.

Чунки хазон илги сочар зарварақ,
Кўрки қуёш рашки бўлур ҳар варақ.

Эйки дафин ганж уза сен аждаҳо,
Англаки, бу ганжинг эрур хун баҳо.

Қатлинга Баҳроми фалак ногихон,
Тиғ чекиб олғуси ганжи ниҳон.

Зулм ила қонинг оқизиб ранж аро,
Лаъли равон қўйғуси ул ганж аро.

Қотили гардун чу бўлуб қонлиғинг,
Бўлғуси ул ганж уза вайронлиғинг.

Юйсен илик қонингга, яъники не?
Қасд этасен жонингга, яъники не?

Орзу айлаб неча кон нақдини,
Тарк этасен жавҳари жон нақдини.

Жонинг учун махзан эшигини оч,
Нақдин олиб сочу ўз ўрниға соч.

Донаки омборға таслим эрур,
Зойиъ ўлурдин анга юз бийм эрур.

Мазрааи базлда сочмоғни туз,
Ким бирига тенгри берур етти юз.

Экмак эмас, борча буким тўрға сен,
Арпау буғдой сочибон ўрға сен.

Не букун экилса, бу мақбул эрур,
Ким анга тонгла куни маҳсул эрур.

Дунйи эрур мазрааи фохира,
«Алдунё мазраатул-охира».

Мунда экиб анда ўрарсен яқин,
Жаҳд этким бўлмағасен хўшачин.

Мунда экинларга тафовут дурур,
Яхшироғи жуду саховат дурур,

Тарки тамаъ қилки сахо ул эмиш,
Базлда сарф этки ато ул эмиш.

Бергали олмоқ ишидин бўл йироқ,
Бермак учун олмоғанинг яхшироқ.

Улки карам дурриға дарё эди,
Баҳр анинг дуррида пайдо эди.

Ғазвда неруйи ядуллоҳ анга,
Халқ лақаб айлаб Асадуллоҳ анга.

Хатм ўлуб отиға сахову карам,
Деди карам бермак эмастур дирам.

Анда карамдурки талаб билмагай,
Кимда дирам билса тамаъ қилмагай.

[XXXI]

Ҳотами Тойи ҳикоятиким, ҳиммат ва сахо аҳлиға пешво эрди ва

анинг меҳмонлиғи таъзимиға бош индурмаган гадо ҳимматини
кўруб инсоф берди.

Ҳотами Тойиға бир озодаваш
Дедики: «Эй ҳимматинг озода каш.

Токи сахо бўлди кафинг варзиши,
Кўрдунг экинму бир ўзунгдек киши?»

Дедики: «Бир кун қилибон жашни ом,
Индаб эдим бодия аҳлин тамом.

Матбах аро юз тева қурбон эди,
Қўю қўзи беҳаду поён эди.

Базм ичидин дашт сори бир нафас,
Касби ҳаво айламак эттим ҳавас.

Сайрда кўрдум бир асири миҳан,
Бир қучоқ орқасиға юклаб тикан.

Жисми уйин айлабон ул юк нигун,
Тиркабон ул уйга асодин сутун.

Ҳар қадам олғунча тиниб муддате,
Ҳар нафас урғунча ўтуб фурсате.

Солди ул эмгак ўти кўнглумга тоб,
Лутфу тараҳҳум била қилдим хитоб:

«К-эй қадин эмгак юки паст айлаган,
Жисмида ғам хори нишаст айлаган,

Дашт аро гўёки хабар билмадинг,

Ҳотам уйи сори гузар қилмадинг?

Даъват этиб асру фаровон букун,
Қилди ёмон-яхшини меҳмон букун.

Ташла тикан, гулшани иззатқа ет,
Чекма машаққат, қўпу даъватқа ет».

Менда чу фаҳм этти бу навъ изтироб,
Бош кўтариб кулдию берди жавоб:

«К-эй солибон ҳирс аёғингға банд,
Озу тамаъ бўйнуга боғлаб каманд.

Водийи ғайратға қадам ўрмағон,
Кунгури ҳимматға алам урмағон.

Сен доғи чеккил бу тикан меҳнатин,
Тортмағил Ҳотами Той миннатин.

Бир дирам олмоқ чекибон даст ранж,
Яхшироқ андинки биров берса ганж».

Улки бу янглиғ сўзи мавзун эди,
Мендин анинг ҳиммати афзун эди».

Ҳиммат агар бўлса Навоий санга,
Банда дурур Ҳотами Тоий санга.

Соқий, аёқ тут, карам изҳор қил,
Базлни Ҳотамға намудор қил.

Бизда чу май важҳиға камдур дирам,
Камлиқ эрур биздину сендин карам.

[XXXII]

ОЛТИНЧИ МАҚОЛАТ

Адаб даъбидаким, кичикларга мужиби саодат-мандлиғ ва
улуғларға боиси сар баландлиқ дурур ва тавозеъ васфидаким,
«дол»дек қаддини ҳам қилгон қадамин давлат фарқиға қўяр ва
ҳаё зиёсидаким, ҳар киши кирса раҳмат ёғинлари бирла сероб
бўлур¹.

Эй талаб уйида нишаст айлаган,
Қаддини хизмат юки паст айлаган.

Эл йўлида гард ўлубон дард ила,
Кибр кўзин кўр этиб ул гард ила.

Ашки риёзатки сочиб ҳар сари,
Андин ўчуб нафсу ҳаво ўтлари.

Оҳу надоматки чекиб сидқ аро,
Кизб юзин дудидин айлаб қаро.

Сидқ ила ҳар гарм нафаским уруб,
Реву риё хирманини куйдуруб.

Қилмай ўзин рухсат ишига самар,
«Мим»и азимат била боғлаб камар.

Сарсари ғайратни чу бунёд этиб,
Ҳирсу тамаъ рахтини барбод этиб.

Бўйла тариқики қабул айладинг,
Кўйи талаб сори нузул айладинг.

Лек бу йўл қатъида шарти талаб,
Билки тавозеъ била келмиш адаб.

Чунки тавозеъға ҳам ўлди ҳилол,
Бўлди фузунроқ анга ҳар кун камол².

«Ё»ға тавозеъ сифати берди даст,
Қадр ила мусҳаф уза топти нишаст³.

Чарх тавозеъ уза то ҳам дурур,
Тобии амри бори олам дурур⁴.

Ё киби қошким бу дурур шаън анга,
Жонин улус айлади қурбон анга.

Элга шараф бўлмади жоҳу насаб,
Лек шараф келди ҳаёву адаб.

Чунки ёгин манбаи ўлди ҳаё,
Қатраси тупроғни қилур кимё.

Бўлмас адабсиз кишилар аржуманд,
Паст этар ул хайлни чархи баланд.

Тарки адабдин бири кулгу дурур,
Кулгу адаб таркига белгу дурур.

Қаҳқаҳадин кабк наво келтуруб,
Бошиға ул кулгу бало келтуруб⁵.

Ғунча кулуб бўлди очилмоқ анга,
Етти очилмоқда сочилмоқ анга.

Барқни кулгу йиқибон тоғ аро,
Балки қилиб ер қўйи тупроқ ароб.

Субҳки бу шева писанд айлабон,
Меҳр ўти дуррини сипанд айлабон.

Кулгуки ўз ҳаддидин ўлди йироқ,
Йиғламоқ андин кўп эрур яхшироқ.

Равшан этиб шамъни ҳар тун йиғи,
Елга бериб ғунчани хандонлиғи.

Қилди булут ашки била дур нисор,
Бўлди чоқин кулгусидин хоксор.

Мастки йиғлай юруй ўздин кетиб,
Ашки ниёзи гунаҳин пок этиб.

Кимга адаб кулгуга очмас оғиз,
Лек ҳаё абри эмас қатрасиз.

Қаҳқаҳақим ҳазл анинг ёридур,
Қурбақа савти била рафторидур⁷.

Ҳар кишиким ҳинду ўлур ҳазл аро,
Юзини қилмоқ керак аввал қаро.

Ҳарза эрур чунки мушаъбид сўзи,
Ўз тилини кўрки кесар ҳам ўзи.

Улки соқол боғлабон эл кулдурур,
Кулгу соқолиға ўзи келтирур.

Қилмоқ учун кўзга фузун кўркини,

Бошиға маймун чу қўяр бўркини.

Кулгу учун келса улус қошиға,
Кулмас улус ёлғуз анинг бошиға.

Масхараким кулгу учун бож ер,
Бир дирам олғунча ики кож ер.

Шаклда чун масхараваш келди бум,
Урмоғиға кушлар этарлар хужум⁸.

Ҳазлға лўли илик этса сутун,
Ўзини куч бирла қилур сарнигун.

Мунча мазаллат бориси булъяжаб,
Дафъ бўлур келса ҳаёву адаб.

Жилвагар ўлди чу қуёш раъяти,
Ер тубига кирди ксча зулмати.

Музҳиқ эрур маст чу айлар хуруш,
Сўзни тааммул била дер аҳли хуш.

Тулкуву ит кулгу эшигин очар,
Шер кўрунғач улус эвдин қочар⁹.

Буки тавозеъдурур оти анинг,
Ёки адаб келди сифоти анинг.

Гарчи хирад васфидин ўзга демас,
Борча улус шаънида бирдек эмас,

Ҳар кишининг тавриға лойиқ керак.
Сурати ҳолиға мувофиқ керак.

Қулғаки бек қилса тавозеъ фузун,
Риштаи ранж ўзига айлар узун.

Сажда гадо оллида эрмас карам,
Билки карамдур анга бермак дирам.

Тифл учун кўпмоқ эмастур адаб.
Пирлар ул ишни демастур адаб.

Ул мутакаббир бўлуру сен енгил,
Бу икки иш эл нега қилғай дегил.

Гарчи адаб шарти бағоят керак,
Ҳар киши таврида риоят керак.

Рутбада сендин кишиким бўлса паст,
Кўрсанг ўз илгингда ани зер даст,

Гар санга худ тобиу худдом эрур,
Қайғулари кўнглунга ноком эрур.

Фарзу сунан улча эрур дилпазир,
Борчаға ўргатмак эрур ногузир.

Ҳар не алар қилса хилофи ҳисоб,
Фарздурур айламагинг эҳтисоб.

Ҳашрдадур чунки хитоби санга,
Ҳар не савол ўлса жавоби санга.

Лек риоятлари бўйнунгдадур,
Руқъаи рўзилари кўйнунгдадур.

Вожиб эрур борчасиға ёрлиқ,
Яхши-ёмон ишда хабардорлиқ.

Бу сифат уммид илаким бийм эрур,
Ушбу жамоатға бу таъзим эрур,

Гар эрур атфолу иёлинг сенинг,
Будур аларға доғи ҳолинг сенинг¹⁰.

Улча эрур тифлға шойиста иш,
Билки кичикликта эрур парвариш.

Қатраға чун тарбият этти садаф,
Эл бошиға чиққуча топти шараф.

Бириси қўймоқлиқ эрур яхши от,
Ким десалар етмагай андин уёт.

Исмда кўп келди тафовут паид,
Бири Ҳусайн ўлди, бириси Язид¹¹.

Қилмоқ эрур бири муаллим талаб,
Қилғали таълим анга илму адаб.

Итга тааллумда чу бўлди камол,
Сайд анинг оғзидин ўлди ҳалол¹².

Олим ул итким нажасул-айн эрур,
Ўғлингга жаҳл ўлса ажаб шайн эрур.

Гарчи анга шафқат эрур судманд,
Тегурур ифроти ва лекин газанд.

Меҳр ила зажрики таваққуъ дурур,

Тифлға сендин бу тавозуъ дурур.

Завжаким ул бўлса аниси ҳарам,
Шаръ тариқи била тут муҳтарам.

Нафқа била нафсни тутма дариғ,
Жонингға ифрот ила ҳам урма тиғ.

Айламагил ҳулласини ранг-ранг,
Кийса доғи ҳужрада тутсун даранг.

Англасанг отланғуча ҳолотини,
Гар эр эсанг тутма анинг отини.

Қилма равон ёр ила ағёр аро,
Таъбияи кўй ила бозор аро.

Улки чиқиб кирди яна қўйнунгга,
Балки олибсен ажаб иш бўйнунгга.

Ғоза била қилди чу юзни қизил,
Юз қаролиқ фикридадур жазм бил.

Сочбоғини тоб ила чун солди банд,
Нафсу ҳаво бўйниға солди каманд.

Вусма сори топти чу вобасталиқ,
Бўлди ики фитнаға пайвасталиқ.

Мукча қабоҳат била боқиб туруб,
Берсанг ижозат ани отлантуруб,

Ушбу бўлур ғайрату мардоналиқ,
Рашку ҳамият била афсоналиқ.

Ул кун агар чиқса қўю қилма зўр,
Ким чиқиб эвдин ватани бўлса гўр.

Ҳарнеким ул шаръдин этти удул,
Эрмас адаб айласанг они қабул.

Бири эрур макруматини волидайн,
Билки мунунг қилмоғидур фарзи айн¹³.

Бу икининг хизматини бир бил,
Ҳар неча ифрот эса, тақсир бил.

Бошни фидо айла, ато қошиға,
Жисмни қил садқа ано бошиға.

Икки жаҳонингга тиларсен фазо,
Ҳосил эт ушбу икисидин ризо.

Тун-кунунгга айлагали нур фош,
Бирисин ой англа, бирисин куёш.

Сўзларидин чекма қалам ташқари,
Хатларидин қўйма қадам ташқари.

Бўлсун адаб бирла бори хизматинг,
Хам қил адаб «дол»и киби қоматинг.

Сўнгра раҳмининг силасин қарз бил,
Раҳм ўшул тоифаға фарз бил.

Сойири нос ичра улуғ то кичик,
Ёхуд аро ерда васат чаргалик.

Кимки улўғроқ анга хизмат керак,
Улки кичикроқ анга шафқат керак

Кимники қилсанг мутавассит хаёл,
Асра анинг ҳурматида эътидол.

Хизмат ила айлама тавқир ҳам,
Шанъат ила айлама таҳҳир ҳам¹⁴.

Тутқил анинг ҳурмати ичра зарур
Қоидзи нуктаи «хайрул-умур».

Иззати ҳаддин кам эса хўб эмас,
Ҳаддидин ортуқ доғи марғуб эмас.

Ёки сени гардиши чархи баланд
Айласа шаҳ хизматиға аржуманд.

Гарчики, шаҳ базми эрур дилрабо,
Вожиб эрур айламак андин ибо.

Мархами зимнида эрур решлар,
Нўши ичинда тикилур нешлар.

Гул кўрунур ёнида юз хори бор,
Бор эса бир анш, минг озори бор.

Телбага ўт шакли гулистон эрур,
Тушса халоси қачон имкон эрур.

Тифл йилон нақшиға мойил дурур,
Заҳрини билмаски ҳалоҳил дурур.

Баҳрда тушса дури хуршед ранг,

Зимнидадур ғарқаи коми наҳанг.

Англа бу қонун ила шаҳ хизматин,
Айшидин ортуқ ғам ила меҳнатин.

Суд эрур нечаки бўлсанг йироқ,
Турфа буким, бўлмағанинг яхшироқ.

Кимга фано ганжидин огоҳлиқ,
Мулки қаноатда анга шоҳлиқ.

Хизмат агар бўйнунгга беихтиёр
Тушса қилурда санга не ихтиёр.

Мухтасар айлай, эшит ижмолини,
Фаҳмингга зоҳир қилай аҳволини.

Топсанг шаҳ хизматиға интисоб,
Тўрт иш этгил ўзунгга иртиқоб:

Ният анинг бирла бурун рост қил,
Ғайрин анинг кўнглунгга бехост қил.

Яна будурким, тони хизмат чоғин,
Айла, вале айламагандек соғин.

Яна буким, яхшн-ёмон дема сўз,
Эл ёмону яхшисиға солма кўз.

Яна буким ранж етар, гар тааб,
Асра ёмон-яхшиға шарти адаб¹⁵.

Тошқилиғингнинг бу сифат ҳоли бор,
Бўлса тақарруб анинг ашколи бор.

Бу неча иш бўлса муяссар санга,
Давлат ила ёруғай ахтар санга.

Бу бори жузви дурур, эй нотавон,
Кулли эрур улки, агар ногаҳон.

Бўлса ғино шеваси оринг сенинг,
Фақр уйига тушса гузоринг санинг.

Анда дурур шарт тавозуъ санга,
Ўтрисида қатъи таваққуъ санга.

Чарх киби етса забардастлиқ,
Ер қуйисида тиламак пастлиқ.

Етса ғаму ғусса юки тоғдек,
Бўлмоқ анинг остида туфроғдек.

Айламамак жола киби ёғса тош,
Рост бинафша киби юққори бош.

Вазъи тавозеъда вафо айламак,
Даъби адаб бирла ҳаё айламак.

То бу васила била топиб қабул
Мақсади аслий сори бўлғай нузул.

[XXXIII]

Нуширвоннинг ҳаё боғида наргис кўзидин кўзининг наргиси
уёлиб наргис кўзлук гулрухидин канор истамай, канора истагони.

Шоҳ эмас эрканда Ануширвон
Бўлди биров ишқи била нотавон.

Гунча киби қўнгли тўла қон эди,
Лек ғами хурдаси пинҳон эди.

Етти ғаму меҳнати бемар анга,
Токи висол ўлди муяссар анга.

Бир чаман ичра тузубон хилвате,
Гулрух ила қилди аён суҳбате.

Комға майл айлади чун комгор,
Айлади таслим ўзин гулузор.

Сунғоч илик дилбари мунис сори,
Тушти кўзи бир бута наргис сори.

Илгини чекти мутағаййир бўлуб,
Деди суманбар мутағаййир бўлуб:

«Ким бу не қўл сунмоғу чекмак эди».
Посухини шоҳи муаддаб деди:

«Ким бу висол ичраки воқеъ дурур,
Наргиси шаҳло кўзи монёъ дурур».

Айни ҳаё бирла футувват анга,
Бермади ул амрда қувват анга.

Наргисини тўлдурубон ёшидин,
Қўпти доғи кечти ул иш бошидин.

То ани охир бу ариф нияти,

Буйла ҳаё шеваси хосияти.

Жумлаи олам аро шоҳ айлали,
Адлини оламға паноҳ айлади.

Айш, Навоий, неча дилкаш дурур,
Лек адаб бирла ҳаё хуш дурур.

Соқий, адаб шартини омода тут,
Олнима тўққуз юкунуб бода тут.

То ани ич, деб сенга мен юз тутай,
Томса тўқуз, оқса худ ўттуз тутай.

[XXXIV]

ЕТТИНЧИ МАҚОЛАТ

Қаноат бобидаким, айн жуъдин айрилса, зам-зами нажот қаноти,
балки салсабил ҳаёт сори учмоқнинг қаноти дурур ва паришон
тамаъким, мазаллат захри таъми мазоққа еткурур ва қониъким,
кўзи узра қон мавж урса, иззати бор ва томиъким, олтун маснад
узра ором тутса, мазаллати бор¹

Кимгаки иш бўлди қаноат фани,
Билки, ани қилди қаноат ғани.

Ганжу тажаммулни ғино билмагил,
Балки ғино ганжи қаноатни бил.

Нақди қаноатға чу йўқдур фано,
Жаҳд эту бу нақд ила топғил ғино.

Кулбада дарвешки, қониъ дурур,

Фойиқ эрур шаҳғаки, томиъ дурур.

Чунки тамаъ бўлди гадолар иши,
Билки гадодур тамаъ этган киши.

Шаҳ чу тамаъ қилди эрур луқмахоҳ,
Қони дарвеш эрур подшоҳ.

Шоҳ ул эмаским, бошиға қўйди тож,
Шоҳ ани билким, йўқ анга эҳтиёж.

Қушлар аро шоҳки, анқо дурур,
Нуктае бу амрда пайдо дурур.

Бордур агар фикр ила топсанг вуқуф,
Қониу анқоға мувофиқ хуруф.

Туъмаға худхуд неки муҳтож эрур,
Пайк бил, арчи бошида тож эрур.

Ҳиндуви лоиб бошида тож кўр,
Они қаро пул сори муҳтож кўр.

Етса арозил кафидин бож анга,
Кўк сори ташлар нимадур тож анга.

Шоҳ бошининг шарафи тож эмас,
Англа ани шоҳки, муҳтож эмас.

Шоҳ агар ул бўлсаки, муҳтождур,
Ҳарф ила муҳтожда ҳам тождур².

Шоҳ десанг кимда кўруб тожни,
Шаҳ дели бу важҳ ила муҳтожни.

Шоҳ ани билким, боши қалпоқда,
Базл этар офоқ берур чоқда.

Бўлмаса ҳам шукр ила қониъ бўлур,
Базл ишидин нафсга мониъ бўлур.

Кимки қаноатдин эрур хужжати,
Яхши-ёмонга йўқ анинг ҳожати.

Топса қаноат сори ҳар кимса йўл,
Шоҳ бу тақдир ила ул бўлғай, ул.

Мулк ила ўзни демагил аржуманд,
Мулки қаноат била бўл сарбаланд.

Чархки бир қурс ила тузди маош,
Боғлади ой жирмини кўксига тош.

Айлади ҳақ вазъида нодир ани,
Неки қилайин деса қодир ани.

Шамъки ўз ёғи била қоврулур,
Чарх анга фонус киби эврулур.

Равшан эрур кўзки, тутар ком ила,
Гўшаи мехроб ики бодом ила.

Чунки оғизнинг емак ўлди иши,
Ҳарби учун чекти ики саф тиши.

Кимса неча зебу тамаъдин йироқ,
Зимнида осойиш эрур яхшироқ.

Гавҳару дурни қулоқ озори бил,
Сўзни қулоқнинг дури шахвори бил.

Олтун исирғаки қулоқ оғритур,
Зарҳал этукдурки, аёқ оғритур.

Нукта дурин бил қулоқ оройиши,
Кенг ўтук ўлди оёқ осойиши.

Топса киши бодия ичра зулол,
Олтун аёқ қайдау сингон сафол.

Сувға сафол ичра ҳаловат дурур,
Кўзгуга кул бирла тароват дурур.

Кўзгу жамолиға нафас бўлмасун,
Дастаси олтун гар эмас бўлмасун.

Ташнаки ул сув била истар фараҳ,
Қайда кирар кўнглига олтун қадаҳ.

Ким қуруқ ўтмак сувга тўғраб есун,
Қурси хуру чашмаи ҳанвон десун.

Ошиға ким солса қилиб зийнат иш,
Зардагу шалғам киби олтун-кумиш.

Борча нахуд ўрнига дурри хушоб,
Реза чағандар ерига лаъли ноб.

Юзида зарришта бўлуб заъфарон,
Қурси қамардин табақ устида нон.

Сабзаси нон узра зумуррад бўлуб,

Тарраси хон ичра забаржад бўлуб.

Тенгри учун, кел ўзунг инсоф бер,
Ким киши оч ўлса не навъ они ер³.

Гарчики бор анда зарофат баса,
Дурлари тишларгадур офат баса.

Чайнаридин тишга ҳам озор ўлуб,
Ютмоғидин худ бўғуз афгор ўлуб.

Чунки ейилди бу такаллуфлуқ ош,
Ош дема, балки неча пора тош.

Меъда аро чунки бу даъват етар,
Деки, ани меъда нетиб ҳазм этар.

Меъда ўзи хурди доғи ошни,
Ҳазм қилур йўқки ушоқ тошни.

Айтмаким, туъмаи қобилдур ул,
Бошдин-аёқ захри ҳалоҳилдур ул.

Кимса бу ажзоға санар чун баҳо,
Ўлтурубон ўзни берур хунбаҳо.

Ҳазм ҳам ўлса агар инсофдур,
Кўрки, не ифрот ила исрофдур.

Кимки эрур махзани Қорун анинг
Мулки Жаму тожи Фаридун анинг.

Базл дебон ганж эшигин очмаса,
Фойдасиз дурру гуҳар сочмаса.

Фойдасиз қилмаса зоҳир карам,
Бермаса бир базлаға юз минг дирам.

Очға емак берса, яланғочға тўн,
Юз тилаганларга мингу бирга ўн.

Қоний эса ончаки мақдур эрур,
Тенгрию халқ олнида маъзур эрур.

Улки тажаммул анга воқий эмас,
Ончаки бор сарфиға қоний эмас.

Кўрди эса мунъими итлоф хў,
Айлар анинг шевасини орзу.

Топман анинг махзаниға дастрас,
Базл ила исрофини айлар ҳавас.

Сарв ёнида чиқорур хошасин,
Рахш⁴ хиромида сурар лошасин.

Киймак учун эгнига топмай палос,
Элга тилар, берса мунаққаш либос.

Кимгаки андеша бу сурат бўлур,
Аввал анга бурж зарурат бўлур.

Бурж ишидин ўзга чу фан топмади,
Олди, вале бергали тан топмади.

Айлади чун важҳин хоки сиёҳ,
Ваъда етиб қилди ғулу қарзхоҳ.

Бурж этибу сарф этиб итлоф ила,
Борчани айлаб талаф исроф ила.

Ё улус ичра юзи суйин сочиб.
Ё олибон бошину бир ён қочиб.

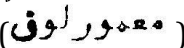
Мунчаву юз мунча етибон алам,
Лек анга бўлуб яна юз мунча ҳам.

Тарки қаноат ани айлаб жало.
Келтурубон бошиға юз минг бало.

Улки қаноатни қилиб дастпеч,
Долиға бу печ етушгайму ҳеч.

Икки қаро пул чекибон даст ранж,
Яхшироқ андинки, шаҳ инъоми ганж.

Тинч кўнгул бирла қатиқсиз умоч
Беҳки биров миннати бирла кулоч⁵.

Кундуз ўкуш ранж ила муздурлуқ,
Кулбаға бермак кеча маъмурлуқ ()

Беҳки тамаъ тоқини тортиб баланд,
Айласа муздурлуғин юз нажандб.

Эй хуш ул ойина фано кўзлаган,
Мулки қаноатда саро кўзлаган.

Кўнгли агар боғ таманно қилиб,
Гулшани ахзарни тамошо қилиб,

Гунбад анга гунбали нилуфарий,

Равзаси саҳни фалаки ахзарий.

Тоқи муалло анга гардон сипехр,
Шамсаси ул тоқ уза рахшанда меҳр.

Кун бўлубон варди гулистон анга,
Ой бўлубон шамъи шабистон анга.

Анжуми шабгардға бўлмай қарор.
Шамъ анинг атрофида парвонавор.

Чарху шафақ базмида фонуси ол,
Ўйлакн минқош анга жирми ҳилол⁷.

Буйла хаёлот ила қонеъ бўлуб,
Истаридин нафсиға монеъ бўлуб.

Қилса тасаввур била хурсандлиқ,
Ёди била этса барумандлиқ.

Гар худ ўлуб ҳимматининг рахши тез,
Қилса бийик пўя қилурға ситез.

Бўлса бийик чарх ила ахтар анга,
Тўда кул ичра неча ахгар анга.

Кўрса жаҳонни бир овуч хокча,
Туби ила сидрани хошокча.

Бермаса кўк қасриға вайронини,
Тоқи фалакка йиқуқ айвонини.

Пора юрак қони бўлуб қут анга,
Балки фараҳ касбиға ёқут анга.

Хору қамишнинг тубидин луқмахўр,
Лек бериб таъм анга гулшакар.

Бўлса тобони дағи ҳар сори чок,
Ер юзига ибрат учун ханданок.

Хирқасининг чокларин билса ул,
Гулшани тавфиқ насимиға йўл.

Пастини аъло била тенг қилмаса,
Шолини дебо била тенг қилмаса.

Кулбаси ой шамъидин ўлса ёруқ,
Эшиги ел илгидин ўлса очуқ.

Оқ ямоғу эгнида кўк хирқаси
Хушроқ анга субҳу фалакдин баса.

Ҳар сори вайронида бўлса шигоф,
Сатр учун ўргамчи анга пардабоф.

Роҳат учун бошки қўюб тош уза,
Фарри ҳумой истамай ул бош уза.

Қиш куни тегурса совуқ тоб анга,
Дафъиға гулхан кули синжоб анга.

Ёз топа олмай чу исифдин паноҳ
Соя учун кўпрук анга хобгоҳ.

Фақр бериб махзани Қорун анга,
Фоқа бўлуб мулки Фаридун анга.

Айлабон ойини қаноат ани
Даҳрда мустағни улусдин ғани.

Чун бу жаҳон ичра тамаъкорлиқ,
Эл кўзида бермай анга хорлиқ.

Ҳашрда доғи қўпуб андин азоб
Кўнглида йўқ даҳшати явмил-ҳисоб⁸.

Балки бўлуб фақрда сармояси,
Ким қуёш авжиға тушуб сояси.

Дунёву уқбода баруманд ўлуб,
Кимки ҳақ эҳсонига хурсанд ўлуб.

Улки этиб тарки қаноат шиор,
Айлаб ани ул тамаъ эл ичра хор.

Из (عز) тиласанг айла қаноат тамаъ
Маснади иззат узадур «ман қанаъ»⁹.

[XXXV]

Қониъ жувонмард ила томиъ жаҳонгард ҳамроҳлиғи ва бири
фароғат ганжи ҳирсидин мазаллат ранжиға қолиб, бирининг
қаноат ранжи чекардин фароғат ганжига етгони¹.

Форс навоҳийсидин икки рафиқ
Айладилар Чин сори азми тариқ.

Бири азал қисмиға қониъ эди,
Қисмидин ортуқ бири томиъ эди.

Борур эдилар қилибон пўя фош,

Бўлди аён йўл уза бир сода тош.

Ёрими ерда, ёрими юққори,
Ул ёримидаки, бўлуб тошқори.

Нуктаи бас турфа қозилғон эди.
Чун ўқудилар — бу ёзилғон эди:

«Ким киши гар эмгак ўтин ёндурур,
Тошни яна юзиға айландурур.

Анда битиклик дурур афсонаэ,
Ким бу навоҳий аро вайронаэ.

Борки, остида эрур турфа ганж,
Олғай ани ҳар киши кўрса бу ранж.

Ҳар киши бу ранжидин ўлса йироқ,
Сабру қанот боридик яхшироқ».

Томиъ ўқуғоч мутаҳаттик бўлуб,
Томиа ирқи мутаҳаррик бўлуб²,

Ганж таманносиға беркитти тиш,
Бўлди анга тош тубин қозмоқ иш.

Қониъ ул ишга чу назар айлади,
Қилмади парвоу гузар айлади.

Деди бу не меҳнати жонкоҳ эрур,
Ганжи қаноат манга ҳамроҳ эрур.

Ким сориким, тенгрининг эҳсони бор,
Тош ёрилиб чиқмоғи имкони бор.

Йўлдин олиб кеча тонг отқунча баҳр,
Субҳидам олинда аён бўлди шаҳр.

Шаҳрға эл киргали кўп йўл эди,
Улки бурун кирди, вале ул эди.

Бор эди дарвозаға сурмак ҳамон,
Ҳар соридин халқ югурмак ҳамон.

Бу эл аро расм бу эрмишки, шоҳ
Қилса бақо мулки сори азми роҳ.

Асраб ани шаҳр элидин ёшурун,
Кимки саҳар шаҳрға кирса бурун.

Айлар эмишлар ани маснад нишин,
Бошиға тож, илгига солиб нигин³.

Они ҳам ул расм ила хайлу сипоҳ
Қилдилар ул мулку сипоҳ узра шоҳ.

Ёрики, ранж ўзига олиб эди,
Ганж таманносиға қолиб эди.

Ранж била етти чу ўз жониға,
Тошни эвурди яна бир ёниға,

Хатқа боқиб кўрди бу мастур эрур:
«Хом тамаъ даҳрда ранжур эрур».

Они қаноат қилибон шаҳриёр,
Муни тамаъ ранжи қилиб хоксор.

Қилма, Навоий, тамаъ элдин дирам,
Бор эса берсанг худ эрур ул карам.

Соқий, этибмен тамаъ ул бодадин,
Ким олур озу тамаъ озодадин.

Журъасидин солики роҳ эт мени,
Мулки қаноат уза шоҳ эт мени.

[XXXVI]

СЕККИЗИНЧИ МАҚОЛАТ

Вафо бобидаким, «вов»и симурғ «син»ининг зимнида даҳякидек
ниҳон дурур ва «фо»си Қоф тоғи остидағи «фо»дек аён ва
«алиф»и кимё тубидаги «алиф» нишонаси ва нуқтаси меҳригиё
бутасининг донаси. Бас буларни тамаъ килғон кишининг иши сув
сатҳида югурмак бўлғай ва қаро ерда кема сурмак¹

Чарх тўқуз дуржик заркор эрур,
Жавфида юз минг дури шаҳвор эрур.

Ҳар дурининг ламъаси шамъи фароғ,
Не дуру не шамъ, дури шабчароғ.

Ҳар бирининг қиймати кондин фузун,
Кон демаким, кавну макондин фузун².

Улки лақаб қўйдилар «афлок» анга,
Анжуми юз минг гуҳари пок анга.

Қай бириким ўксук эрур покидин,
Ожиз эрур ақл анинг идрокидин.

Ҳарне жавоҳирки, хаёл айлағай,
Жавҳарийи ақлу савол айлағай.

Юз топилур, бир деса бу кон аро,
Юз деса минг онча бу уммон аро.

Ғайри ҳамул дурки, жаҳонтоб эрур,
Ким бу тенгиз қаърида ноёб эрур.

Бир дур агар айласа зоҳир жамол,
Иккиси жамъ ўлмоқ эмас эҳтимол.

Сўрса отин аҳли сафо жавҳари,
Оҳ чекиб деки, вафо гавҳари!

Бу дури ноёб вафому экин,
Гар ул эмас, меҳригиёму экин?

Меҳригиё демаки, анқодур ул,
Жавҳари фарду дури яктодур ул.

Меҳр узори уза хатти ғубор,
Тун сочининг тобида мушки татор.

Тушса биров илгига дурри ятим
Бордур анинг жавҳари жониға бийм,

Ҳар киши ҳамким бу гуҳар бор анга,
Ранжу ано (عنا) дойим эрур ёр анга.

Ҳар кишини кўрса, ўзин ёр этар,
Меҳру вафо гавҳарин изҳор этар.

Ул киши разл ўлсун, агар бахтиёр,

Ким мунга йўқ шафқатидин ихтиёр.

Уйлаки хуршед эрур айни нур,
Кўзни ёрутмоқда анга не шуур.

Абрки ҳар қатра гуҳардур анга,
Гул очилурдин не хабардур анга.

Гул не билурким, негадур зеби боғ,
Невчун этар атри муаттар димоғ.

Ўт эрур ўз ҳирқатидин беҳабар,
Бодаға маст эрканидин не хабар.

Ҳар кишиким жуз бу гуҳар йўқ анга
Фош ўлур андоқки, хабар йўқ анга.

Ҳар нечаким, бу гуҳаредур шариф,
Хосиятидур анга беҳад касиф.

Ким бу гуҳар ҳар кишидин бўлди фош,
Бошиға ёғди гуҳар ўрниға тош.

Ҳар кишига қилди биров бир вафо,
Махласи йўқдур кўрубон минг жафо.

Неча самар сочмоқ эса шох иши,
Кўпрак отар тош анга терган киши.

Кон неча базли гуҳари пок этар
Олғучи кўпрак юрагин чок этар.

Шамъ ёрутуб эв ичу тошини,
Эв ияси кўпрак уzub бошини.

Хосса бу давронки, муҳаббат қўли,
Синди анинг панжасидин бир йўли.

Чунки қуёш бошдин-аёқ бўлди меҳр.
Ерга киюрди ани ҳар тун сипеҳр.

Хома вафодин битиди можаро,
Муфтийи гардун юзин этти қаро.

Чаҳ бошига эврулубон чархи тез.
Боғлабон ул бўйнину айлаб ситез.

Ваҳки фалак токи сабук санг эрур,
Даҳр анинг олида куҳан ланг эрур.

Меҳр элига жаврму эрди экин?
Қоида бу таврму эрди экин?

Лутфу вафо йўлида бўлғонга гард,
Йўқ эди эркинму эваз, ғайри дард?

Кимки вафо узра бериб бош анга.
Сарзаниш-ўқму эди подош анга?

Ё бу замон аҳлига бу бўлди баҳр,
Нўш олибон қуймоқ эл оғзига захр.

Кимга биров тутса гули тоза рўй,
Гулшани ризвонча анга рангу бўй.

Буки эваз, бермагай ул жуз тикан,
Бир демагил, балки дегил юз тикан.

Халқ ишига гар бу намудор эрур,
Бир киши топмоқ иши душвор эрур.

Бир киши андоқ кишиким бир киши,
Тузгай анинг бирла маваддат иши.

Етса фалакдин ситаму хори дард,
Бир нафас этгай анга изҳори дард.

Бўлса замон ханжаридин ёраэ.
Мунглашиб андин тилагай чораэ.

Ҳарне етар даҳр малоли анга,
Айлагай ўз кўнглини холи анга.

Ҳар кишига етса фалакдин ғаме,
Бўлмаса ҳамдарди анинг ҳамдами,

Роз лабин тиккон ипин сўкмаса,
Ҳарнеки кўнглида эрур тўкмаса,

Дард ёқиб шуълаи нобудини.
Чархдин ўткаргай анинг дудини.

Тиғи бало кўксини чок айлагай.
Дард они бир дамда ҳалок айлагай.

Сарсари ғам жонига урган сипеҳр,
Хирмани умрини совурғай сипеҳр.

Бас кишига умр хуши ёр эмиш,
Ёр деган ёри вафодор эмиш.

Ёрки, ойини вафо йўқ анга,

Шамъ кибидурки, зиё йўқ анга.

Шамъки йўқ анда зиё тўшаси,
Ўтсиз эрур ўйлаки, муз шўшаси,

Ёрки, бор анда вафо-ёр бил,
Умр деган ёри вафодор бил.

Ҳар киши оламда эрур ёрсиз,
Бир садафедур дури шаҳворсиз.

Йўқ ҳунари ёлғуз эса, ўз киши,
Қайда киши сониди ёлғуз киши.

Фард киши даврда топмас наво,
Ёлғуз овучдин ким эшитмиш садо?

Ёрсиз эл оҳи ғам-андуд эрур,
Ёнса йиғоч ёлғуз иши дуд эрур.

Тоқ киши айши уйин бил нигун.
Уйга қачон ҳомил ўлур бир сутун?

Синса уқоб эгни уза бир қанот,
Тез учар, лек анга бирдам ҳаёт.

Солмас ўйун нард бисотида шайн,
Бўлса анинг тосида бир каъбатайн⁴.

Тошки чақмоқдин ўлғай йироқ,
Тийра тутор иккаласин ул фироқ,

Бир-бирига чун етишурлар даме,
Равшан ўлур ўтларидин оламе.

Синса қаламнинг шақидин бир учи,
Ожиз ўлур нома рақам қилғучи.

Ёки сингар гўшага муҳтож эрур,
Билки камонкаш анга ҳаллож эрур.

Дур нечаким, айбдин ўлди йироқ,
Лаъл ҳам ўлса ёнида яхшироқ.

Жумла жаҳон шаҳлиғидин ори бор,
Кимки гадодур доғи бир ёри бор.

Шоҳки йўқ ҳамдаму ёри анинг,
Кўнглида кўп бўлғуси бори анинг.

Қилса биров ҳамнафасу ёрлиқ,
Бўлғуси кўп ғамға сабукборлиқ.

Ёр эрур андоқ гуҳари бебаҳо,
Ким анга муҳтож не шаҳ, не гадо.

Ушбу сифат ёрки, марқум эрур,
Войки бу даврда маъдум эрур.

Бўлса доғи топмоғи осон эмас,
Жинси башар ичра худ имкон эмас.

Хайли малак ичра агар бордур,
Чарх уружи доғи душвордур.

Бўлди пари ҳам бу сифатдин бари
Одами ўлмоқни не билгай пари.

Гар санга бор эрса, бу сўзда хафо,
Қайси пари чехрада кўрдунг вафо?

Топмоқ ани гарчики, душвор экин,
Бўлса доғи одам аро бор юр экин.

Васли анинг кимгаки бўлғай насиб,
Шаънидадур ояти «фатхун қариб»⁵.

Ҳар киши бир ёр иладур кўнгли шод,
Хайли малоикдин анга «инякод»⁶.

Васли ила кимки эрур баҳраманд,
Жоним анинг бошиға бўлсун сипанд.

Кимки вафо кўрди жафо қилмади,
Ўтрусида ғайри вафо қилмади.

Жонни санга топшурайин, эй сабо,
Элт анинг оллида қилмай ибо.

Бўл қўйну бошиғф эврул баса,
Жон доғи қўйнунгда нечукким хаса.

Мендин анга арзи дуо айлагил,
Йўлида жонимни фидо айлагил.

Демон олиб кел чамани вардини,
Кўзума еткур йўлининг гардини.

Хизматида гар топа олсанг мажол,
Ончаки мендин дегасен арзи ҳол.

Аввал аёғиға тушуб паст бўл,

Йўлида туфроғ ила ҳамдаст бўл.

Субҳ насими киби бўлма хамуш,
Шом шамоли киби тортиб хуруш.

Айтким, эй боштин-аёқ руҳи пок,
Жисм санга руҳки, руҳи фидок.

Неча висолингни тилаб зор ўлай,
Неча фироқингга гирифтор ўлай.

Бағрим ўлуб қўҳи бало лоласи,
Кўздин оқиб ҳар сари парголаси.

Жоним ўлуб ҳажринг ила дардманд,
Рағлар ажалдин анга печон каманд.

Онча сени истабон урдум қадам,
Ким талабингда қадам ўлди адам.

Сени тилаб ҳар неча кўрдум шиканж,
Ганж тилаб етмади жуз дарду ранж.

Сабза дедим, сончти ништар мени,
Лаъл дедим, ўртади ахгар мени.

Лола дебон кўксума кўрдум туган,
Гул тилабон қўнглума топтим тикан.

Кимки анга айламадим жон дариғ,
Қилмади жавр улчаки имкон дариғ.

Ҳар кишиким, қўйдум аёғиға бош,
Жола киби бошима ёғдурди тош.

Войки, юз тош аро ёлғуз бошим,
Чарх соғинмишки, эрур юз бошим.

Ҳам бу нафас бошима ет, раҳм этиб,
Сўнгра не осиг келурунг мен кетиб.

Гар бу таманнони қабул айласа,
Меҳр бузуғ сори нузул айласа,

Турмаву зинҳор етишғил манга,
Хизр ҳаёти бу хабар бил манга.

То чиқибон ўтру юз афғон қилай,
Қайси фиғон, балки фидо жон қилай.

Тушса кўзум йиғлаю жононаға,
Жон берайин олида шукронаға,

Жондин олиб дард бу дармон била,
Бормайин охир дами армон била.

Гар манга бу ком қариб ўлмаса,
Давлати дийдор насиб ўлмаса,

Дашти фано сори хиром айласам,
Мулки адам ичра мақом айласам.

Ҳар киши ҳам қилса вафо жоми нўш,
Кўнгли муҳаббат майидин урса жўш.

Айласа бу ишда татаббуъ манга,
Андин эрур мунча таваққуъ манга.

Ким анга ким қилса жаҳонин фидо,
Этса анинг меҳрида жонин фидо.

Чекса юкин ончаки тўққуз сипеҳр.
Ул доғи бир заррача кўргузса меҳр.

Десун ани гавҳари кони вафо,
Кони вафо йўқки, жаҳони вафо.

Шукрин анинг вирди забон айласун,
Кўнглини меҳрига макон айласун.

Бордур умидимки, бу давлат чоғи,
Бўлғай анинг садқаси мендин доғи.

Жонни фидо этса бу жонониға.
Кўйғай анинг миннати жониға.

Айласалар икки тарафдин вафо,
Етгай алар жониға онча сафо.

Ким сифати сиғмағай авроқ аро,
Демайин авроқки, офоқ аро.

[XXXVIII]

Икки вафолиқ ер бир-бириси вафосига бошларидин кечгани ва
алар баракатидин юз минг бош қиличдин ва қилич қиндин
қутулгани, балки қинга тушгани¹.

Андоқ эшиттимки шаҳи комрон,
Тўрт улус хони Темур кўрагон.

Фатҳи ақолимга қилғонда азм.

Ҳинд саводида қатиқ бўлди разм.

Фатҳ ила нусрат чу анга берди даст,
Чарх адув қалбига солди шикаст².

Чунки адув куфр эли эрди тамом,
Бек дедиким қилсун улус қатлиом.

Касратидин даштни тутғон қатил,
Қон ила шингарфдин оқизди Нил³.

Бош тушуб ул рўдда сой тошича,
Бош кесибон ҳар киши ўз бошича.

Ҳар сари қон тўкмак ила тиғи тез.
Жумлаи оламда солиб рустахез.

Ушбу маҳалда ики бечора ёр
Бўлди қитол аҳлиға ногаҳ дучор.

Тушти сипоҳи бирисин чопқали,
Шоҳ ёсоқидин амон топқали.

Қатл ишига чун ёнидин чекти тиғ,
Бошин анинг чопмоқ учун бедариғ.

Кўрди чу тиғ остида кўлдошини,
Ёри шафиъ ўлди очиб бошини,

Ким санга мақсуд агар бош эрур,
Қўй ани, бу бош анга подош эрур⁴.

Чун анга юзланди кўюб ёрини,
Ёри ҳам этти бу сўз изҳорини.

Қайсиға айлай деса ул зулм фош,
Ёри қўяр эрди аёғиға бош.

Тунд бўлуб қотили пўлод чанг,
Деди: Иккингизни чопай бедаранг.

Қай бирининг қатлиға қилғач шитоб,
Ёна бири айлар эди изтироб,

Ким мени қатл айла бурун тез бўл,
Токи мен ўлгунча тирик бўлсун ул.

Базл қилурлар эди бир-бирга бош,
Бошлариға тиғ учун эрди талош.

Макс эди бу навъ арода бир замон,
Ким эл аро тушти нидо ал-амон⁵.

Бир-бирига кечти алар жонидин,
Шоҳ доғи кечти улус қонидин.

Фош этиб ул сидқу маваддат хавос,
Ҳам элу, ҳам ўзлари бўлди халос.

Берса Навоий, санга ёре худо,
Сен доғи қил бошингу жонинг фидо.

Соқий, олиб кел кадаҳе ёр эсанг,
Меҳру вафо шарти била бор эсанг.

Оғзима жон етти даво қил манга,
Ваъда неча эмди вафо қил манга.

[XXXVIII]

ТЎҚҚУЗУНЧИ МАҚОЛАТ

Ишқ ўти таърифидаким, шуъласи бало сахросининг лолалари ва аҳгари балокаш кўнгул парголалари дурур, ва меҳнат қаро шомининг тутуни ва бу шомнинг муҳтариқ кавкаблари анинг учқуни дурур. Ва ҳусн анвориким, мунча ўтға боис, анинг барқидин бир ламъа ва мунча ҳароратга мужиб, анинг қуёшидин бир ашиъа дурур¹.

Одами хокийни чу субҳи аласт
Айладилар руҳ майи бирла маст.

Ҳикмат илиги била туфроғини,
Туздилар андоқки Эрам боғини².

Қайси Эрам, равзаи хулди барин,
Равза неким, жилвағаҳи ҳури ин,

Қушлари ҳар лаҳза юз афсона деб,
Ҳар кишиким, ёна сўруб, ёна деб.

Саҳни фалак боғидек ороста,
Ҳар гули онинг маҳи навкоста.

Орази гулранги гули тозаси,
Гул уза гулгунлуқ анинг ғозаси.

Қомат ўлуб савсани озод анга,
Балки сиҳи сарв ила шамшод анга.

Зулф анга сунбули мушкин бўлуб,

Юз била енг лолаву насрин бўлуб.

Юзда қуёш чашмасидек обу тоб,
Ғабғаб ўшул чашма суйидин ҳубоб.

Кўздин ўлуб наргиси фаттонлари,
Лабдин ўлуб ғунчаи хандонларн.

Хат бўлубон сабзаи хуррам анга,
Тер ўлуб ул сабзада шабнам анга.

Ҳусну жамол анда гумондин фузун,
Ҳарне гумон айласанг андин фузун.

Лек бу не ҳусн ўлубон дилфиреб,
Не бу жамол олибон андин шикеб.

Булбули ишқ ўлди чу дастонсаро,
Кирди тамошога бу бўстон аро.

Чун назари гулга тушуб зор ўлуб,
Шавқ ўтидин жони хабардор ўлуб.

Маскан учун бўлди чу гулбун нишин,
Жонига ўт ёқти гули оташин,

Жони аро ишқ ўтидин тушти тоб,
Кўнглида ғам шуъласидин изтироб.

Ишқ чу торожи шикеб айлади,
Гул доғи изҳори фиреб айлади.

Жилва қила бошлади чун гул анга,
Қолмади имкони таҳаммул анга.

Куймак ила чекти анингдек хуруш,
Ким ўтидин тушти чаман ичра жўш.

Келди чу бу ҳирқату маҳруқлуқ,
Бўлди аён ошиқу маъшуқлуқ.

Ишқ чу туғени камол айлади,
Ошиқ ўзин шефта ҳол айлади.

Хусн доғи жилва қилиб дилписанд,
Зулфға топшурди балодин каманд.

Тушти жаҳон мулкиға ғавғойи ишқ,
Бўлди замон аҳлига яғмойи ишқ³.

Ишқ не ўт эрдик, қилғоч хужум,
Дуду шарар бўлди сипеҳру нужум.

Пашшадек ул дуддин итти малак,
Чархда фонусдек ўлди фалак.

Ақл жабинида савод этти фош,
Руҳ кўзидин доғи оқизди ёш.

Дайрда ҳам андин узун можаро,
Каъба либоси доғи андин қаро.

Май ўти бут юзидин урғоч алам,
Куйдуруб ул шулада мусҳафни ҳам.

Андаки мусҳаф варақин куйдуруб,
Раҳлни ўт ёқмоқ учун синдуруб⁴.

Дайрға масжидни ҳақир айлабон,
Куфрға имонни асир айлабон.

Хирқаи тақвини қилиб итга жул,
Руқъалари ҳар сори жул узра гул.

Куфр саводиға чу очиб китоб,
Борча самадни санам айлаб хитоб.

Масжид аро бодаи исён сотиб,
Гўшаи меҳроб аро куп ўрнатиб.

Ўт солибон гулшан аро гул била,
Майкада кунжин ёрутуб мул била.

Боғ не воқифки, не гулдур бу гул,
Куп қачон оғаҳки, не мулдур бу мул⁵.

Руҳ бу гул хориға побаст ўлуб.
Жон доғи бу мул исидин маст ўлуб.

Ақли саросима иши мухталиф,
Қайси саросимаки, масху хариф.

Дема хариф, аблаҳу нодон дегил,
Нодон йўқ, ғули биёбон дегил.

Қайдаки ишқ ўти бўлуб шуълакаш,
Ақл ўлуб ул ўт уза хошокваш.

Ғайри кўнгул хиттаи маъмураси,
Ким куюбон бўлди бу ўт кўраси.

Қойси кўнгулники, макон этти ишқ,

Ўтдин ани лаълға кон этти ишқ.

Бўлмаса ишқ, икки жаҳон бўлмасун,
Икки жаҳон демаки, жон бўлмасун.

Ишқсиз ул танки, анинг жони йўқ,
Хусни нетсун кишиким, они йўқ.

Рожих этар ишқ ўтидин чошни,
Эл шаҳига ошиқи қаллошни.

Ишқ эрур дурру кўнгул дурж анга,
Балки куёш ишқу кўнгул бурж анга.

Қайси куёш, базм фурузанда ўт,
Дема фурузандаки, сўзанда ўт.

Танки сўнгак ҳайъатидин уйдурур,
Гар эмас ўт, невчун они куйдурур.

Ишқ аён қилмоқ эрур ҳусн иши,
Уйлаки ўт шамъ ила ёққай киши.

Ҳар нечаким ҳусн диловезроқ,
Ишқ ўти эл кўнгли аро тезроқ.

Лутфу тароват нечаким гулда кўп,
Ҳасратидин ғулғула булбулда кўп.

Оҳ чекар бўлса кўнгул захмнок,
Шуъла бийикроқ урар ўт бўлса чок.

Мушкил эмас ишққа жон ўртамак,
Ўтға не душвор жаҳон ўртамак.

Ишқ эритур ақли ситамкорани.
Шуъла нечукким, сув қилур хорани.

Бир шарари зуҳд жаҳонига бас,
Барқ ила нетгай кўп ўлуб хору хас.

Пил бўлур ишқ анга келтурса зўр,
Пил аёғи остида андоққи мўр.

Ошиқ ўзин ким деса, ошиқ эмас,
Борча киши ишқда содиқ эмас.

Улки кезиб ҳусн писанд айлағай,
Сўнгра кўнгулни анга бамд айлағай,

Они кўнгул демаки бир пора тош,
Не қизиғай шамъ ўтидин хора тош.

Ўзни такаллуф била ғамнок этиб,
Мотами йўқ, лек ёқо чок этиб.

Тоши малак шеваи талбис ила,
Лек ичи муттафиқ иблис ила.

Зоҳирида сидқдин оройише,
Ботинида фисқдин олойише.

Ёридин ул комлар айлаб талаб,
Ким кўрунуб зикрида тарки адаб.

Гаҳ лаби лаълидин этиб жон тамаъ,
Жон демайин улчаки, имкон тамаъ.

Васф қилиб гаҳ тани гулфомини,
Тан дема, ҳар узвининг андомини.

Ҳазл китоби киби хаттида зеб,
Маъни анга фаҳшу, фусуну фиреб.

Шуъбадагар шишасидек тоши соф,
Зиминда юз макр ила зарку газоф.

Бу эса ошиқ, эрур ўлтургулук,
Бошдин-аёқ жисмини куйдургулук.

Ошиқ ани билки, эрур дарднок,
Ҳам тили, ҳам кўзию ҳам кўнгли пок.

Ўзлугидин ишқ ани пок этиб,
Балки фано ўтиға хошок этиб.

Дард ёшурмоқ юзин айлаб сариғ,
Ашк оқизмоқ кўзин айлаб ариғ.

Тор киби заъф тани зорида,
Ҳар бўғуни бир гириҳ ул торида.

Орқасидин ишқки, юз ғам ўкуб,
Ҳар гириҳи бир ғам аёғин тугуб.

Дард юкидин бўлубон хам қади,
Дарддағи «дол» анинг ҳамқади.

Чарх киби жисми саросар тугон,
Меҳнати шомиға тонуқ ҳар тугон.

Кўкси шигофи бўлуб оташ фишон,

Шом балосиға саҳардин нишон.

Кўнглакига пора тугондин ўрун,
Хирқаи идбориға теврук йўрун.

Ғайр хаёлин чиқориб жонидин,
Мамлу этиб жонини жононидин.

Нуктада мойил тили ҳар сўзга йўқ,
Жонида жонон ғамидин ўзга йўқ.

Кўзда кўруб ёр юзи ҳайрати,
Куйдурубон кўнглини кўз ғайрати.

Кўнглидаги ёр ғами рашкидин,
Қон тўқубон ҳар сари кўз ашкидин.

Қойси тарафким, анга бориб назар,
Дўст жамоли бўлубон жилвагар.

Балки бўлуб ўзлуги ҳам бартараф,
Кўзки солиб, ёр кўруб ҳар тараф.

Ким бу сифат ишқда мағлуб эрур,
Ҳарнеки андин келур, ул хўб эрур.

Ишқ ангаким, бўйла нишаст айлағай,
Ўзлугидин фориғу маст айлағай.

Зухд ҳарими сори хос ўлмасун,
Ишқ ўтидин жони халос ўлмасун.

Гар йиғилиб аҳли саломат анга,
Айласалар зажру маломат анга.

Ваъдаи жаннат била овутсалар,
Ишқ ўтидин кўнглини совутсалар.

Муртад ўлуб айласа тоат яна,
Тақви ила қилса қаноат яна.

Қилса бало захмлари чораси,
Бутса ано(لىق) ўқларининг ёраси⁷.

Тан қушиға хирқани дом айласа,
Донаи тасбиҳ ила ром айласа.

Хилват аро топса юбусат димоғ,
Касби ҳаво қилғали истаб фароғ,

Қилса гузар кўю хиёбон сори,
Ўтса мусалло била майдон сори.

Даштда отлиғ кўрунуб хайл-хайл,
Зоҳир этиб борчаси жавлонға майл.

Ногаҳ ўшул хайл аро қотилваше,
Ҳусну малоҳат майидин сархуше,

Юз гул очиб май ўти рухсоридин,
Зоҳир алардин бири дасторидин.

Ҳусни ўти шуъласи гулзор ўлуб,
Ҳар сори гулзорида гулнор ўлуб.

Хол неким, дафъ қилурға газанд,
Ўтида кўз мардуми ҳар ён сипанд.

Қошлари ой узра муанбар ҳилол,
Ақлни девона қилиб ҳар ҳилол.

Йўқки улус қатлига ул қошлар
Машварат этмакка қўшуб бошлар.

Хусн зуҳурида гириҳ қошида,
Зеб учун ул шамраки, «нун» бошида⁸.

Сунбули зулфи гириҳ узра гириҳ,
Қайси гириҳким, зириҳ узра зириҳ.

Саф шикан ул турки буноғўш ўлуб,
Қатл хаёлиға зириҳпўш ўлуб⁹,

Ноз ила ўтлуғ кўзи ҳар ён боқиб,
Зухду вараъ хирманиға ўт ёқиб.

Дуди ул ўтнинг сафи мижгон аро,
Чун етибон борчасин айлаб қаро.

Сурмасиз ул кўз қарову пурфусун,
Ондин ўлуб кўзга жаҳон сурмагун.

Лаълида хай қатраси ғалтон томиб,
Йўқки бақо чашмасидин жон томиб.

Хаттини ҳар сори ҳаёт аҳли бил,
Хизрлар ўлғон зулумот аҳли бил.

Қатралар ул ғабғаби дилхоҳ аро,
Чашма суйидин сизиб ул чоҳ аро.

Ҳар сари мўйи чекибон жон рагин,

Кофири зулфи узуб имон рагин.

Ҳуллаи гулранг била қомати,
Сарвки гул ўлғай анинг хилъати.

Тунд саманди кўрунуб барқ фом,
Суръати сайр ичра бўлуб барқ гом.

Куймаку ашк ўлса не тонг элга фош,
Маркаби барқ ўлсаву рокиб қуёш.

Гулдек этак санчибу перохани,
Тўн этагидин кўрунуб савсани.

Ёғлиғи нақшики, бўлуб гул нишон,
Савсану гул узра бўлуб гулфишон.

Гулники дастори уза банд этиб,
Сарву сапидор уза пайванд этиб.

Бу не намудори жамил, эй кўнгул,
Балки гулистони Халил¹⁰, эй кўнгул.

Куйдурубон ақлни чобуклиги,
Титратибон руҳни нозуклуги.

Бўйла балолар била жавлон аро,
Етса киши бошиға майдон аро,

Туфроқ ўлурдин топа олмай амон,
Рахши аёғида замину замон.

Дев нажодики, қаён гом олиб,
Йўқки, башар, хайли малак қўзғолиб.

Устидаги қотили чобуксувор,
Ўлтурубон халқни девонавор.

Ул дам агар Шиблию¹¹ Зуннун¹² эрур,
Бир неча ошуфтаи мажнун эрур.

Дин чекибон мотамиға ҳой-ҳой,
Пири хирад тифлдек ангушт хой.

Рухул-амин ул сори чун боқибон,
Оғзидин онинг шўлакай оқибон,

Онда не ақл элга не тақви бўлур,
Тақви ила ақл деган не бўлур.

Кўрмаган эл топқай ул ўтдин амон,
Кўрмагу, кул бўлмоқ эмас ҳам ёмон.

Ўтқа тушуб пок бўлур кимки ғаш,
Покроқ ўлғай ўт аро покваш.

Кимки бу куймак анга одат дурур,
Дунйию уқбода саодат дурур.

[XXXIX]

Шайхи Ироқий Шомда ҳусн шамъи гулин кўргач, парвонадек
туташқони ва шуъласи инкор тиконларин куйдуруб, мункирлар
бошиға ошқони.

Улки фано кўйида боқий эди,
Фахри замон Шайхи Ироқий эди.

Кўнгли анинг махзани асрори ишқ,
Нутқи анинг абри гуҳарбори ишқ.

Ишқ ўтидин анга мухаммар сиришт,
Ишқ ҳуруфидин анга сарнавишт.

Лек бу ишқ ўтини даъво била,
Ёпиб эди пардаи тақво била.

Миср неча вақт анга эрди мақом,
Субҳ дами қилди қўпуб азми Шом.

Воли эди Шомда бир тахтгир,
Ўйлаки тун мулкида бадри мунир.

Англадиким, Шайх келур ул тараф,
Билди ўз аҳволиға они шараф.

Айлади ҳукм ўйлаки, яхши-ёмон
Чиқсун анга ўтру эшитган замон.

Ўзи доғи волийи кишвар паноҳ,
Чиқти ёпиб чархни гарди сипоҳ.

Шайхга ул хайл чу ёвуштилар,
Борчаси маркабларидин туштилар.

Йўли уза борча қўюб бошини,
Гардга мониди қилибон ёшини.

Бор эди волиға бир андоқ ўғул,
Ким анга юз миср шаҳи эрди қул.

Лутфу малоҳатда жаҳон офати,

Дема жаҳон офати, жон офати.

Шом саводида маҳи анвар ул,
Миср элига Юсуфи пайғамбар ул.

Мулки араб ичра ажабдин-ажаб,
Волиҳ анга ҳам ажаму ҳам араб.

Миср диёри аро ҳабби набот,
Шом саводида худ оби ҳаёт.

Шайх кўзига чу кўрунди ул ой,
Кўйди аёғиға юзу, чекти вой.

Чок этибон хирқаи иршодни,
Узди чекиб субҳаи авродни.

Шайхга туфроқ ўлубон хайлу шоҳ,
Лек бўлуб Шайх анга хоки роҳ.

Ишқ ароким Шайхга ул ҳол ўлуб,
Ҳайратидин келган улус лол ўлуб.

Ишқки ҳар шойибадин пок эрур,
Ҳар неки қилса киши не бок эрур,

Шайхниким ишқ ўти қилди ҳалок,
Шуъласи ул хайлни куйдурди пок.

Ўти кўнгулларга хабар айлади,
Оҳи бағирларга асар айлади.

Титрабон ўртанмагидин бўлди фош,
Поклиги элга нечукким қуёш.

Воли ичидин урубон ўт алам,
Шайх муриди бўлубон ўғли ҳам.

Ишқда пок ўлса киши бу сифат,
Хосият ўлур бу сифат оқибат.

Хусни ҳақиқийни гар ўтруда кўр,
Хоҳ ани кўзгудаду, гар сувда кўр.

Чун ғараз ул хуснға бўлди шухуд,
Кўзгуву сувға арода не вужуд.

Мунда киши қайдаву бебоклик,
Мумкин эмас ишқда жуз поклик.

Ишқ сени қилса, Навоий, ҳалок,
Пок эса ул ишқ ўлумдин не бок.

Соқий, ўлубмен, менга тут жон суйи,
Софию пок, ўйлаки ҳайвон суйи.

То ёқаву кўксум этиб чок ичай,
Ҳар нечаким бўлса, тўла пок ичай.

[XL]

ЎНУНЧИ МАҚОЛАТ

Ростлиқ таърифидаким, вужуд уйи бу туз сутун била барпой. Ва ул уй шабистони ҳаримида бу шамъи анвар мажлис орой бўлур.

Ва эгрилик нафйидаким, агар эгри киши зулфдек симбарлар юзида ер тутарким, боши кесгулук. Ва агар аждаҳодек ганж устида ҳалқа урарким, ўлтургулук¹

Ҳар кишиким, тузлук эрур пешаси,
Кажрав эса чарх не андешаси.

Ўққи, туз ўлди таярони анинг,
Бўлса ер эгри, не зиёни анинг?²

Йўл неча туз, йўлчиға мақсад қариб,
Хамлиғидин тушса йироқ йўқ ажиб.

Най туз учун истар ани аҳли ҳол,
Чун туз эмас, эгри кўрар гўшмол³.

Найза бўлуб тузлугидин сарбаланд,
Чирмош учун бандға қолиб каманд.

Шамъ бўйи туз келиб айвон аро.
Шоҳиди базм ўлди шабистон аро.

Эгри учуш бирла чу кўп айланиб,
Қайдаки парвона бориб ўртаниб.

Сарвким, ул тўғри чекиб қоматин,
Кўрмайин осиб хазон офатин.

Чирмашибон сунбули тар боғ аро,
Эгрилик онинг юзин айлаб қаро.

Туз дурур эгри қили то соз эрур,
Эгри бўлур эмдики, носоз эрур.

Бўлди чу мистар хатиға туз рақам,
Бошини олмас рақамидин қалам⁴.

Бир хати гар эгри тушар бир нуқат,
Нусхада ҳар сафҳададур эгри хат.

Қайси пари пайкари ҳури нажод,
Балки анга ҳуру пари хоназод.

Ким ўт эрур чеҳраи гулранг анга,
Даҳрни куйдурғали оҳанг анга.

Гул уза ҳар хай гуҳари ноб ўлуб,
Балки бу хайдин гули сероб ўлуб.

Ҳар сари мушк узра хати мушк суд,
Хай нами зоҳир қилиб ул ўтға дуд.

Олғали эл кўнглини лутфи мизож,
Ўт била сувға берибон имтизож.

Бўлса латофат нечаким, они бор,
Ҳусну жамол ончаки, имкони бор.

Лек эмас бўлса қади сарфароз,
Бўлмаса гулзори аро сарви ноз.

Чекмаса туз сарви хиромонини,
Отмаса туз новаки мижгонини.

Ўйилмағай жонини ҳар зор анга,
Бўлмағай эл кўнгли гирифтор анга.

Тузмаса меҳробини аҳли ниёз,
Эгри боқиб рост эмасдур намоз.

Рост қалам халқ эрурлар салим,

Эгри дурур хатки, эмас мустақим.

Ростдур ул ким, назари тўғридур,
Ким илиги эгридур, ул ўғридур.

Бўлса илик эгрилик ичра самар,
Эл ани кесмақда туз этгай магар.

Кўзки эрур эгри анинг хилқати,
Бирни ики кўрмак эрур санъати.

Бирдин ўкун чун нима мавжуд эмас,
Кўрган ани икки эрур ширку бас.

Улки Сулаймон эди оти анинг,
Баҳри нубувват дури зоти анинг.

Салтанати даҳр уза маснаднишин,
Салтанати бирла нубувват қарин.

Қабзаи ҳукмида жаҳон кишвари,
Амриға инсон киби деуу пари.

Фарши саропардаси ёзи ёбон,
Қуш паридин боши уза соябон.

Саҳни ҳавода тўшалиб мафраши,
Азмда ел хайли жанибаткаши.

Деуу пари зумраи одам била,
Тобии амри эди хотам била.

Кимки эрур қайсару хоқони аҳд,
Қайсару хоқон не, Сулаймони аҳд.

Тахти уруб поя сипеҳр авжиға,
Тожи солиб сояни меҳр авжиға.

Борғаҳи торами азхар киби.
Хайли бу торам аро ахтар киби.

Жам била Заҳҳокча жоҳи анинг,
Икки Скандарча сипоҳи анинг.

Хайлу табаъ Ҳурмузу Ҳусрав анга,
Мулки Суланмонча қаламрав анга.

Лек Сулаймонға нечукким замон,
Хотам ила ҳукм этиб эрди равон.

Анга доғи гардиши чархи барин,
Салтанат ичра бериб андоқ нигин.

Ул нимаким, ҳар киши хонлиқ топиб,
Ҳукми анинг бирла равонлиқ топиб⁵.

Хатдин ўлуб анда доғи бу шараф,
Хатти бўлуб гавҳару хотам садаф.

Турфа буким, хаттин анинг рўзгор
«Ростию расти»⁶ этиб ошкор.

Қилмаса бу муҳр хати ёрлиқ,
Шоҳға йўқ ғайри гирифторлиқ.

Тузлук ўлуб охир анга дастгир,
Тузлук ила халқ анга фармонпазир.

Ҳар кишиким, истаса тузлукка ғавр,
Англадик ониким, эрур икки тавр:

Бир буки, туз бўлса кишининг сўзи,
Йўқ сўзиким, ҳам сўзию ҳам ўзи;

Бир буки, ёлғонға таассуф била,
Тўғри дегай сўзни такаллуф била.

Яхшидур аввалғиси худ бегумон,
Лек иккинчиси ҳам эрмас ёмон.

Ҳар киши ёлғонни деса, лек кам,
Бўлғай эди кош бу давронда ҳам.

Турфа замон аҳлиға биз мубтало,
Қим йўқ алар олнида чиндек бало,

Кимки қилур чинлик алардин ҳавас,
Қошлари устида топар чину бас.

Буки эрур куфр элининг мулки Чин,
Кўрким, эрур ғайрати хулди барин.

Лек бу чинлики, ҳақ этмиш ато (убс),
Кўрки улус олнида улдур хато.

Улки хато сўзига ойин эрур,
Зуъмида улким, бу хато чин эрур.

Кимки бу давронда қилур ростлиқ,
Йўқтур иши ғайри каму костлиқ.

Давр чу кажликка қилур иқтизо,

Сен тиласанг рост, эмастур ризо.

Туз иши йуқ гунбази давворнинг,
Ким хати туз келмади паргорнинг.

Ул кишиким, тузлук эрур шон анга,
Душман эрур гардиши даврон анга.

Хомаки, тузлукка эрур раҳнамун,
Кесилибон боши бўлур сар нигун.

Тузлук ила чун «алиф» урди сало,
Кўрки они остиға олмиш бало⁷.

Туз чекилур боргаҳ узра таноб,
Кўрки эрур бошдин-аёқ печу тоб.

Тузлук ила чунки шиҳоб урди гом,
Ўртади ўт бошдин-аёғин тамом.

Келди йилон жисмида печу шиканж,
Мухрадур оғзидаву остида ганж.

Эгрилигидин кўрунур янги ой,
Андаки бўлмиш қадами чарх сой.

Мунчаки чирмош била дастордур,
Бош уза чиқмоққа сазовордур.

Йўқ-йўқ, эмас бўйлаки қилдим рақам,
Балки эрур барчаси саҳвул-қалам.

Эгрию туз васфи муқакқак дурур,
Ботил эрур эгрию туз ҳақ дурур.

Шамъки, тузлук била масрур ўлур,
Гарчи куяр боштин-аёқ нур ўлур.

Барққи, эгрилик ўлубтур хўйи,
Гарчи ёрур, лек борур ер қуйи⁸.

То режа чекмас ерига боғбон,
Боғ ҳамон зебда жангал ҳамон.

Моласиз ул тухмки, деҳқон сочар,
Сувни тенг ичмас неча яксон сочар.

Неча мусаттаҳ эса кўзгу юзи,
Туз кўрунур шоҳиди маҳрў юзи.

Худ юзи гарчи мусайқал дурур,
Гирди узор анда мутававал дурур.

Туз кўрунур меҳр чу турғон суда,
Эгри бўлур иштарак урғон суда.

Боштин-оёқ кимсаки, туздур сўзи,
Ёки бўёлғону ёвуздур сўзи.

Ул доғи бу иккиси беихтиёр,
Кимсага тақдир аро не ихтиёр.

Улки ҳабибим деди холиқ ани,
Дерлар улус мухбири содиқ ани.

Чунки анинг борча сўзи ҳақ дурур,
Ўтрусиди эл сўзи «саддақ» дурур.

Қайси ҳабиб улки, фалак-хокидур,
Сидрау туби — хасу хошокидур.

Истаб анинг динини билгач яқин,
Уммат ўлурни русули мурсалин.

Сидқ ила урғонда сало уммати
Ояти «Каззобуна ло уммати».

Қолса азоб ичра бори коинот,
Бордур анинг уммати аҳли нажот.

Балки чу тортиб алами эҳтидо,
Истабон умматлиғини анбиё.

Кизб кетурган тили ё килкидин,
Хориж этиб ўзни русул силкидин.

Саҳв ила ёлғон демак эрмас ҳисоб,
Билгач ани чунки қилур ижтиноб.

Улки шиор айлади ёлғон демак,
Бўлмас ани эру мусулмон демак.

Нечаки жаҳд айласа козиб киши,
Бир-икки даст илгари борғай иши.

Ғофил эса халқ бу аҳволдин,
Воқиф эрур тенгри худ ул ҳолдин.

Элга неча махфи эса бу сифат,
Зоҳир этар ёлғон ўзин оқибат.

Кизб қилур бурноғи субҳ ошкор,

Нурини кўрким, нечадур пойдор.

Кимсага ҳар шевада қаллоблиқ,
Андин эрур яхшики, каззоблиқ.

Ҳар киши онт ичти шарорат била,
Кизб эса дафъ ўлди кафорат била.

Кимки ўзи айлади ёлғон сўзин,
Кизб, дер эл, чин деса, ёлғон сўзин.

Ранжға солғон бу хасорат они,
Айламас озод кафорат они.

Кимсага ёлғончи дебон қолса от,
Бу от ила чорласалар ўзу ёт,

Сидқ хитоби яна ёнмас анга,
Чин деса ҳам, халқ инонмас анга.

Кимки чини эл аро ёлғон дурур,
Ёлғони чинликка не имкон дурур?

Неча зарурат аро қолғон чоғи,
Чин демас эрсанг, дема ёлғон доғи.

[XLI]

Дуррожнинг ёлғонни чин ўрниға айтуридин ҳодиса домиға
тушғонида, чин сўзни шер ёлғон соғиниб, фарёдиға етмағони ва
ани бало домидин халос этмағони¹.

Бор эди бир бешада бир тунд шер,
Ваҳшат аро кўк асадидек далир².

Чун бўлур эрди болалаб завқнок,
Мўр боласин қилур эрди ҳалок.

Тишлабон ул мояи пайвандини,
Оғзида асрар эди фарзандини.

Бор эди дурроже ўшул бешада,
Шери жаён ваҳмидин андешада.

Шерки тишлаб боласин дам-бадам,
Бешада ҳар ён қўяр эрди қадам.

Етгач анинг боши уза ногаҳон.
Фир эта учса эди ул нотавон,

Ваҳм ила сесканмак ўлуб шер иши,
Ўлтурур эрди боласиға тиши.

Тиш била айлаб боласи ёрасин,
Ёра этиб ўз жигари порасин.

Дойим анга бу ғам аро ғам эди,
Ғам неки, мотам уза мотам эди.

Кўнгли бу ишдин бўлуб озорлиқ,
Бошлади дуррож била ёрлиқ.

Дедики мендин санга йўқ қасду кийн,
Эмин ўлу бил мени доғи амин.

Ваҳмни қўй, ҳамдаму ҳамрозим ўл,
Айшу тараб вақти навосозим ўл.

Мен доғи лаҳнинг эшитиб шод ўлай,
Нағманг ила қайғудин озод ўлай.

Шарт буким етса газанде санга
Солса фалак ҳиласи банде санга,

Лутф қўлин ҳолинга ҳамдаст этай,
Хасмни бир панжа била паст этай.

Кўргузуб ихлос ишида ихтисос,
Сени адув домидин айлай халос.

Шер кўп афсун била чун қилди жаҳд.
Сидқ ила дуррож доғи қилди аҳд.

Андоқ аро ерда аён бўлди меҳр,
Ким ҳасад элтур эди андин сипеҳр.

Қайдаки ором тутуб шарза шер,
Гирдида дуррож учубон далир,

Бошиға парвоз ила гардиш намой,
Уйлаки султон боши узра ҳумой.

Шер эшитиб анинг илҳонини,
Фаҳм қилиб савтида ёлғонини,

Дер эди, ёлғон демаким шум эрур,
Кизб туз эл оллида мазмум эрур³.

Панд эшитмас эди дуррожи маст,
Кизбдин этмас эди афғонни паст.

Бир кун анинг қасдиға бир сайдгар,

Ҳодиса домин ёйиб эрди магар.

Дона била сув сари қилғоч хиром,
Тортти сайёд анинг устига дом.

Қичқирибон дом аро ул мубтало,
Неча деди, тот мени туттило.

Шер қулоғиға етиб ул мақол,
Савтини дойимғидек этти хаёл,

Кўп эшитиб эрди бу ёлғонини,
Уйла гумон этти чин афғонини.

Ҳар нечаким рост фиғон айлади,
Сидқини ҳам кизб гумон айлади.

Махласиға айламади илтифот,
Токи анга мунқатиъ ўлди ҳаёт.

Ҳар кишиким ростни бехост дер,
Айтса ёлғон доғи эл рост дер.

Сўзда, Навоий, не десанг, чин дегил,
Рост наво нағмаға таҳсин дегил.

Соқий, олиб кел қадаҳи дилпазир,
Айла мени журъасидин шергир.

Базмнинг асбобини қилғил насақ,
Ҳозир этиб сиху кабобу табақ.

[XLII]

ЎН БИРИНЧИ МАҚОЛАТ

Илм сипеҳрининг баланд ахтарилғидаким, жаҳл тунини ёрутмоқ
учун «айн»и қуёшдин ва «лом»и ойдин ва «мим»и кундуздин
нишона айтур. Ва жаҳл шоми тийра манзарлиғидаким, ғафлат
чоҳини залолат кечасида зоҳир қилиб, бу кечада шақоватдин
фасона айтур. Ва олимнинг бовужуди фалокат қуёшдек сар
баландлиғи ва жоҳилнинг бовужуди ганжу мол туфроғ аро
нажандлиғи¹.

Даҳр иши то халқ ила бўлмиш ситез,
Хор дурур олиму жоҳил азиз².

Токи жаҳон зулмни қилмиш писанд,
Ерга тушар мева, йиғоч сар баланд.

Разлға рифъат, билик аҳлиға ранж.
Тоғ уза хорова ер остида ганж.

Феъли ёмон топса рафиъ айлабон,
Ҳукмиға оламни мутиъ айлабон.

Уйлаки кайвони нухусат шиор,
Ким еридур гунбади нилий ҳисор,

Невчун эрур муштари ондин куйи
Қилмаса яхшини ёмондин қуйи³.

Яхшиға андин ғаму озор эрур,
Боғда гул ҳамнафаси хор эрур.

Улки садафдек неча тира жабин,
Тўлдурубон қўйниға дурри самин.

Кимки бўлур дур киби софию пок,
Айлабон олмос ила бағрини чок,

Қулла қотиғликқа чу боғлаб камар,
Тиғи бўлуб чехра хароши қамар⁴,

Лаълдек улким, гуҳари пок ўлуб,
Кўҳи бало остида ғамнок ўлуб.

Бўлди кемур ҳиндуви оташпараст,
Маснади ёқут уза топти нишаст⁵.

Ўтки аён қилди гули оташин,
Кул узадур хоки мазаллат нишин,

Ким анга ҳам асл ёмон, ҳам қадам,
Тож ила товус киби муҳтарам.

Улки сўзига бўлуб озода қул,
Тўтийи гўё киби бўйнида ғул.

Қушки боғир ёрмоқ ўлуб ком анга,
Шоҳ илиги устида ором анга.

Улки чекиб нағмайи дилкаш ҳазор,
Кул ичида гулханию хору зор.

Ҳар киши замзам суйидин келтуруб,
Гандарабон шишада баским туруб.

Майки тўлуб фисқ била жом анга,
Ҳар лаби майгун лабидин ком анга.

Кўктаки, кўзгудек ўлуб нуру тоб,

Ёпиб она оҳ тафидек саҳоб.

Тун кулидин айлабон ойина ранг,
Ой юзи чун шабнам ила топти занг.

Ҳарзарав ўлди кўпалак қуҳбавор,
Хулла дурур жисмида нақшу нигор.

Дард ила парвона тутуб тунни пос,
Жонида ўт, жисмида эски палос.

Зулм дурур ушбуки бир нотавон
Илм тилаб шаҳридин ўлғай равон.

Айни фалокатдин аёғи яланг,
Тўни йўқидин тани доғи яланг.

Тевраб аёғини анинг ҳар тикан,
Ҳар тикан устида мукаррар тикан.

Уқ аро дунболаи пайкоя киби,
Хор ичинда алиф ўлғон киби.

Эски сепечи бошида кулгулук,
Дом киби бошдин аёғи телук.

Тойири мақсуд тилаб ком ила,
Донаи ашки доғи бу дом ила.

Эгнида авроқу китоби анинг,
Қилғали таҳсил шитоби анинг.

Қушдек ўлуб сайр муяссар анга,
Эгнида авроқи бўлуб пар анга,

Оч этибон қорнини муҳтожлиқ,
Туъмаға муҳтож этибон очлиқ.

Жисмини чун заъф этиб андоқки нол.
Хома киби тил чекиб, айлаб савол.

Ҳарне етиб, қониъ ўлуб йўл юруб,
То ўзин ўз мақсадиға еткуруб.

Мақсади бир хиттаки кўрмай ўзи,
Тушта доғи кўрмайин они кўзи.

Халқ кўпу йўқ бири ёри анинг,
Кўздин учуб шаҳру диёри анинг.

Кўча кўпу эв кўпу бозор ҳам,
Билмайин улким, қаён урғай қадам.

Ғурбат ўти кўнглига кор айлабон,
Жонини ёлғузлуғи зор айлабон.

Сайр этиб ақшомғача бетўшае,
Чун бўлуб ақшом тутубон гўшае.

Заъф ила ҳуши ўзига келмайин,
Тонгғача уйқу кўзига келмайин.

Тонгла қилиб сайр мадорис аро,
Мадрасалар ичра мажолис аро.

Қайдаки ўз ҳолини таъвил этиб,
Ким эшитиб ҳазл ила тажҳил этиб.

Сарф этибон умр ҳавойи варақ,
То олибон сарф ҳавойи сабақ.

Не топилиб кундуз анинг маскани,
Не билиниб кеча анинг маъмани,

Гурбат аро ҳоли ёмондин ёмон,
Ҳарне йўқ андин ёмон, андин ёмон.

Ажз бўлуб тил иши тақриридин,
Уйлаки хома тили таҳриридин.

Бўйла ғаму меҳнати даврон чекиб,
Ўну ўн беш йил югуруб, жон чекиб.

Мадраса кунжини ғамобод этиб,
Тонгдин оқшомғача фарёд этиб.

Бўйла минг эмгакдаги бечорадин,
Ўз ватану мулкидин оворадин.

Баъзи ўлуб, баъзи итиб ҳар тараф,
Баъзи этиб доиясин бартараф.

Оз иш ила баъзи этиб иктифо,
Баъзи ўзига тутубон кўп жафо.

Эврулубон доираи моҳу сол,
Зоҳир ўлуб бир-ики соҳиб камол.

Қарн ила даврон топибон иқтирон,
То бўлубон бир киши соҳибқирон.

Кўнгли бўлуб маскани мавойи илм,

Қатра киби пайкари дарёйи илм.

Ибрию, юнонию, сурёни ҳам,
Ҳинди агар сурса, билиб они ҳам.

Кўнгли уйин илм этибон бир жаҳон.
Қатрада ул навъки дарё ниҳон.

Нутқиқи изҳори маони қилиб,
Зевари асрори ниҳони қилиб.

Чун тўқубон хома шақидин қаро,
Оби ҳаёт ул зулумоти аро.

Нусха саводи зулумоти анинг,
Маъни ўлуб оби ҳаёти анинг.

Мушкили афлок бўлуб бежадал,
Бу-Алийиб фикрати олинда ҳал.

Жумла рақам килкига марқум ўлуб,
Борча ўлум оллида маълум ўлуб.

Дин ишида жаҳлу ҳаво дофий,
Ўйлаки Ғаззоли ила Шофийий.

Йўққи бу иснайн ани солис дебон,
Балки наби ўзига ворис дебон.

Гарчи фалакдин топибон ҳар камол,
Лек фалокат ҳам анга баркамол,

Шом етиб чоштға, йўқ ком анга,
Чошт муяссар эса, йўқ шом анга.

Турфа буким, жоҳили қотилваше,
Кўрмаги нохуш, демаги нохуше,

Дину диёнатда йўқ ойин анга,
Бал на диёнат анга, не дин анга.

Ел киби совурмоғу нохушлиғи,
Ўт киби куйдурмағу саркашлиғи.

Босира шамъин ўчурурдек қарих,
Ақл ҳаёсин кетарурдек сафиҳ.

Олам аро қаҳри илоҳий бўлуб,
Хулқ ила халқ — икки гувоҳи бўлуб.

Қатл бўлуб одату хўйи анинг,
Марг раги ҳар сари мўйн анинг.

Ботинида дуд киби тиралиқ,
Зоҳирида шуъла киби хиралиқ.

Дунлиғидин ит била яксон бўлуб,
Бал ит анинг қошида инсон бўлуб.

Турфароқ улким, бу жаҳолат била,
Жаҳлни қўй, мунча разолат била,

Чарх ани соҳиби жоҳ айлабон,
Тобиъ анга хайлу сипоҳ айлабон.

Ўт киби ҳар нечаки саркаш бўлуб,
Хилъат анга ҳуллаи заркаш бўлуб.

Гарчи йилондек зарари ом анга,
Ганжи Фаридун уза ором анга.

Неча тикон янглиғ этиб тезлик,
Тонг елидин бошига гулрезлик.

Қатл ишига гарчи қиличдек самар,
Айлаб ани шоҳ мурассаъ камар,

Неча санам холи кибн тира дил,
Жилваси гул барги уза муттасил.

Шанъати ҳар неча дегандин узун,
Лек бўлуб ҳашмати андин фузун.

Ул бири ул фазлу фасоҳат била,
Бу бири бу феъли қабоҳат била.

Турфароқ улким, мунга бир эътибор,
Ким юз анингдекни қилиб хору зор.

Мунунг отин халқ амир айлабон.
Элни бу от бирла асир айлабон.

Анга мунунг хизмати лозим бўлуб,
Балки эшигида мулозим бўлуб.

Кўр не малаквашни қилиб нафси дун,
Деви лаин олида хору забун.

Гарчики ўн қатла тараддуд қилиб,
Ҳожибу дарбони ташаддуд қилиб.

Олида бир қатла бўлуб бор анга,

Рўзи ўлуб давлати дидор анга.

Сўрғали чун бекка таназзул бўлуб,
Хожа дуосиға тасалсул бўлуб.

Чунки дуо хатмини айлаб қўпуб,
Уйга азимат қилибон ер ўпуб.

Баст қилиб беҳуд ўзу ёт ила
Мажлис этиб шарҳи мубоҳот ила.

Тенгри учун, кўрки, бу не ҳол эрур,
Шаммаи таърифида тил лол эрур.

Ул не тафаръун, бу не накбат бўлур,
Ўрталарида бу не суҳбат бўлур.

Жоҳил агар улдуру олим будур,
Олим эмас, ўзига золим будур.

Илмни ким воситаи жоҳ этар,
Ўзинию халқни гумроҳ этар.

Олим агар жоҳ учун ўлса залил,
Илми анинг жаҳдиға бўлғай далил.

Илм илаким жоҳға майл айлабон,
Баҳр суйин хайға туфайл айлабон.

Итки эрур жифада мақсуд анга,
Бўлса мурассаъ жули не суд анга?

Дунки топиб илм раёсат учун,
Хилъат этиб ҳулла нажосат учун.

Олим агар қатъи амал айласа,
Илмиға шойиста амал айласа;

Солмаса кўз жифаи дунё сари,
Боқмаса туз дунийи фони сари.

Они шараф гавҳарининг кони бил,
Гавҳару кон, ҳарне десанг они бил.

Кон ўзию юз сари гавҳар анга,
Чарх ўзию ҳар тараф ахтар анга.

Конида гавҳарлари ҳам барча пок,
Чархида ахтарлари ҳам тобноқ.

Кимки, бу иқбол анга бўлғай насиб,
Солмаса дунийи сари кўз, не ажиб.

Эгнида гар хирқаси юз чок эрур,
Гулга тўни йиртуғи не бок эрур.

Кунгаки урёнлиқ эрур зийнати,
Тира бўлур, бўлса булут хилъати.

Хушроқ эрур шаҳд кадудин йироқ,
Мушк агар нофаси йўқ яхшироқ.

Эр кишига хилъат ила не шараф.
Дурға не нуқсон йироқ ўлса садаф.

Қайси чибин кисвати заркордур,
Ери дурур қайдаки мурдордур⁷.

[XLIII]

Имом Фахр Розий била Султон Муҳаммад Хоразмшоҳ аро
ҳаммомда ошнолиқ шамъи ёруғони ва имом сўзидин султоннинг
истиғнодин илик юғони¹.

Зумраи роз аҳлиға маснад нишин,
Даҳр имомул-умами фаҳри дин —

Қилди чу Хоразмни оромгоҳ,
Кўрмагига келмади Хоразмшоҳ².

Сўрғали ул чунки қадам қўймади,
Илм шукуҳи муни ҳам қўймади.

Шаҳни пушаймон қилиб эрди уёт,
Лек имом айламади илтифот.

Бўлди баса пардада гуфту шунуд,
Парда чу қўпмади ародин не суд.

Бор эди ҳаммомда бир кун имом,
Шаҳ доғи ҳаммомға қилди хиром.

Бир-бири бирла бўлубон мухталит,
Шоҳ савол этди бўлуб мунбасит:

Кей бўлуб эл илминг ила баҳравар,
Айт қиёмат ишидин бир хабар.

Ким неча ул кунда малол ўлғуси,
Ҳар кишига анда не ҳол ўлғуси.

Шоҳ чу бу нуктани қилди савол

Бўйла жавоб айтди соҳиб камол:

Ким сангаким ҳашр сўзи ком эрур,
Бил анга монанд бу ҳаммом эрур.

Анда гадо шаҳ била яксон бўлуб,
Шоҳу гадо борчаси урэн бўлуб.

Жоҳу жалол аҳли санингдек бори,
Ичкарию бору йўқи ташқори.

Илму амал аҳли менингдек тамом,
Ҳарне йиғиб ҳамраҳ этиб вассалом³.

Йўқ санга султонлик ила суд кўп,
Лек манга илм ила беҳбуд кўп.

Илм, Навоий, санга мақсуд бил,
Эмдики илм ўлди, амал айлагил.

Соқий, ўшул бодани тутқил мудом,
Ким кўрубон саждаға тушгай имом,

Ичса киши бўлғай анга хокироҳ,
Айтма Хоразмки, Хоразмшоҳ.

[XLIV]

ЎН ИККИНЧИ МАҚОЛАТ

Қалам шаққининг гуногунлиғи ва аҳли қалам шиққининг
буқаламунлуғи ва қайси хутут китобатиға шуруъ қилмоқ аъмол
номасиға мужиби қароликдур ва котибга хатти мубталолик ва

қайси хуруфқа ружуъ қилмоқ саҳифаи рухсорға мужиби оқлиқ
дурур ва роқимға сафид авроқлиқ¹.

Ул не ажаб пайкари матбуъ эрур.
Ким уни хуш, диққати маснуъ эрур².

Нўги нукат нақши нигорандаси,
Тирноғи мистар раги хорандаси.

Қушдек ўлуб вазъу намудор анга,
Нукта сочиб ҳар сори минқор анга.

Туъмаси зулмат, ватани нур уза,
Мушк сочиб сафҳаи кофур уза.

Чобуку мавзун ҳаракоти анинг,
Учқали йўқ лек қаноти анинг.

Қуш демагил, айт муанбар йилон,
Дема муанбарки, фусунгар йилон.

Шоҳид анга жилвада парронлиғи,
Илиг-аёғнинг доғи пинҳонлиғи.

Тил узотиб, фош ўлуб андин фусун,
Даҳрда ким кўрди йилондин фусун?

Дема йилон, аждар эрур ганж санж,
Музмар анинг жавфида юз турфа ганж,

Дуд чиқиб оғзидин аждар киби,
Дуди аро ҳар шаба гавҳар киби.

Аждар эмаским, эмас аждар салим,

Балки дегил они, асойи Калим³.

Йўқса, недин ютти жаҳон сеҳрини,
Балки маонию баён сеҳрини.

Не тан аро бўлди захомат анга,
Не бу захоматда вахомат анга.

Дема асо, балки ани хома де,
Нўгин анинг нақшгари нома де.

Хилқати ҳар халқдин аввал бўлуб,
Васфи калом ичра мусалсал бўлуб,

Арш уза курси бўлубон жойгир,
Курси уза лавҳ иқомат пазир.

Лавҳда ҳар нақшки, бўлмиш рақам,
Ёзғувчи бир-бир қалам ўлмиш қалам.

Мунча шарафким, анга мавжуд эрур,
Котиби мақбул ила мардуд эрур.

Муқбилу мардуди эрур неча хайл,
Ким бориси қилди китобатға майл.

Аввал эрур котиби дорулқазо,
Иш анга ношаръиға бермак ризо.

Шоҳиди одил анга ёлғон тонуқ,
Тухмат этарга дирам олғон тонуқ.

Зоҳир анинг хоини мутлақлиғи,
Ҳақ киби равшан бари ноҳақлиғи.

Килк учин иттиклик ила неш этиб,
Сидқу диёнат юзини реш этиб.

Ноҳақ учун ёзиб узун можаро,
Ўз юзидек сафҳани айлаб қаро.

Борча хиёнатни диёнат билиб,
Борча диёнатда хиёнат қилиб.

Банда қилиб чун тузуб ифсодни,
Сарв била савсани озодни.

Бермаса Ийсойи мужаррад дирам,
Ёзиб анинг ақдида тўққуз ҳарам⁴.

Хўша узумким, киши ришват деса
Куйдурубон боғини жаннат эса.

Ақд халифа қизи ҳинду била,
Анга сув ичмак бир аёқ сув бниа.

Музд тилаб ҳужжати кобин учун,
Қайдлар ул сафҳада таҳсин учун.

Кимки бу суратқа сурар хомасин,
Билки қорортур юзидек номасин.

Сўнгғиси муфтийи ҳиял пеша бил,
Ҳийла била макр анга андеша бил.

Кўнглида эгри не ғаразким тузуб,
Сурати фатвосида туз кўргузуб.

Кийдурубон журға хур кисватин,
Ҳарна ҳашан бўлса, ҳасан хилъатин.

Ҳарза наво ичра қилиб заҳр фош,
Махфи этиб шамъ тубида қуёш.

Риштаи тазвир ўлуб ўзига қайд,
Лек арода мужрим ўлуб Амру Зайд⁵.

Лову наам бирла хато ё савоб,
Ёзиб анга валлоҳу аълам жавоб⁶.

Кўрунубон кўзига ул икки кам,
Тортиб алар ширкатиға ҳақни ҳам.

Сафҳа шабистон каби ороста,
Муҳрлар анда маҳи нокоста.

Лек боқиб, қилса тааммул киши,
Асли хаёлиға тахайюл киши.

Ҳар тараб ичра кўрунуб юз миҳан,
Ҳар гул ичидин чиқибон юз тикан.

Сарву гияҳ ўқ ила ништар чиқиб,
Сунбулу гул дуд ила ахгар чиқиб.

«Айн»и шариат бори ғабни бало,
Тузлук уза ҳар хати онинг хато.

Кимки безар сафҳани бу номадек,
Бўйнин анинг узса бўлур хомадек.

Бири яна омили девон бўлуб,

Дев анинг аъмолида ҳайрон бўлуб.

Чарх этибон исм амалдор анга,
Баҳра қилиб ушбу амал дор анга.

Ул бу амал бирла ичиб жоми май,
Килки сариридин анга лаҳни най.

Чун амали бирла навосоз ўлуб,
Ул най уни хона барандоз ўлуб.

Хома учин дуда аро айлабон,
Дудаси оламни қаро айлабон.

Килки улус ўртамагига ўтун,
Ўткариб ул ўти фалакдин тутун.

Ғофил ул ишдин шаҳи давлат паноҳ,
Давлати аркони бўлуб ришвахоҳ.

Ҳоким этиб мулкка ғоратгаре,
Бузғоли ислом эвини кофаре.

Зулм этиб ул косибу деҳқонға ҳам,
Косибу деҳқон неки, султонға ҳам.

Қайси вилоятғаки, азм айлабон,
Эл ҳараму боғида базм айлабон.

Гар худ ул уй соҳиби ҳофий эрур,
Истари аввал майи софий эрур.

Май била бузғоч қарининг ҳолини,
Шоҳид учун ҳам йибориб золини.

Чаҳдағи тухм арпасини оти еб,
Уйда товуғларни сурук тоти еб.

Ҳосил ўшул уйга бало дорибон,
Қайси бало, балки вабо дорибон.

Йиғломоғу оҳ ила афғон солиб,
Ул ёғину ел била тўфон солиб.

Кентнинг арбоби бир икки авон,
Зулмда бу хожа, алар паҳлавон.

Бир-бири бирла бўлушуб ўйла дўст,
Ким кишиким кўрса дегай мағзу пўст,

Дўстға шаҳ молини сотиб нухуфт,
Борча ўн олтунни бир олтунга муфт.

Сархат алар оллида паррон солиб,
Реза раият уза товон солиб.

Сархат этиб бирга бешу ўн рақам,
Ким ҳақ анинг илгини қилғай қалам.

Неча ситам қилғучи обод ўлуб,
Борча ситам чеккучи барбод ўлуб.

Бўлсун анинг хомасидек фарқи шақ,
Осилибон жисми нечукким варақ.

Сортқа гарчи бу борур яхшилар,
Турк ила ҳам яхши борур бахшилар.

Гарчики бу неча адад бўлди рад,
Аҳли қабул ўлди бу неча адад:

Аввалидур муншийи гавҳар фишон,
Ким гаҳи ул руқъа ёзар, гаҳ нишон.

Руқъасидин шод асири фироқ,
Номаси худ руқъасидин яхшироқ.

Номасидин тил топибон сўз насиб,
Ўйлаки гул сафҳасидин андалиб.

Сафҳасидин нотиқа кулгу аро,
Тўти ўшул навъики кўзгу аро.

Ҳажр қаро шоида субҳи нажот,
Зулмати фурқат аро оби ҳаёт.

Лек нишон муждаи жоний бўлуб,
Айш хати завқ нишоний бўлуб.

Зулм аро мазлумға хатти амон,
Золим этиб ваҳм ани кўрган замон.

Нафъда ул навъки меҳри мунир,
Қудрат аро ўйлаки чархи асир.

Шакли ҳилол авжида туғро анга,
Лавни шафақ бошида воло анга.

Ҳарнеки бу шевада мактуб эрур,
Қилса тааммул кўпи марғуб эрур.

Улки тариқи битимақдур китоб,

Назм ила наср ўйлаки дурри хушоб;

Нуктаву таъриху ҳикоёт ҳам,
Шеърда ҳар навъ мақолот ҳам.

Турфа ғазал равзаи жаннат мисол,
Турфа ғазал демаки, мушкин ғизол.

Килки қаро риштаға гавҳар чекиб,
Балки кеча торига ахтар чекиб,

Ой киби юз сафҳаву хат анда хат,
Хол анга ҳар сори мушкин нуқат.

Сафҳалари ҳар бири гулзордек,
Жадвали атрофида девордек.

Кўр нечук ўлғай бу чаман ичра вард,
Дойи чу бор олтун ила ложувард.

Сатрлар анда гулу сарву суман,
Ҳар икки сатр ўртаси дилкаш чаман.

Лафзлар анда гули насрин бўлуб,
Маъни анга меваи ширин бўлуб.

Байтлари ўйлаки Байтулҳарам,
Ҳайъати мавзуни саводи Ирам.

Гар бу савод ўлмаса нетгай киши,
Назмин олиб, қай сари кетгай киши?

Улки бу таҳриру варақ асрағай,
Саҳву хатодин они ҳақ асрағай.

Бу бориси фаръ эди асл уни бил,
Ким кишининг килки узун чекса тил.

Ёзғали оёти «Каломи фасиҳ»,
Қилғали таҳрир «Ҳадиси Саҳиҳ».

Анда доғи ёзса «Тафосир» ҳам,
Мунда шуруҳ айласа таҳрир ҳам.

Гаҳ битиса «Тазкиратул-авлиё»,
Гаҳ рақам этса «Қасасул-анбиё».

Бир нафас «Иҳё» била топиб футуҳ,
Жаҳлдин ўлган тан аро берса руҳ.

Қилса «Футуҳот»ни гоҳи савод,
Топса футуҳотидин эл юз кушод.

Ёзғали чун олса, ҳисин «Кимийё»
Топса улус қалб мисин кимийё.

Чун «Нафаҳот» айласа, ёзмоқ қабул,
«Нафҳаи унс» этса кўнгулга шумул.

Килки «Шавоҳид» сари бўлса кафил,
Шоҳиди мақсудға бўлса далил.

Бўлса «Ҳақойиқ»ники чекса қалам,
Ёзса «Маориф»ники ёзса рақам⁷.

Нозирини кўнглин чу мунир этса файз,
Роқимининг руҳиға ҳам етса файз.

Кимга бу ишғоли рақам бор эса,
Сихҳату хуснихат анга ёр эса,

Тенгри насиб айлаб анга шодлиқ,
Берсун улусдин хати озодлиқ.

Хомасини сафҳа тироз айласун,
Сафҳасидин саҳвни оз айласун.

Ҳар кашишиким, хат аро чекса ул,
Бўлсун анга манзили мақсадға йўл.

[XIV]

Ёқутнинг хуснихат жиҳатидин дарвешу подшоҳ қошида таъзими
ортғони ва қаламрав саводининг аҳли ҳурмат рақами анинг
саҳифаи ҳолиға тортғони¹.

Боғи фано гулбунида шуҳравард,
Улки анга гулшан эди Суҳравард².

Нафсу ҳаво девиға бермакка тоб,
Авжи ҳақиқат фалакида шиҳоб.

Бир кун ўтуб дори хилофат сори,
Ўйлаки ҳақ раҳмати офат сори.

Мустасимун-биллаҳ этиб кўп ниёз,
Каъбаға ул навъки аҳли Ҳижоз³.

Тахти уза они чиқориб туруб,
Чун они ўлтуртуб, ўзи ўлтуруб.

Дурж бир эрди доғи гавҳар ики,

Бурж биру устида ахтар ики.

Шайх деб одоби тариқатда сўз,
Лек Халифа тикибон ерга кўз.

Ҳар ён аёқ устида озодалар,
Демагил озодаки, шаҳзодалар.

Шайхға чун эл сори тушти назар,
Кўзига Ёқут кўрунди магар.

Кўпти равон зоҳир этиб изтироб,
Ҳайрат этиб, қилди халифа хитоб.

Кей аёғинг туфроғи огоҳлар,
Куллуғунга фахр этибон шоҳлар.

Қайдин анга бўлди бу олий мақом,
Ким бу сифат айлагасен эҳтиром.

Шайх деди: қайси бийик иззу жоҳ
Мундин ўтарким, анга бермиш илоҳ.

Ким бори мусҳаф битимакдур иши,
Уйлаки андоқ бити олмас киши.

Чун қилур ул ҳақ сўзининг зийнати,
Вожиб эрур бизга анинг ҳурмати.

Билгач ани муршиди огоҳдин,
Ҳукми жулус ўлди анга шоҳдин.

Сурати хат лутфидин ул пок даст
Бўлди қаламрав шаҳиға ҳамнишаст.

Билки, Навоий, не сўз этсанг рақам,
Ҳақ сўзидин ўзгага ургил қалам.

Соқий, олиб кел майи ёқут ранг,
Қуй хати Бағдодгача бедаранг.

Тут манга ул боданиким, қут этай,
Коҳрабо рангини ёқут этай.

[XLVI]

ЎН УЧУНЧИ МАҚОЛАТ

Саҳобдек нафъ расонлар бободаким, арақи пешоний била раёҳин
зеболари бошиға гавҳар афшон бўлурлар. Ва булут аро барқдек
хандонлиқ юзларида пайдо. Ва шабнам тўкулган чинордек
обилаи кафи даст била ерга паст бўлғон хасу хошокни сероб
қилурлар. Ва чинордек дилсўзликлари аҳволларида ҳувайдо¹.

Эй бўлубон субҳ киби сийм пош,
Меҳринг ўлуб ом () нечукким қуёш².

Субҳ киби халқ юзига кулуб,
Чарх киби эл бошиға эврлуб.

Жола киби хора агар ёғдик,
Бошни ниҳон айламайин тоғдек³.

Урса бошинг тиғ ила мажлисда жамъ,
Жамъ қўзин ёрутуб, андоқки шамъ.

Хома киби бошинга гар етса шақ,
Сен қилиб ул шақ била зеби варақ.

Тиғ ила етган сойи кўксунгга чок,
Сен бериб, андоқки садаф дурри пок.

Давр ичингни неча қонлиқ қилиб,
Нофа киби атр фишонлиқ қилиб.

Нафъдин эл вирди дуо жонингга,
«Ямқусу фил-арзи» сенинг шонингга⁴.

Қайда адо айлагасен бу сипос,
Ким сени деб хайри башар, хайри нос⁵.

Нафъ етурмакка шиор айладинг,
Ўзунгга ул нафъни ёр айладинг.

Нафъинг агар халққа бешак дурур,
Билки бу нафъ ўзунгга кўпрак дурур.

Қатраи гар баҳрға сочти саҳоб,
Баҳр қилур қатрасини дурри ноб.

Нахлға деҳқон чу берур парвариш,
Бўлур анга мевау гул бермак иш.

Буким эрур сақфға ҳомил сутун,
Бўлмаса сақф, ул ҳам эрур сарнигун.

Берса чу шоҳид қошиға вусма зеб,
Вусмани ул қош-ўқ этар дилфреб,

Холки рухсор уза марғуб эрур,
Ул доғи рухсора била хўб эрур.

Улки зарар шевасини тавр этар,
Элга демаким, ўзига жавр этар.

Улки ушатур босибон шишани,
Қилмас аёқ захмидин андешани.

Шуъла тушуб хасғаки тортар алам,
Чун они кўйдурди, ўчар ўзи ҳам.

Пашшаки эл бўйнида бўлди мухил,
Бўлди табонча била ўқ музмаҳил^б.

Чун кўпалак қасдиға азм этти ёш,
Ерга урар бўркин, очиб ўзи бош.

Бумни тепмакка не қуш кирса чувт,
Тепган оёқдурки, қилур дом руст.

Экса ғани тухм қилиб элга зўр,
Тухмини торож қилур хайли мўр.

Кимки фалак сори отар тошини,
Тош ила озурда қилур бошини.

Сифла нишониси шарорат дурур,
Шуълаға биттабъ ҳарорат дурур.

Бўлса киши мудбир агар бахтиёр,
Ўзига бу амрда не ихтиёр?

Мушкни нофа неча мастур этар,
Атри ани халқ аро машхур этар.

Кимгаки биззот саховат дурур,

Фақру ғинодин не тафоват дурур.

Ҳаққи биров хилқатини қилди пок,
Севмаса нопок эл они не бок.

Меваға мағз ўлса бўлур пўст ҳам,
Кимсага ҳам душман ўлур, дўст ҳам.

Яхши-ёмондин бари эрмас жаҳон,
Лек ёмон зоҳиру яхши ниҳон.

Чунки ёмон кўпрак эмиш, яхши оз,
Жазмки, оз ўлғусидур яхши роз.

Ҳақ сўзи дун халқдин имкон эмас,
Дев тили лойиқи куръон эмас.

Чунки эрур асли ёмон нописанд,
Айламас ул яхшини асло писанд.

Дунки ёмон феъли анга хуш дурур,
Жазмки эл яхшиси нохуш дурур.

Бўлди чу эл қилғониға айбжўй,
Мумкин эмас бўлмомоғи айбгўй.

Айб кўзи унки бўлур тез бин,
Заҳр кўрар гарчи эрур ангубин.

Улки хаёли бори фосид дурур,
Борча салоҳ аҳлиға ҳосид дурур.

Лаъл ҳисобида тутар хорани,
Инжу сонар борча садаф порани.

Ҳам кўрунур игна синонча анга,
Ҳам билинур ришта йилонча анга.

Кўрса биров хонида қурси фатир,
Дер ани кўк саҳнида бадри мунир.

Эл кафида обиладин тоб ер,
Они ҳасаддин дури сероб дер.

Тун қорасин субхи сафо соғинур,
Бум парин парри ҳумо соғинур.

Эл майини лаъли равонча тутар,
Турфа буқим, ҳасратидин қон ютар.

Кўрса биров кўз ёшини дурри ноб,
Ришта киби ғамдин урар печу тоб.

Топса музаҳҳаб биров айвонини,
Куйдурур ул ўт била вайронини.

Ҳар киши гул исласа, хор ул чекар,
Бода биров чекса, хумор ул чекар.

Элга нишот ўлса, анга дард эрур,
Дард анинг жониға дархурд эрур.

Яхшиғадур аҳли ҳасад заҳмати,
Нақднинг ўғридин эрур офати.

Гулгаки юз ҳусну латофат дурур,
Атри жуал жониға офат дурур.

Хизрдин иблис эрур аъмо киби,
Рост зумуррад била афъо киби.

Меҳрки равшанлиқ этар фош ани,
Кимга гунаҳ кўрмаса хуффош ани.

Сувки берур элга ўлумдин амон,
Тира қилур ўтга етишган замон.

Гулки маъвоси биёбон эрур,
Гулшан анинг кўзига зиндон эрур.

Лек куёш жавҳари чун келди пок,
Бўлса булут нурига моний не бок.

Тушса хазаф остига рахшон гуҳар
Қайда гуҳар қадрига андин зарар.

Кавнни ёрутти расули араб,
Нетгай ўзин тира қилиб Бу-лаҳаб⁷.

Эйки наби қавли била шод сен,
Элга зарар хавфидин озод сен.

Ҳаққи фалак тоқи бино айлади,
Жавфида бу дайр фано айлади.

Гулшани давронга бериб зебу фар,
Ҳар гулини айлади тобанда хур.

Бу чаман ўлмоғида мавжуд анга,
Бор эди инсон гули мақсуд анга.

Зумраи инсон аро ҳам комиле,

Келди машаққат юкининг ҳомили.

Улки камол аҳлидин акмал дурур,
Шоҳи русул Аҳмади мурсал дурур⁸.

Меҳри нубувват бу камоли била
Авжи камол узра жалоли била.

Этти сенинг шомингга мисбоҳлиқ,
Қилди сенинг шонингга маддоҳлиқ,

Нафъ етурмакни чу қилди қиёс,
Кўрки, қиёс этти сени хайри нос.

Улки санохон анга субҳон ўлуб,
Ул санга маддоху санохон ўлуб.

Ушбу бийик мартаба қадрини бил,
Бўйла улуғ манзала шукрини қил.

Шукр недур — нафъ фузун айламак,
Базл камандини узун айламак.

Бўлмоқ агар кўп эса ҳам базлсоз,
Бергали ор айламамак бўлса оз.

Хайр муяссар гар эмас эл била,
Нафъ тегурмак ҳам ўлур тил била.

Ганж бериб бўлмас экин тутса кўз,
Улча қилур вақтида бир яхши сўз.

Сўз била куфр аҳли мусулмон бўлуб,
Сўз била ҳайвон деган инсон бўлуб.

Ҳам сўз ила элга ўлумдин нажот,
Ҳам сўз ила топиб ўлук тан ҳаёт⁹.

Бир сўз этиб онча балиятни дафъ,
Ким сочибон ганж етишмай бу нафъ.

Маъдани инсон гуҳари сўз дурур,
Гулшани одам самари сўз дурур.

Сўз била нафъ ўлмаса эл пешаси,
Яхши керак кўнглида андешаси.

Кўнгли киши хушлуғидин хуш керак,
Нохуш агар бўлса, мушавваш керак.

Одамий эрсанг демагил одами,
Оники йўқ халқ ғамидин ғами.

Улки киши ўлмагидин шод эрур,
Гўркану ғосилу жаллод эрур.

Қайси бирин кимки тасаввур этар,
Табъға кўрким, не танаффури етар.

Лек биров қилса равон бахшлиқ,
Руҳ киби сўз била жон бахшлиқ.

Нутқи била етмаса бахшойиши,
Зикри эрур табъға осойиши.

Чун сени ҳақ нодирасон айлади,
Даҳр элига нафъ расон айлади.

Ҳар киши бу амрға мансуб эрур,
Борча улус кўнглига маҳбуб эрур.

Икки жаҳон тахти била афсари,
Билки эрур бир сари, ул бир сари.

Йўқ бу сифатдин нима марғуброқ,
Лек бир иш мундин эрур хўброқ.

Ким берибон қилмамоқ олмоққа хўй,
Нафъ расон бўлмоқу йўқ нафъ жўй.

Бермак иши хотиридин кетмамак,
Бермагу олмоқни хаёл этмамак.

Топқонини сочди эл узра саҳоб,
Ким они ҳақ айлади гардун жаноб.

Мўр терар ҳарнеки, сочқай киши,
Бўлди тирик гўрга кирмак иши.

Чун сочар эл узра шугуфа дирам,
Ҳақ анга не барглар айлар карам.

Елки йиғар ҳарне ул айлар нисор,
Андин эрур дарбадару хоксор.

Шишаки рухсор уза сепгай гулоб,
Тоқ уза асарлар ани орзулоб.

Чунки супургу йиғар инак далил,
Ётмоқ эшик кенида хору залил.

Зулфи санамларнинг эрур мушк пош,

Ким они рухсор уза асрар қуёш.

Бўлди бу сунбул исидин хўшачин,
Ким қаро тупроғ кибидур мушки Чин¹⁰.

Бил яна бир мартаба мундин баланд,
Ким анга йўл топмоқ эрур аржуманд.

Қайсидур ул базл очуқ юз била,
Тутмоқ ачиқ бода чучук сўз била.

Базлдаким лутфни қилмас хато,
Зоҳир этар бир йўли икки ато¹¹.

Тос аро гар мева эрур дилфиреб,
Устида гуллар эрур ортуқси зеб.

Бўлса неча ҳусну сабоҳат била,
Зор қилур элни малоҳат била.

Олтун агар тожға зийнат дурур,
Устида дур бўлса не нисбат дурур.

Хони музаъфар гар эрур дилписанд,
Хушроқ эрур сепсалар устига қанд.

Улки бу ахлоқ ила айлаб хиром,
Етса жафо айламагай интиқом.

Балки кудуратни сафо айлагай,
Неча жафо етса, вафо айлагай.

Они башар хайлининг инсони бил,
Одамийлар одамийси они бил.

Англа кишиликни мусаллам анга,
Юз кишиликча иш эса ҳам анга.

[XLVIII]

Айюби халаф нохалаф ўғрининг эгрилигин тузгони ва гумроҳлиқ
зулматида анга йўл кўргузгони ва ул шайх силсиласиға кириб,
айёрлиқ камандин узгони¹.

Бир кеча Айюби халаф масти роз
Тўкар эди шамъдек ашки ниёз.

Ашк дури баҳриға побаст эди.
Куймак аро шамъға ҳамдаст эди.

Хилватида маскани бир бурж аро,
Дурри самин ўйлаки бир дурж аро.

Бу кеча бир кисабури нақбзан,
Бўлмиш эди масканига нақбкан².

Барча кеча ер тубин айлаб харош,
Хуфрасиға³ чиқти сарой ичро бош.

Англабон Айюб они, дам урмади,
Тоат этиб, ўзига келтурмади.

Ўғри ўшул ҳуфра ичидин чиқиб,
Ҳарне топиб, эвда тамомин йиғиб.

Онча неким элта олур чоғлабон,
Берк тонгиб орқасиға боғлабон.

Нақбға киргач кичик эрди тешук,
Сифмадиким беҳад улуғ эрди юк.

Тор ини сичқонға солиб эрди ғам,
Қуйруқиға боғлади ғирбол ҳам.

Кўрди чу Айюбки ожиздур ул,
Қўпти эшик очтию кўргузди йўл.

Ким юк улуғдур доғи нақбинг кичик,
Йўл сори келгилки, очиқдур эшик.

Ончаки бeroҳлиқ ул кўргузуб,
Шайх бу янглиғ анга йўл кўргузуб.

Кимгаки кўргузсалар, ул навъ йўл,
Ўзга йўлидин чиқа олғайму ул?

Ўғрини ул ҳол забун айлабон,
Қаддин оғир ҳамл нигун айлабон.

Жониға бир ўт солибон сўзу дард,
Ким куюб андин фалаки ложувард.

Эгнидаги юкни бу ўтға уруб,
Ўзлугининг ҳам юкини куйдуруб.

Музтар этиб ранжу малолат ани,
Хас киби ўртаб бу хижолат ани.

Наъра чекиб сел киби тўкти ёш,
Шайх аёғиға фидо қилди бош.

Ул караму афв тилин лол этиб,

Лутф юки жисмини беҳол этиб.

Шайх карам бирла оритти ёшин.
Лутф ила туфроғдин олди бошин.

Англабон ул дард ила ҳолат анга,
Хирқаи фақр этти ҳаволат анга.

Куйди сулук ўтиға жони анинг,
Уйлаки, маҳв ўлди нишони анинг.

Ўзлуки чун куйди нечукким хасе,
Топти ул ўт бирла ёруғлуқ баса.

Комил анга берди чу бу парвариш,
Айлади бир афв била мунча иш.

Нетти Навоий қўюбон телбалик,
Сен доғи урсанг бир этакка илик.

Соқий, илик тут, гунаҳим афв этиб,
Ким чиқадур жоним оғизға етиб.

Бот бўлу бир жом ила еткур футуҳ,
Сабр эса Айюбча йўқ умри Нуҳ⁴.

[XLVIII]

ЎН ТЎРТУНЧИ МАҚОЛАТ

Афлок ҳайъати шикоятдаким, ҳар бириси дурже кўрунур ва ҳар кавкаби бир гавҳари пок, аммо ҳуққаедурур захрнок, балки захри ҳалок. Ва жаҳон луъбати киноятидаким, чобуке кўрунур матбуъ ва мавзун. Аммо золедурур иши макру фусун. Ва фусуни ҳаддин

фузун. Ва ул ҳуққа лаолиси мазарратидин қалам тили лол ва бу
золнинг жамъи завол дурур¹.

Чарх эрур шуъбада санж, эй кўнгул,
Топма фиреби била ганж, эй кўнгул².

Шуъбадаси ваҳму гумондин фузун,
Шуъбададин доғи фузунроқ фусун.

Чарх урубон рев ила найранг соз,
Ўйлаки кўк хирқа била тосбоз.

Хирқасида баҳядин анжум нишон,
Бўйида бир пора ямоқ қаҳқашон.

Машъали хур бирлаки, даврон қилиб,
Тос аро ўт хирқада пинҳон қилиб.

Ўтқариб ул хирқа аросидин ўт,
Кўргузубон субҳ яқосидин ўт.

Йўқки чу субҳ оғзини кулгу очиб,
Ҳийла била оғзидин ўтлар сочиб.

Ўйлаки ул ўтининг учқунлари,
Хирқаси узра сочилиб ҳар сари.

Балки қовурчоқчи киби ҳийлагар,
Кўргузубон чодаридин минг сувар³.

Миху сутунсиз тикибон чодарин,
Даври этиб чодарининг пайкарин.

Анда бўлуб жилвагари анжуман,

Ҳар сори юз луъбати симин бадан.

Мунчаки луъбат чиқориб симгун,
Қасди бори элга фирибу фусун.

Йўқки парихондек этиб жисм шақ,
Тиғи била қони ҳилолу шафақ.

Бўйла парихонлиғ ила ахтари,
Жамъ ўлубон гирдида юз минг пари.

Дема парихонки, эрур пири зол.
Қадди бўлуб далла сифатлиққа дол.

Анжуми тазвирда ёши анинг,
Субҳ баёзи дема боши анинг⁴,

Ҳам тўкуб эл қонини тадбир ила,
Ҳам олиб эл жонини тазвир ила.

Хусравлар қатли учун тез ҳуш,
Хусрави ҳам демаки, Фарҳод куш.

Даҳр арусинки, тамошо қилиб.
Мақр ила машшоталиқ ифшо қилиб.

Қўйнида машшоталиғи белгуси,
Субҳи сафид оби қуёш кўзгуси⁵.

Айлабон ул шўхни ораста,
Субҳ дами чун гули навхоста.

Ғоза уруб оразиға гул била,
Зулф ўруб эгнига сунбул била.

Лола била чехрасин ол айлабон,
Доғини ул чехраға хол айлабон.

Вусма чекиб, сабза била қошиға,
Меъжар этиб, шабнам ила бошиға.

Сарвдин илгига нигор айлабон,
Сувни анга ойинадор айлабон.

Ғунча аро оғзини пинҳон қилиб,
Сўз чоғи ул ғунчани хандон қилиб.

Наргиси шаҳлодин этиб кўз анга,
Савсану раъно тилидин сўз анга.

Наргисига ғамзау ноз ўргатиб,
Ғамзасини шуъбадабоз ўргатиб,

Чунки безаб хулди бариндек ани,
Хулд неким, лубъати чиндек ани.

Жилва бериб эл аро зеболиғин,
Зоҳир этиб ҳар сори раънолиғин.

Мунча фусунким, қилиб изҳор анга,
Бўлмоқ учун халқ гирифтор анга.

То ани ҳар кимки кўруб зор ўлуб,
Ишқи камандиға гирифтор ўлуб.

Чун кўруб ул Золни бир Рустаме,
Бўлди ҳавосида асири ғаме.

Зоҳир этиб ўртада даллолалиқ,
Айтма даллолаки, муҳтолалиқ.

Ул қадар афсун нухуфт айлабон,
Ким ул икки тоқни жуфт айлабон.

Маҳкам этар чоғда алар ақдини,
Маҳр этибон жавҳари жон нақдини.

Маҳри муажжал (معجل) бу дам ар жон бўлуб,
Тонгла муажжал (مؤجل) анга имон бўлуб.

Шоҳиди раъноки, топиб бўйла даст,
Ошиқини айлади шоҳидпараст.

Ажзу забунлуқ кўруб ойин анга,
Даъви эта бошлади кобин анга.

Маҳри муажжал (معجل) тилабон жон олиб,
Сўнгра муажжал (مؤجل) тилаб имон олиб⁶.

Жон била имонни чу торож этиб,
Даҳр эвидин они ихрож этиб,

Они чиқорғоч, кивуруб ёнани,
Ўз қилибон, бир яна бегонани.

Анга доғи тарки вафо айлабон,
Ўзгага доғи бу жафо айлабон.

Турфа буким, юз келибон минг кетар,
Минг чу кетар, кейнича юз минг етар.

Бўйла бўлуб, келмагу кетмак иши,
Кетгучи бу базмға келган киши.

Давр иши бу навъ тахайюл топиб,
Оҳки бу давр тасалсул топиб.

Силсила бу навъ азал то абад,
Келгучию кетгучи беҳадду ад.

Гар юзу гар минг фалак айлаб табоҳ,
Оҳ жафосидин анинг юз минг оҳ.

Минтақаси бирла муаддал хатин,
Яъни ўшул икки ҳамойил хатин⁷.

Кўрмак ила фаҳм қилур борча эл,
Ким нега боғлабдур ики ерда бел.

Даврасидин хоҳ куну хоҳ тун,
Топиб ўзин зеру забар туну кун.

Меҳнатидин меҳр юзи сорғариб,
Балки янги ой ҳам ўзидин бориб.

Субҳ тўнин чок этиб онинг ғами,
Шом либосини қилиб мотами.

Ўтни иситмақдин этиб беқарор,
Елни югурмақдин этиб хоксор.

Дағдағаси сувни жаҳонгард этиб,
Сарсари туфроғни худ гард этиб.

Баҳр анинг қасди била заҳр фом.

Заҳр асари айлаб ани талх ком.

Конни анинг зулми қилиб тийра бахт,
Уйлаки қон боғлаб ичи лахт-лахт.

Дурға жафоси бўлубон онча фош,
Ким бўлуб ўз ҳолиға бир қатра ёш.

Лаълға ниши тегиб онча аён,
Ким бўлуб ўз захмиға бир қатра қон.

Ўйла булут ҳоли ғамидин табоҳ,
Ким бўлуб ўз дардиға бир тийра оҳ.

Чашма кўруб баски ҳам андин ситез,
Бир кўз ўлуб, ўз ғамидин ашк рез.

Булбул анинг андуҳидин дарднок,
Андин ўлуб гул тўни юз ерда чок.

Тоза туган зоҳир этиб лоладин,
Ул туганин қонға бўяб жоладин,

Шиша кўзидин оқизиб қонини,
Май ўтидин куйдуруб эл жонини,

Гарчи улус жони аро ўт солур,
Берганини барча кишидин олур.

Лек бу ҳамким тутубон ёр ўзин,
Кўргузур эл ҳолиға ғамхор ўзин.

Зоҳир этиб нашъу намо неча кун,
Элни қилур ком раво неча кун.

Бирни қилур жоҳда Қорун киби,
Бирини рифъатда Фаридун киби.

Ушбу иши доғи мувофиқ эмас,
Балки мингдин бири лойиқ эмас.

Ўйла гумон айлаки чархи дани,
Ким кўрунур даврда парвизани⁸.

Олам эли яхши агар дун эрур,
Борчаға ул чамбар аро ер берур.

Чунки бу навъ айлади эл ҳолини,
Дойир этар ҳар сори ғирболини.

Яхшини бебокдин айлар жудо,
Покни нопокдин айлар жудо.

Эмдики айрилди шарифу хасис,
Қолмади бир пояда дуну нафис.

Қай бириким, бор эди кўпрак дани,
Қилди ани лутф ила кўпрак ғани.

Ким шабадин айламайин дурни фарқ,
Фарқин анинг дурлар аро қилди ғарқ.

Гулшани даҳр ичраки, ҳар бебасар,
Бор эди наргис киби кўтаҳ назар.

Қўйди анинг базмида гоҳи фараҳ,
Сим табақлар уза олтун қадах⁹.

Гулники покиза сиришт англади,
Зевари гулзори биҳишт англади.

Хори бало бирла этиб мубтало,
Уздию совурдию қилди жало.

Ул териким, ринд қилур журъадон,
Мушки Хўтан айлади анда ниҳон.

Қайда адими Яман идрок этиб,
Айлади қурбон ани юз чок этиб¹⁰.

Улки кириб тиғдек эл қониға,
Рутбада солиб они шаҳ ёниға.

Ўқ киби тузлар бори андин залил,
Кишдин ихрож бўлуб мил-мил.

Турфа буким, яхши дегил гар ёмон,
Муҳлат агар берса бир озроқ замон.

Ханжари бедодни қилғонда тез,
Яхши-ёмон бирла тенг айлар ситез.

Кимники тахт узра қилур аржуманд,
Тахта уза оқибат айлар нажанд,

Кимгаки бир тахта кийз айлар паноҳ,
Анга доғи тахт қилур хобгоҳ.

Кимгаки бир жом тутар нўши баҳр,
Оқибатул-амр эзар анда заҳр.

Йўқ киши ул жомни нўш этмаган,

Сўнгра бу заҳр ила хуруш этмаган.

Ҳар киши шаънинки, рафеъ айлади,
Амриға оламини мутиъ айлади.

Қилди яна жавр била зер даст,
Даст-бадаст айлади туфроққа паст.

Даҳрда ул хайлки, шоҳ эрдилар,
Додгару мулк паноҳ эрдилар,

Бирни қатил айламайин қўйдиму?
Зору залил айламайин қўйдиму?

Кўрки қаён борди Фаридуну Жам,
Иражу Хушанг ила Заҳҳок ҳам.

Салму Манучеҳр ила Навзар қани?
Баҳману Дорову Скандар қани?

Қани жаҳондовари Чингизхон?
Қани жаҳон хони Темур Кўрагон?

Бирга вафо айламади чархи дун,
Кимники чекти, яна қилди нигун.

Давлату иқбол била бўлма шод,
Меҳрига ҳам айламагил эътимод.

Ҳеч дурур ҳосилу боқиси ҳеч,
Кеч боридин бот, вале қўйма кеч¹¹.

Сени ул этгунча забун, сен бурун
Айла, ани фақр ила хору забун.

Токи не илгингда дурур олмай ул,
Борчасидин силк этак, торт қўл.

Ҳарне бор илгингда пароканда қил,
Ўз илигингдин ани шарманда қил.

Панжаи хуршеддек, илгингни оч,
Анда неким сим эса, оламға соч!

Ул сени айлар чу тиҳи даст бил,
Билгач ўз-ўзунгни тиҳи даст қил.

[XLIX]

Искандарнинг етти иқлим мамоликин панжаи тасарруфиға
киюрғони ва холи илик била оламдин риҳлат маркабин сургони¹.

Чунки Сикандар шаҳи иқлимгир
Бўлди жаҳон мулкида соҳиб сарир,

Қолмади бир ерки юруб олмади,
Ерки юруб олмади бир қолмади.

Ҳиттаи ҳукмиға кириб баҳру бар,
Қабзаи амриға тушуб хушку тар.

Хутба ўқуб гунбади ахзар уза,
Сиккаи адлин уруб ахтар уза².

Қуллуғини шаҳлар этиб ихтиёр,
Қуллуғи шаҳларға бўлуб ифтихор.

Ҳам шаҳ ўлуб, ҳам валию ҳам наби,

Ҳикмат ила ҳам туз ўлуб машраби.

Зотиға Жамшедлиғ ойин бўлуб,
Кўзгу анга жоми жаҳонбин бўлуб.

Ҳам ети кўк ҳукми муяссар анга,
Ҳам ети иқлим мусаххар анга.

Бўйла ҳумоюн фари фируз бахт,
Дайри фанодин чекар ўлғонда рахт.

Кўрди ажаб ажз ила бечоралиқ,
Оллиға тушти ажаб оворалиқ.

Не ҳукамоси бўлубон дастгир,
Не хадаму бандаси фармон пазир.

Борчаси қолиб бу яшил боғ аро,
Озим ўлуб ул қаро туфроғ аро.

Ўртади чун бўйла заволи ичин,
Бу сўз ила айлади холи ичин.

Ким бу нафаским борадурмен залил,
Навбати шоҳий манга кўси раҳил.

Қайсиғаким шарти ҳамият дурур,
Мендин анга ушбу васият дурур:

Ким манга чун тойири бўстони қудс,
Қилса ҳаво ёд этиб айвони қудс.

Оҳ ила оламни қаро айлабон,
Хобгаҳим наъш аро айлабон.

Қабрға чун бошлағунгуздур йўлум,
Наъш ёнидин чиқаринг бир қўлум.

То кишиким қилса назар ул сори,
Ибрат ила боққай ўшул қўл сори.

Билгай аниким ети кишвар шаҳи,
Етти фалак мушкилининг оғаҳи,

Жисмида жон йўқ бу макондин борур,
Холи илик бирла жаҳондин борур³.

Кимки жаҳон мулки ҳавасдур анга,
Ушбу илик тажриба басдур анга.

Торт, Навоий, бу жаҳондин илик,
Қайси жаҳон, жавҳари жондин илик.

Соқий, эрур коми дилим мастлиқ,
Мониъ эрур лек тиҳи дастлиқ.

Лутф ила бер илгима май жавҳари,
Май неки, ойинаи исқандарий.

[L]

ЎН БЕШИНЧИ МАҚОЛАТ

Жаҳл майининг дурдқашлари шаънидаким, салоҳ хирқалари маъсият илгидин чок дурур. Ва май жаҳлининг сархушлари бобидаким, ҳар бири майхона эшигида масту бебок юрур ва йиқуқ майхона аларға тахти Жамшед осо ва синуқ паймона аларға жоми жаҳоннамо ва надомат ашки ёғиниким, гуноҳ

шуъласин ўчурур ва тавба барқи ўтиким, масъият хирманин
куйдурур¹.

Эй тарабинг жомға ҳамдастлиқ,
Жаҳл хуморидин ишинг мастлиқ².

Ўксумайин айши мудоминг сенинг,
Жоми жаҳолат била коминг сенинг.

Купдек ичинга солибон бода жўш,
Кўнлунга ул жўш ила ҳардам хуруш.

Бода солиб жонингга жўши ғурур,
Йўқ санга куп янглиғ ўзунгдин шуур.

Фисқу фужур илги чу оғзинг очиб.
Куп киби ғафлат майидин каф сочиб.

Не санга ўлмак ғамидин мотами,
Не санга паймона тўлардин ғами.

Етса ажал муҳтасиби нетгасен,
Дафъиға тадбир не навъ этгасен?

Урса жафо тоши бу купга туруб,
Ташласа ҳар порасини синдуруб.

Жисминга доғ ўртаса ҳар доғ уза,
Тўкса майингни қора туфроғ уза.

Зарфи сафолингни ушотғонидек,
Лаъли майинг айласа ер қонидек,

Буки майи жаҳл ичасен беҳисоб,

Бўлғуси бир кун санга бу эҳтисоб.

Неча сенинг мастлиғинг ою йил,
Ой ила йил мастлиғингдин ойил³.

Мастки феъли бори муҳмал дурур,
Кўйнинг атфолига муҳзал дурур.

Кўй бошидин чу бўлур телба фош
Ёғдурур атфол анга ҳар сори тош.

Улки ичиб бодани паймонадин,
Маст чиқар кўйга хумхонадин.

Манглайиким томға тегиб, қон бўлуб,
Бошида дастори паришон бўлуб.

Элга қилиб ҳамла ёмон ит киби,
Қайси ёмон ит, қопоғон ит киби.

Жисмини усруклук этиб дам-бадам,
Ҳар сори қўйса қадам ул сори хам.

Сайл сувин топса ичиб, мул киби,
Сой тошини топса этиб гул киби⁴.

Учраса олам гулу тоши анга,
Йўқ олиб отмоққа таҳоши анга.

Тошидин атфол гаҳи бутрабон,
Гаҳ йиқилиб масту маланг ўйнабон.

Гаҳ йиқилиб, гаҳ қўпуб ул ҳар нафас,
Маст солиб ҳар сори қўл ҳар нафас.

Бўйлаки кўпуб йиқилиб пай-бапай,
Бирто йиқилғонда босиб они май.

Май қилибон беҳуда ҳолин анинг,
Қай қилиб олуда сақолин анинг.

Жўлаҳа ғирвошида оҳордек,
Йўқки заған паррида мурдордек.

Қай соқолин ҳар неча нопок этиб,
Ит яламоқ бирла яна пок этиб⁵.

Мастлик уйқуси чу зойил бўлуб,
Кўз очибон бодаға мойил бўлуб.

Не топибон бошида дасторини,
Не кўрубон белида динорини.

Тўнини элтиб яна бир роҳзан,
Ўйлаки сўйғайлар ўлуктин кафан.

Қин қолибон қўлда пичоғин солиб,
Кафши доғи бир тушубу бир қолиб.

Тўн этаги балчиғ ўлуб, олли ўл,
Олли ўл, аммо анинг оллида кўл.

Нечаки матлуб ўлубон уй анга,
Бўлмайин уй ғайри узун кўй анга.

Раъша солиб титрамак андомиға,
Оғзи ажаб таъм бериб комиға.

Кишлариға маҳкам этиб қўлини,
Неча тилаб топмайин эв йўлини.

Ўғри тўнин сўйғон эмас эрди бас,
Қолғонин эҳдод ҳам олиб асас.

Ул кишидек англаки дармон учун,
Чок этар ўқ захмини пайкон учун.

Эврулубон боши, озиб ҳуши ҳам,
Ёшунуб эгнига буноғўши ҳам.

Ҳар сори бу навъ тушуб гом анга,
Кўрки не шакл ўлғаю андом анга.

Мунча машаққат била ранжурлуқ
Бир сорию бир сори махмурлуқ.

Дема хумор, они дегил юз бало,
Жамъ ўлубу они қилиб мубтало.

Кўрки не кирмак бўлур ўз қониға,
Боқки не бедод эрур ўз жониға.

Бу худ эрур ушбу сифат турфа ҳол,
Турфароғи буки ул айлаб хаёл,

Ким эрур ушбу иши қаллошлиқ,
Ринду қаландарвашу авбошлиқ.

Кўнглига кирмай бу малолат анинг,
Жонини олмай бу хижолат анинг.

Қилмай асар мунча қабоҳат анга,

Мунча қабоҳатлар ибoҳат анга.

Зол қизиб ҳар нечаким бўлса эшит,
Бордур анинг кўзига ҳури биҳишт.

Шоирӣ кажтабъни деким не ер,
Сеҳрдур олинда не муҳмалки дер.

Итки қозон ошиға тегурди тил,
Юз қаролик бирла дурур юз қизил.

Улки улус қатлиға жаллод эрур,
Уғлини ўлтурса доғи шод эрур.

Бўлмас эди гулхани анборкаш,
Бўлмаса мурдор исидин табън хваш (хуш).

Улки кемур сотмоғин айлар шиор,
Юз қаро бўлмоқдин анга қайда ор.

Чуғзки обод аро манҳус эрур,
Лек бузуқ кунжида товус эрур⁷.

Май не ажаб танни ябоб айласа,
Сел не тонг уйни хароб айласа.

Уйни йиқиб сел этар элни жало,
Хоссаки вайрон ую сели бало.

Бодаки йиқмоқ сори ўқ майлидур,
Жисм уйига билки бало сайлидур.

Қайси бўлур жисм уйиким, жон уйи,
Жон уйи ҳам демаки, имон уйи.

Сайлға ҳар сорики туғён эрур,
Шоҳ ила дарвеш уйи яксон эрур.

Бодаға кўргузса киши хиралиқ,
Ақл чароғиға берур тиралиқ.

Томса чароғ ўтиға бир қатра сув,
Уйда ёруғлуқдин илик ўзга юв.

Хоса чароғики, киши субҳу шом,
Май суйидин қуйғай анга жом-жом.

Машъал ўтиға сув агар бир аёғ
Қуйса ўчар, кўрки, не бўлғай чароғ.

Тира бўлур сув била машъал ўти,
Демаки машъал ўти, манқал ўти.

Манқал йўқ кўра эрур гар танур,
Сувки етар қолмас анга тобу нур.

Қуйса сув оташгаҳи ичра мажус,
Сандали бирдамда бўлур обнус⁸.

Ҳар киши ҳам қилса бу сувдин тараб,
Хона сиёҳ ўлмоғи эрмас ажаб.

Сув демагил оники бир ўт эрур,
Ким ети кўк хирманини куйдурур.

Шуълаким, ул ўртагай афлокни,
Тушса не қуйғай хасу хошокни.

Эйки вужудунг уйи хошок эрур,
Зор танинг худ бир овуч хок эрур.

Неча бу хошокка ўт урмоғинг,
Неча бу туфроғни совурмоғинг.

Дард ўтидур бодаву ҳирмон суйи,
Йўқки томуғ ўтию тўфон суйи.

Урма ул ўтни хасу хошокинга,
Қуйма бу сувни бир овуч хокинга.

Гарчи сувдек софию мавзун эрур,
Сувлуғидин ўтлуғи афзун эрур.

Ҳар сувки қайнар сув эрур кўрмаги,
Нисбат эмас ўт била куйдурмаги.

Ҳар неча ўтға илик урса киши,
Етмагу куйдирмак эмастур иши.

Кимки қизиғ сувға илигин урар,
Ҳар нечаким илги етар ўлтурар.

Ҳосил анинг ўти ўту суйи ўт,
Ранги ўту ламъаи дилжуйи ўт.

Кимки бу тўрт ўт аро бўлғай асир,
Барқ гузаргоҳида ёнғай ҳарир.

Қайси бадан ичра бу тўрт ўт ёниб,
Тўрт аносир тафидин ўртаниб.

Йўқки бўлуб тўрт аносир адам

Ақлу ҳису дин ила ислом ҳам⁹.

Ўтки бу навъ ўлса ҳарорат анга,
Не сув этар дафъи шарорат анга.

Барқни паст этмади тўфон суйи,
Гул ўгин ўчурмади найсон суйи.

Сувки бу ўт жониға офат дурур,
Тавба чоғи ашки надомат дурур.

Бу ўт ўлуб, ашк ёғар чоғи дафъ,
Йўқки бу ўт дўзах ўти доғи дафъ.

Қайда топор қатра бу янглиғ киши,
Нафъ чоғи қилғучи дарё иши.

Кимни пушаймонлиқ этиб ашк пош,
Гавҳари мақсуд анга ҳар қатра ёш.

Кўзки ҳаё ашки тўкар чун саҳоб,
Қатрасининг ҳар биридур дурри ноб.

Тавба ани англама таъриф ила,
Ким берилур кимсага таклиф ила.

Ёхуд ангаким, мадад этмас билик,
Аҳдида мусҳаф сори элтур илик¹⁰.

Ёки қачон арбада бунёд этар,
Дафъини айларга қасамёд этар.

Борча қазо ўтиға хасдур булар,
Тавба ҳисобида эмасдур булар.

Кимки қазо илгида беихтиёр,
Тавба қилурда анга не ихтиёр.

Тавба эрур журмға топмоқ вуқуф,
Оллидағи йўлини кўрмак махуф.

Ёки қилур вақтда бераҳлиқ,
Бўлмоқ ул иш айбиға огоҳлиқ.

Билсаки ҳақ ҳозир эрур борча вақт,
Қилғониға нозир эрур борча вақт.

Кўнгли аро тушса малолат ўти,
Жонини куйдурса хижолат ўти.

Етса бу ҳолатда тафаккур анга,
Қилғонидин бўлса танафкур анга.

Собиқаи лутфи илоҳий етиб,
Жозибаи номутаноҳий етиб,

Ўзлукидин қилса жудо ҳақ ани,
Қўймаса ўз ҳолиға мутлақ ани.

«Тубу илаллоҳ» ила топса футуҳ,
Бўлса бу тавбаки, топибдур насух.

Ҳақ бу карам қилмаса нетсун киши.
Ўзлуки бирла нечук этсун киши.

Тавба эмас етмайин илҳоми ғайб,
Кимки ўзи қилса ушатмоқ не айб.

Одами ўз журмиға мухтор эмас,
Тавбасидин доғи хабардор эмас.

Амр бўлуб тавба деса чин дурур,
Гар они ҳифз этмасалар синдурур.

Тавбаға ҳар кимгаки тавфиқ эрур,
Синмас анинг тавбаси таҳқиқ эрур,

Ўзлук ила тавба табоҳи дегил,
Қилмоғидин тавба илоҳий дегил.

[L]

Бани Исроилийи Ринднинг ўзлукидин тавбаси уйи иртифои
қасам қофи тошлари била фалакка чиққони ва май селоби ул
бинони йиққони.

Бор эди Ринди Бани исроилий,
Бода учун майкадалар соили.

Май бўлубон қути ҳаёти анинг,
Халқ ичида Маймана оти анинг.

Жисми сабу чеккали комил бўлуб,
Майға ўз оти киби ҳомил бўлуб.

Тортибон эл зарфини майхонадин,
Журъа таҳин чеккали паймонадин.

Етмаса гар журъаи лойи анга,
Бўлубон ул лаҳза балойи анга.

Кўп қилибон тавба, вале синдуруб,

Кўнглини тавба ишидин тиндуруб.

Баски қилиб тавбада нуқс ошкор,
Тавба қилурдин бўлубон тавбакор.

Бир саҳари қилди ҳавойи сабуҳ,
Етти иноят эшигидин футуҳ.

Ҳотифе ун чектики, эй бул-фузул,
Тавба қил эмдики етишти қабул.

Сен тиладинг бизга ризо бўлмади,
Ғайри ризо ҳукми қазо бўлмади.

Чунки бизинг соридин ўлди талаб,
Кел бериким, бўлди маҳалли тараб.

Ринд ичига тушубон тоби шавқ,
Ашк бўлуб жисмига гирдоби шавқ.

Ҳардам ўлуб қисми ҳузуру сафо,
Тавба солиб кўнглига нуру сафо.

Ҳарнеки йиллар тилаб айлаб ниёз,
Борчаға бир дамда бўлуб сарфароз.

Тавба сори чун ўзи айлаб нишаст,
Шиша киби тавбаси топиб шикаст.

Ҳақ чу они тавбаға маҳрам қилиб,
Садди Скандар киби маҳкам қилиб.

Ўздин эса тавба бўлур ўйла суст,
Ҳақдин эса тавба бўлур бўйла руст.

Журм Навоийни кўп этмиш малул,
Ёраб, ўзунг тавба бериб қил қабул.

Соқий, аёқ келтуру тут бизга бот,
Аҳд бошин, тавба аёғин ушот.

Узр десам, бўғзума қуйғил йиқиб,
Қуйғали кўксум уза лекин чиқиб.

[LII]

ЎН ОЛТИНЧИ МАҚОЛАТ

Худнамо муханнасвашларнинг дунё зийнати иктисобида
хийласозлиқлари ва жон фидо муҳаббаткашларнинг дин қуввати
ҳисобида сар андозлиқлари. Ва ғазо майдони соҳати васфидаким,
эр била номард бир-биридин айрилур. Ва шаҳодат қони
таърифидаким, гунаҳ дудидин юзи қарорғонларни сурх рў
қилур¹.

Эй сурубон айни жалодат аро,
Рахшни майдони шужоат аро².

Барқдин ул рахшини кам билмайин,
Кўзига Рустамни доғи илмайин³.

Кўрмайин аз бас тутуб ўзин бийик,
Ўз бошидин кўкка дегин тўрт илик.

Пўя чоғи рахши ўлуб кўҳтан,
Устида қаплон киби ул пўязан.

Кибр этибон эл била феълин дуранг,

Қуллаи зулм узра нечукким паланг.

Ит эти қоплон киби қути анинг,
Кибр ели боди бурути анинг.

Чинки топиб қоши учида нишаст,
Чархи диний тоқиға солиб шикаст.

Кибр ила ҳар сори гириҳ қошиға,
Ўзга тафаръун солибон бошиға.

Ужб ила ҳар қоши учида гириҳ,
Уйлаки ҳар ён қулоғида зириҳ.

Гарчи анга ул сабаби эҳтиром,
Турфаки ҳам бидъат ўлуб ҳам ҳаром.

Ҳалқа уруб кўй ити тавқиға таън,
Ҳалқа демаким, бўлубон тавқи лаън.

Зулмда Заҳҳоклиғи билгуруб,
Икки йилон эгнида ҳалқа уруб.

Шаръ хилофини чу фош айлабон,
Юзда сақолини тарош айлабон.

Балки чу бидъатни қилиб иштиғол,
Лойиқ ўлуб, қирқар учун ул сақол.

Зулм хаданггини чу паррон қилиб,
Юзини пайкониға суҳон қилиб⁴.

Икки бурути қили ҳар ён ғулу,
Нафсу ҳаво қушлариға ҳалқа мў.

Оғзики бир нукта демай жуз хилоф,
Борча бинойи занаху ўзга лоф.

Бўлди сақол пардаси чун бартараф,
Анда занах зоҳир ўлуб ҳар тараф.

Бошта ўтаға бўлубон жилвагар,
Динин анинг боштин учурмоққа пар.

Ул деб ани шаҳпари руҳул-амин,
Ташлаб ани гарчи билиси лаин⁵.

Парларини бум бошидин сўюб,
Афсари товус анинг отин қўюб.

Орқаға дастори учи теккани,
Тебранури бирла уруб гардани.

Бўрки учин ичкари буккан аён,
Ҳирсу ҳаво қушлариға ошён.

Тўни ипак бўлмаса, кўнгли ҳазин,
Жинси хитой бўлмаса қошида чин.

Юзида зарбафтдин истаб нишон,
Ҳажв битарга варақи зарфишон.

Балки либосини паранд этмайин,
Бистар этиб тўнға писанд этмайин.

Кўнглок этиб нозу ҳавасдин катон,
Қайси ҳавас, парри магасдин катон.

Парри магас ҳам дема, шабнам дегил,
Терлик анинг устига байрам дегил.

Белига зарришта қурин банд этиб,
Балки зарофат била такбанд этиб.

Ёғлиғи ул хуллаи зарриштакаш,
Ким анга жонлар чекибон риштакаш.

Тўн юзи олтун била жадвал анга,
Балки ўтук таққаси зарҳал анга.

Рахш уза урғон эгари зарнигор,
Балки жибилгир анга гавҳар нигор⁶.

Турфа абойи анга истаб кўнгул,
Ранги сақарлот била долу гул.

Мунчаву юз мунча зарофат била,
Қайси зарофатки, қабоҳат била.

Дев жамолини паридек ясаб,
Хорни гулбарги таридек ясаб.

Жилва қилиб шоҳиди раъно киби,
Бода ичиб гулрухи зебо киби.

Чун тегуруб бода димоғиға нашв,
Сўз мутаоқиб демайин ғайри ҳашв.

Неча лаванд олида борча нажис,
Бирида не ақлу не идроку ҳис.

Гулхану юз зоғи нажисхордек,

Ё заған атрофида мурдордек.

Нукта ёқардек анга беҳад дебон,
Беҳаду андоза хушомад дебон.

Ул қилибон уштулumu хайли рев,
Хайли шаётин ўзи ўртада дев.

Борча ани бегиму мирзо дебон,
Хулқини хуш, хуснини зебо дебон⁷.

Мунча фазиҳатлиқ эмас эрди бас,
Ким ура олмай чоғир ўлмай нафас.

Чунки чоғирни қилибон заҳри мор,
Туъма йилон этин этиб ихтиёр.

Ер-ичари борча ҳарому ҳариш.
Бу емак-ичмакдин анга парвариш.

Чун чекибон икки тўла жоми соф,
Лоф ила ҳардам ушотиб бир масоф⁸.

Тоғ киби тиғ чекиб бедариғ,
Еткуруб ой худига ҳар лаҳза тиғ.

Гурз ила Баҳром бошин ёнчибон,
Найза била суратиға сончибон.

Пилга йўқ пашшача қадру баҳо,
Пайса ипакча кўзига аждаҳо.

Сафҳаи раммол қошида паланг,
Реза сув қуртию йилони наҳанг.

Раъдни деб базмида тунбак уни,
Барқ кабоби ўтининг учқуни.

Зулм ила ғадр онча бу ғаддорда,
Ким они кўрмай киши куффорда.

Ул нимаким, бош анга сунмай намоз,
Ул нимаким, кўнглига кечмай ниёз.

Миннатининг остида мулку сипоҳ,
Мулку сипаҳ қайси бўлур, балки шоҳ.

Демаки ҳар шоҳға миннат қўюб,
Мохалақаллоҳға миннат қўюб.

Шаҳға газоф онча деб ул тира бахт,
Ким дегин ул бермиш анга тожу тахт.

Таън қилибким, «манга юз минг берур,
Юз, икки юз минг манга лойиқмудур.

Юз киши рашк этгуча чиркам қани.
Минг йигит отлангуча ўлкам қани?

Ҳолим агар кечса бу янглиғ табоҳ,
Бўлмаса бу шаҳ яна мулк, ўзга шоҳ».

Ёва деб ул ҳар неча фарёд этиб,
Туш-тушидин хайли ҳам имдод этиб.

Мунча анонияту пиндор анга,
Ким берибон нафси ситамгор анга.

Онинг учунким, қачон ўлса набард,
Айласа афлок юзин тира гард.

Икки тарафдин яланғоч тиғи тез,
Солса жаҳон халқи аро рустахез.

Эл юрагин тиғи шигоф айласа,
Хасм бошин гурзи ғилоф айласа.

Арзи ҳунар бўлса йигитлар иши,
Қилса аён ўз ҳунарин ҳар киши.

Ул доғи шояд сунубон ишга қўл,
Ул неча минг эл аро бўлғай бир ул.

Бергучи оз-қўпга чу тенгри эрур,
Кимга берур фатҳини тенгри берур.

Тенгрига шаҳнинг туз эса нияти,
Нега чекар хайлу сипаҳ миннати?

Хоссаки бир жоҳили дуну табоҳ,
Жаҳду жид этгай тилаб ўзига жоҳ.

Миннатиға айласа шаҳ илтифот,
Ҳақ карамидин анга юз минг уёт.

Бир киши ул сафдаки, юз минг дурур,
Рустам эса, бору-йўғи тенг дурур.

Айласа ул дам икки Рустам иши,
Бир киши ҳам охир эрур бир киши.

Эйки хароб этти такаббур сени,

Солди такаббурға тасаввур сени.

Ожиз эса Гев ила Рустам санга,
Эрлик эрур анда мусаллам санга.

Ким бу тасаввур била пиндорни,
Нафс ҳавосида йўқу борни.

Кўнглунг уйидин барисин сургасен,
Балки фано ўтиға куйдургасен.

Ҳар нимаким, шаръ хилофидур ул,
Тўккасен ар бодаи софийдур ул.

Ҳирсу ҳавас хилъатини чок этиб,
Танни ризо чашмасида пок этиб.

Солибон эгнингга ризо кисватин,
Чеккасен устунгга ғазо кисватин.

Ўзни ғазо ишида чуст этгасен,
Белни жиҳод амрида руст этгасан.

Кўнглунг аро ҳиммат агар бор эса,
Зотинг аро журъат агар ёр эса.

Ҳақ йўлида бош кўйубу жон чекиб,
Меҳнатини то эрур имкон чекиб.

Тенгри учун кирсанг агар қонинга,
Миннатини қўйғасен ўз жонинга.

Эйки етишти бу саодат санга,
Ким эрур имкони шаҳодат санга.

Кўпу бу йўл азмини мардона қил,
Жонинг агар юз эса, шукрона қил.

Етса-ўқ ул пўяда жисминг туши,
Билгил ани гулшани давлат қуши.

Жонинга пайкони ажал ёғмагин,
Бир бори раҳмат булутидин ёгин.

Тиғким, ул қатлинг учун чекса тил,
Жавҳарини баҳри карам мавжи бил.

Қилғил агар кўзунга кирса ғубор,
Сурмаи ғуфронча ани эътибор.

Марг самумидин агар етса бийм,
Бил ани Исо нафасидин насим.

Жисмингга тиғ очса ўлум равзани,
Рухунгга жаннат йўли билгил ани¹⁰.

Қонки сабилиллоҳ ародур сабил,
Қатраси учмоқ гулидиндур далил.

Дин йўлида қонға бўёлғон бадан,
Қондур анга ҳуллаи гулгун кафан.

Кимки, шаҳодатға мужоҳид дурур,
Қони қизил юзига шоҳид дурур.

Тийра эса ҳар неча дуди гуноҳ,
Билки сурар ани шаҳид урғон оҳ.

Миғни бўстон ели сурғон киби,
Абрни тўфон ели сурғон киби.

Журм туни гарчики жовед эрур
Тиғи шаҳодат анга хуршед эрур.

Лек мужоҳидға керакким ғараз,
Бўлмаса жаҳд ичра ғанимат эваз.

Кимки ғанимат учун айлар ғазо,
Манъи шаҳодат анга басдур жазо.

Улки жиҳод айласа толон учун,
Сойим эрур неъмат алвон учун.

Қолса тирик ғазв эли майдон аро,
Ўлмақ эрур чашмаи ҳайвон аро.

Ғазваким ўлмаса тортиб тааб,
Оби ҳаёт ичра эрур ташналаб.

Исмға сафдин киши ўткарса гом,
Бил они масжидда риёи имом.

Сафдин агар қолса кейин не дейин,
Келди нисо қибла сафидин кейин.

Ўлжа учун улки жалолат қилур,
Муздға қуръонни тиловат қилур.

Ўлмоқ учун бўлмаса ғозифа кин,
Ҳайфдур ўлтурмоқ ани бил яқин.

Кимгаки жонондин эрур жон азиз,

Ҳайфки қилғай ани жонон азиз.

Улки эрур ғазв иши одат анга,
Бўлмаса иқболи шаҳодат анга¹¹.

Лек шаҳодат сори тутса умид,
Бил они ҳар маъракада бир шаҳид.

Улки мубоҳот учун истар масоф,
То чиқибон маъракадин урса лоф,

Англа эранликдин ани бенасиб,
Не деса номард эмастур ғариб.

Сунқур агар турнани овлар куни,
Юзни олур бир доғи чиқмас уни.

Туъмаки нар мода заған ёд этар,
Топғуча жифа неча фарёд этар.

Яхши эмас гар қилиб айтур киши,
Кўр не бўлур қилмайин айтур иши.

Кимгаки эрлик асари ёрдур,
Бир демас, ар қилғони минг бордур.

Кўрмаган эрликдин ўзин баҳраманд
Бирни доғи қилмаса юз дер баланд.

Вақти била қилди хурус ун аён,
Тинмади бир лаҳза курук мокиён.

Ғайри ғазо кимгаки дилхоҳ эмас,
Кўрса ўзин ўртада аллоҳ эмас.

Гар иши таърифида тортар наво,
Бил ани раънолиғу нафсу ҳаво.

Лиллаҳ эса яхшироқ элдин қироқ,
Ҳақ чу билур билмаса эл яхшироқ.

[LIII]

Абдуллоҳ Муборакнинг бурқаъ била жиҳод майдониға кириб,
фатҳ жамолидин бурқаъ олғони, ва Ҳасан Рабиъ ул жамолни
кўруб ҳайрон қолғони.

Қилди ривоят Ҳасан ибни Рабиъ
Ғазв масофида бу амри бадиъ.

Ким бор эди маърака пайгор ила,
Зумраи исломға куффор ила,

Куфр сипоҳи сафидин пир диле,
Балки ажал ханжаридек қотиле.

Кирмиш эди кин ила майдон аро,
Солмиш эди раҳшини жавлон аро.

Дин чериги қатлиға тиғин билаб,
Наъра урар эрди мубориз тилаб.

Кофири қотил чу забардаст эди,
Ҳар киши бир зарбасидин паст эди.

Кимки хиром айлади майдониға,
Кирди ўзи куч била ўз қониға.

Неча мусулмонни чу қилди шаҳид,
Бўлмиш эди дин чериги ноумид.

Ким саф учидин сурубон бир далер,
Кирди кийик қасдиға андоқки шер.

Меҳр киби кўк темур ичинда ғарқ,
Ламъа солиб тиғи анингдекки барқ.

Чехрасини бурқаъ аро ёшуруб,
Ишқ ўти янглиғ ёшурун куйдуруб.

Қаҳр ила кофирға етишган замон,
Ҳамла ҳамон эрдию йиқмоқ ҳамон.

Чунки узотти ани дўзах сори,
Ўйлаки мазбуҳни матбах сори.

Қайтти келган йўли бирла юруб,
Кабк хиромин бир-бир монгдуруб,

Дин сипаҳи сафлариға тушти жўш,
Ҳар сори такбир ила чиқти хуруш.

Етти адув иззатиға хорлиқ,
Куфр ливосиға нигунсорлиқ.

Ҳози ўзин чунки аён қилмади,
Кимса анинг ким эканин билмади.

Менда солиб шавқи анинг изтироб,
Топтим ани ҳар сори айлаб шитоб.

Тиғи ҳам эгнида ҳамойил эди,

Бурқай ҳам юзига ҳойил эди.

Дедим, аё ғозийи нусрат қарин,
Тиғ ила зарбингга туман офарин,

Ўлгум ўшул чеҳра ҳавоси учун,
Бурқайинг оч, тенгри ризоси учун.

Тенгри отин чунки симоъ айлади,
Чеҳрасидин парда видоъ айлади.

Иззу шараф тожиға торак эди,
Тораки даҳр Ибни Муборак эди.

Қўйдум отининг аёғиға жабин,
Дедим: аё носири шаръи мубин,

Кўрмагингга жон бериб аҳли жаҳон,
Недин эрур чеҳрани қилмоқ ниҳон?

Парда ҳижобини юзунгдин орит,
Саф аро сур, элга ўзунгни тонит.

Деди Ҳасан: айламагил ижтиҳод,
Улки анинг ишқида қилдим жиҳод.

Жумлаи ҳолимдин эрур оғаҳ ул,
Қайси қадам урсам эрур ҳамраҳ ул.

Тониса, улким, манга мақсуд эрур,
Тонимаса олам эли суд эрур.

Ҳар киши коме тиласа ёрдин,
Ёр иши махфий керак ағёрдин,

Лек жиҳод ичра бу асғар дурур,
Нафс била айлаган акбар дурур.

Тенгри Навоийға етургай жазо,
Кофири нафси била қилса ғазо.

Соқий, олиб кел қадаҳ эл жонидек,
То сумурай душмани дин қонидек,

Хисрави ғозий кафидин бер набид,
Ичмогидин айлай ўзумни шаҳид.

[LIV]

ЎН ЕТТИНЧИ МАҚОЛАТ

Баҳор йигитлиги назоҳатидаким, раёҳини ноз парвардларин мулавван ҳуллалар била ороста қилур. Ва йигитлик баҳори латофатидаким, райҳоний хат била ораз гулин гулу райҳонға ўт солғудек пероста этар. Ва хазон қарилиғи бурудатидаким, гулистон ашжори била қушлари ондин бебаргу наво дурур. Ва қарилиқ хазони шиддатидаким, бадан гулистонининг тоза гуллари андин барбоду ҳаво¹.

Чун ҳамал айвонини ёрутти меҳр,
Даҳрға меҳр айлади зоҳир сипеҳр².

Эсти насими саҳари мушк пош,
Боғда фаррошлиғин қилди фoш.

Шохни ер юзига гису қилиб,
Балки бу гисуни супургу қилиб.

Бўлди чу фаррош насими шамол,
Септи булут ҳам сувни саққо мисол.

Сув юкидин қад қуйи мойил анга,
Барқи биринжина ҳамойил анга.

Чун супурулдию сув сепилди боғ
Бўлди раёҳинға маҳалли фароғ.

Бош чиқара бошладилар боғдин,
Боғ демаким, қаро туфроғдин.

Айладилар ер юзи узра ҳужум,
Гулшани чарх узра нечукким нужум.

Ҳар бири бир тифли суман бўйдек,
Тифл дема, шоҳиди гул рўйдек.

Ҳуснлари ишвау ноз айлабон,
Атрларин ғолия соз айлабон.

Фарш бўлуб, сабзаи мину сиришт,
Хайли раёҳин анга ҳури биҳишт³,

Шоҳиди гул ҳуснида юз обу тоб,
Шабнам уруб, орази узра гулоб,

Гунчаи тифл иши овунмоқ бўлуб,
Ўйнамоғи борча ёшунмоқ бўлуб.

Кўргузубон лола ўюн ичра жўш,
Ел учуруб калласидин каллапўш.

Боғда гул тифллари ҳар тараф,

Икки чамандинки чекиб икки саф.

Келтуруб атфол ўйунға кўнгул,
Лек ўюн ҳар сори «гулҳоча гул»⁴.

Тоза гияҳ тифлға монанд ўлуб.
Белга бўғундин анга такбанд ўлуб.

Анжумдек гунбади даввор уза,
Хайли шугуфа дема, ашжор уза,

Ҳар сори наззораға тифли баҳор,
Очти йиғоч панжарасидин узор.

Йўқки сурук гулрухи душизадур,
Бошларида меъжари покизадур.

Майл қилиб хуснға ифшо учун,
Борча бийик ерга тамошо учун.

Жилваи аввал будур ашжорға,
Хайли райоҳин била гулзорға.

Бир неча кун гардиши лайлу наҳор,
Ўтқарибон навбати ҳусни баҳор.

Лолаву гул бистари туфроқ ўлуб,
Шоҳда гул ўрниға яфроғ ўлуб.

Шикқаи шингарфи бўлуб сарнигун,
Шоҳ ливоси бори зангоргун.

Боғки тўн оқу қизил айлабон,
Ул қизил оқини яшил айлабон.

Дур ерига барча зумуррад келиб,
Лаълнинг ўрнига забаржад келиб.

Оқ гул ила гулшани ойина ранг,
Нам асаридин бўлубон борча занг.

Шохи шажар хирқаси ахзар бўлуб.
Хирқа била хизр паямбар бўлуб.

Соя саводи зулумоти анинг,
Шабнам ўлуб оби ҳаёти анинг.

Боғки бу ҳусну латофат била,
Шоҳиди раъно киби офат била.

Тутти яшил ҳулла кияр шеваси,
Тугмалари бўлди анинг меваси.

Ҳам бўлубон тугмаи заркор анга,
Ҳам дуру гавҳарга намудор анга.

Оби ўлуб тугмаи зар пайкари,
Оқу қизил олма дуру гавҳари.

Ширада зардолу этиб қанд ҳал,
Йўқ каду амруд кадуйи асал.

Раз чамани тарфида ҳар гўшае,
Лаъл ила дурдин осилиб хўшае.

Боғ ўлуб ашжору самардин тўла,
Комиледек фазлу ҳунардин тўла.

Балки бўлуб равза гулистонидек,
Йўқки хирадманд киши жонидек.

Чун узубон меваларин боғбон,
Боғ бўлуб анжуми йўқ осмон.

Саҳни гулистонки, самар йўқ анга,
Бир садафедекки гуҳар йўқ анга.

Дур топа олмай шажар ўз тожиға,
Борча бориб ҳодиса торожиға.

Гулшан узуб нақди ниҳондин кўнгул,
Нақд неким, меваи жондин кўнгул.

Заъф бўлуб меваси йўқ шох иши,
Сустайиб андоқки, кўнгулсиз киши.

Бўйла кўнгулсизлиқ ила зорлиқ,
Еткурубон нахлға беморлиқ.

Барг узори ярақонин бўлуб,
Обкаши риштаи жоний бўлуб.

Шох бўлуб ошиқи маҳзун киби,
Ранжу сариғ юз била мажнун киби.

Дол бу даъвоға паришонлиғи,
Ишқдин ошуфтаву ҳайронлиғи.

Толға хазон новаки паррон бўлуб,
Жисмида ҳар яфроғи пайкон бўлуб.

Кўрма сариғ ранг ила яфроғни,

Ким ғам ўти куйдурадур боғни.

Тушмаса яфроғдин ут боғ аро,
Шох ўтундек нега бўлди қаро.

Бас йўқ эди боғ аро бу рустахез,
Ким етибон сарсари дай баргррез.

Шохни бебарг қилабошлади.
Баргни ҳар сори олиб тошлади.

Рангу сафо қолмади яфроғ уза,
Етти ўлуклар киби туфроғ уза.

Ел сипаҳи боғни торож этиб,
Баргча киймак сори муҳтож этиб.

Ҳар сори мева йиғочи жадвали,
Саф била ҳиндуки чекарлар жали.

Борчаси урёну саросар қаро,
Руд суйидин бори занжир аро.

Ел ситамидин бори тортиб нафир,
Ўйлаки бир хайли яланғоч асир.

Барг дема, ҳимаи матбах дегил,
Шох дема, кундаи дўзах дегил⁵,

Дўзах ўлуб гулшани жаннат сиришт,
Дўзах анинг қошида боғи биҳишт.

Гулшани умр ичра хазону баҳор,
Ҳам бу гулистон била бир ҳукми бор.

Умр қуёшига чу бўлди маҳал,
Чиққуси байтуш-шарафидин ҳамал.

Гунча кулар бўлди ададдин фузун,
Гул очила бошлади ҳаддин бурун.

Жилва қилиб ҳар гули навбоваси,
Гунчада дилкаш кўрунуб ёваси.

Ўйнамоғу емак ўлуб ком анга,
Йўқ бу ики шуғлдин ором анга.

Мағзиға солғунча хирад шамъи нур,
Кўнглига тушгунча хираддин шуур

Тоза ниҳоли бўлубон сарбаланд,
Сода димоғи бўлубон ҳушманд,

Англаб аниким, юзи гулранг эрур,
Ғамзаси хунрезу кўзи шанг эрур.

Наргисига шеваи ноз ўргатиб,
Шевасини шуъбадабоз ўргатиб.

Жонлар этиб сайд жафоси била,
Қош ила кирпик ўқу ёси била.

Кўзни тилаб уйқуға ром этгали,
Уйқуни кўзларга ҳаром этгали,

Чехра уза ўт солибон жомдин,
Дуд чиқормоғ учун исломдин.

Базмдаким, лабни май олуд этиб,
Жону хирад ҳушини нобуд этиб.

Лаъли ўтин тез этибон май била,
Уйлоки рухсори ўтин хай била.

Бу ики ўтдек қани ўт шуълаҳез,
Ким анга теккан сойи сув бўлса тез.

Хат ароким, лаълин этиб ханданок,
Хизр суйидин қилиб, элни ҳалок.

Чекти чу хат сабзаси гул узра саф,
Сабзалиқу гуллуқ ўлуб баргараф.

Боғ шугуфа била гул тарк этиб,
Барг била меваға навбат етиб.

Хиффатидин табъ нуфур айлабон,
Ҳилм ила идрок зухур айлабон.

Юз минг эса жаҳду хато хирмани,
Машъалаи илм кул айлаб ани.

Гулшани хилъатда бўлуб ҳар шажар,
Илму адаб мевасидин борвар.

Таври бори дафъи жунун айламак,
Даъби бори касби фунун айламак.

Бирни тафосир қилиб баҳраманд,
Бирни аҳодис этибон аржуманд^б.

Бирга бўлуб мадраса оромгоҳ,

Бирига хилватгаҳ ўлуб хонақоҳ.

Чун тўкулуб меваи аҳди шабоб,
Борди бақо гулшанидин обу тоб

Қад шажари ғам елидин топти хам,
Чехра гули барги хазон бўлди ҳам.

Қолмади тан нахлида барги ҳавас,
Балки учурди ани совуғ нафас.

Юзки ясаб гўнаи барги хазон,
Кулгали атфол бўлуб заъфарон,

Кўзлар этиб эвлари кунжин талош,
Парда осиб ул эв эшигида қош.

Кўз кириб эв кунжиги ранжур учун,
Қошлар анга ҳожиб ўлуб нур учун.

Аъмо учун қилғали касби зиё,
Бирдур агар туфроғ, агар тўтё.

Кўзга чу ўчти басардин чароғ,
Шишай айнақдур анга эски доғ.

Икки букулган қадду мадди асо,
Чархи нигун бирла хати истиво.

Қолмай оғиз дуржида дурри самин,
Тишлари «син», лек кашиш бирла син.

Оғиз ўлуб дурж, вале донасиз,
Тишлар ўлуб «син», вале дандонасиз⁷,

Ҳам тиши тасбиҳида бир дона йўқ,
Ҳам оғиз эшигида дандона йўқ.

Орқа хати узра бўғунлар анга,
Ришта занах узра тугунлар анга⁸.

Оқ туки аъзо аро юз соридин,
Ёд бериб борча кафан торидин.

Боши қуйи маргни қилмоққа ёд,
Қадди нигун қилмоқ учун хайрбод.

Бир неча кун ҳам бу сифат жон чекиб,
Қон ютубу нолаи ҳирмон чекиб.

Токи ажал қосиди фармон чоғи,
Тиндурубон кўнглини андин доғи,

Оҳки бу базмға ҳар ким етиб,
Навбат ила бу қадаҳ ошом этиб.

Улки ичиб бу қадаҳи талх фом,
Маст адам кўйига айлаб хиром.

Маст хиром айлаб ўзин билмайин,
Борғонидин сўнг хабари келмайин.

Элни бу май айлади бир-бир адам,
Навбат эрур бизга доғи дам-бадам.

Оҳки умр ўтти жаҳолат била,
Қолдим ўлум вақти хижолат била,

Умр куни уйқуда қолдим тамом,
Эмдики уйғондим, ўлуб эрди шом.

Андаки қилмоқ керак иш, қилмадим,
Иш қила олмас кунини билмадим.

Борди тириклик чоғи буду набуд,
Ўзни ҳам ўлтурсам эмас эмди суд.

Иш қилур айёмида гумраҳ бўлуб,
Иш чу илиқдин бориб оғаҳ бўлуб.

Вақт каму йўл узуну май ачиқ,
Асру қатиғ ҳол етибдур қотиқ.

Бўлмаса гар бахшиши раҳмат физой,
Вой менинг ҳолима минг қатла вой.

Умр кунин қисмат этибтур қазо,
Ҳар чоғи бир ишга қилур иқтизо.

Ўнғача ғафлат била побастлиқ,
Жаҳл йигирмигачау мастлиқ.

Ўттузу қирқ ичра эрур айшу ком,
Ваҳки манга ул доғи эрди ҳаром.

Қилмади элликда тараққий киши,
Олтмишу борча таназзул иши.

Етмиш аро вожиб эрур турмоғинг,
Сексон аро фарздур ўлтурмоғинг.

Тўқсон агар бўлди йиқилмоқ керак,

Юз аро жон таркини қилмоқ керак.

Умри табиий кишига бўлса ком,
Истар ўлуб, ҳар сори қилғай хиром⁹.

Умри табиий дема, гар умри Нух,
Бор эса, тавфиқдин ўлмай футух.

Яхшироқ ул умрдин ўлмоқ йироқ,
Умр неким, андин ўлум яхшироқ.

Умр эрур тақвию тоат учун,
Тенгри буюрғонга итоат учун,

Тоату тақви нечаким хушдурур,
Лек йигитлик чоғи дилкаш дурур.

Хуш кўрунур қилса йигит айшу ноз,
Кўр не кўрунгай агар этса намоз.

Хоки палак айласа қад хам анга,
Они рукуъ этса мусаллам анга,

Кимки йигитликда сарафроздур,
Буки бошин ерга қўяр оздур.

Қорики заъф айлади бошин нигун,
Туз қила олмас илик айлаб сутун.

Бошки тушар ер уза беихтиёр,
Сажда қилурда анга не ихтиёр.

Қорики қаддиға хам ўлди вукуъ,
Иш қила олғайму экин жуз рукуъ.

Тоат ани билки қилур навжувон,
Қилмаса нетгай қорийи нотавон.

Лек бу вобастаи тавфиқ эрур,
Кимгаки сарриштаи таҳқиқ эрур.

[LV]

Имоми маъсуми Зайнул-обидиннинг сағираи маъсумасининг
кабируш-шон каломи, агарчи ул сағирадин маъсум эрди.

Улки фалакка суруб эрди кумайт,
Машъалаи анжумани аҳли байт,

Хатми нубувватқа бўлуб нури айн,
Шамъи валоят Али бинни Хусайн.

Баски ибодотидин арбоби дин
Отини айтиб Зайнул-обидин,

Бир куни бир тифлин олиб қошиға
Меҳр илигин суртар эди бошиға.

Ўйлаки қонуни убувват бўлур,
Тифл сори элга муҳаббат бўлур.

Зоҳир ўлуб таврида осори меҳр,
Айлар эди ҳар нафас изҳори меҳр.

Бор эди бир нодира фарзанд анга,
Жону кўнгул риштаси пайванд анга,

Пардаи исмат аро рахшон қуёш,

Умри замонидин ўтуб олти ёш,

Кўрди отасинки, севар ёшини,
Ёш тўқубон қилди гириҳ қошини.

Чехра уза ёшини кўргач имом,
Истади қошиға қилиб эҳтиром.

Қилди тасаввур юзида ашқдин,
Ким магар ул йиғлар эди рашқдин.

Шафқат ила меҳр қилиб ошкор,
Дедиким, ул тифл дурур ширхор.

Жандаи маҳд аро ожиз тани,
Раҳм этибон меҳр ила севдум ани.

Меҳри анинг гар бу сифат фош эди,
Ушбу жиҳатдин эдиким, ёш эди.

Сенки ичим ўртади меҳринг тафи,
Чунки улуғроқ сен эрур мухтафи.

Бўлди чу зоҳир санга маъзур тут,
Файрат ила рашк тариқин унут.

Бу сўз ила кўпроқ ўлуб дарднок,
Итти дарё қошида дурри пок.

Ким бу жиҳатдин эмас эрди ғамим,
Бал яна бир ғамдин эди мотамим.

Бир кун эшиттимки такаллум аро,
Борур эди оғзинга бу можаро.

Ким манга маҳбуб ҳақ ўлдию бас,
Ғайр сори майлға қилмон ҳавас.

Ғайрини кўрдумки севарсен бу дам,
Қилди ичимни мутағаййир бу ғам.

Ғайр ила чун бўлди анинг ширкати,
Жонима ўт солди анинг ғайрати.

Сажда нечук бўлғай анинг бошиға,
Ким топинур ҳақ била бут қошиға.

Бўлса самад бирла санам жилвасоз,
Қиблада бўлғайму раво ул намоз.

Чун бу такаллумни эшитти тамом,
Забт қила олмади ашкин имом.

Йиғлади ҳақ шукрини вожиб билиб,
Ўпти бошин хайр дуоси қилиб.

Тифлға ҳақдин чу ҳидоят дурур,
Ҳарне қилур тақвию тоат дурур.

Қўйди йигитликта Навоий сужуд,
Чун қариди эмди надомат не суд

Соқий, ўшул майки хароб айлағай,
Шайхни кайфияти шоб айлағай,

Тутки бўлубмен хазафу нотавон,
Айла мени тоат учун навжавон.

[LVІ]

ЎН СЕККИЗИНЧИ МАҚОЛАТ

Фалак ғамхонасидаким, маоли пароканда алам дурур такаллуф
била масрур ўлмоқ ва жаҳон вайронасидаким, омоли ҳам ул рақам
дурур кўнгул уйин маъмур тутмоқ ва ҳар нафаским ҳаёт
гулшанидин насим дурур, қадрин билмак. Ва ҳар дамким умр
гулидин шамимдурур шукрин қилмоқ ва то баданда ҳақ амри
итоатиға қувват бор, итоатни муғтанам кўрмоқ ва то асҳоб
висоли мумкин дурур, илиқдин бермай, ўзни хуррам тутмоқ¹.

Даҳрки хуш аҳлиға зиндон эрур,
Бўлғон анга шефта нодон эрур.

Табъни бандиға хумул айлама,
Ақлни чохида малул айлама.

Кимсани чун доираи даҳр банд,
Охир этар туфроғ аро шаҳр банд,

Бас недур ул ғамдин ўлуб дарднок,
Ўзни ўлумдин бурун этмак ҳалок?

Ўлмак учун мунча недур мотаминг,
Тутқуси мотам санга холу аъминг.

Бўлса ғаминг жонинга солма алам,
Бир ғам эрур, бас емагил икки ғам.

Ранжинг учун жисминга солма шиканж,
Айлама бир ранжингни икки ранж.

Доғ кўруб кўксунга иста фароғ,

Қўйма малолат била доғ узра доғ.

Неча жафо етса фалакдин унут,
Ҳар нечаким, кулли эрур саҳл тут².

Ишга неча саъблиқ имкон эрур,
Ким ани осон тутар, осон эрур.

Гар ватанинг Шом дурур, гар Ҳири,
Шому Ҳири фикрга қилмас кари³.

Шод ани бил даҳрда ким ғам емас,
Даҳр иши чун ғам егали арзимас.

Чунки жаҳон боғи вафосиз дурур,
Умр гули анда баҳосиз дурур.

Боғки, вардиға бақо бўлмағай,
Вардки боғиға вафо бўлмағай.

Тутқали ором не лойиқ бу боғ,
Ул гул ила қайда муаттар димоғ.

Умрки хориж дурур ўтган иши,
Ҳар неки ўтти анга етмас киши.

Келмаганидин доғи оқил демас,
Не десун ул ишники, маълум эмас.

Тонгла била чун туна кундур адам,
Билки санга қолди бу кун, бал бу дам.

Мозию мустақбалинга бўйла ҳол,
Ҳолинга ҳам неча хаёли маҳол.

Ҳолки бўлди санга бир ону бас,
Анда не ғамгинлик этарсен ҳавас.

Келмагану кетганинг эрмас ҳисоб,
Ҳолинга раҳм айлаву чекма азоб.

Қайси нафас айшға топсанг маҳал,
Англа ғаниматки, эрур бебадал.

Ҳар нафасинг жавҳари эрур нафис,
Ким санга ул бир нафас эрур анис.

Жавҳарини ўйла гаронмоя бил,
Ким анга кун лаълини ҳамсоя бил.

Лек қуёш жавҳаридин бу шариф,
Лутф ичида ул мунга бўлмаи ҳариф.

Журмини онинг кўруб аҳли жаҳон,
Кўзга латофат муни айлаб ниҳон.

Онинг ўлуб келмагу кетмак иши,
Буки ўтуб гардига етмай киши.

Куйдуруб ул элни анингдекки хас.
Эл ўлубон бўлмаса бу бир нафас.

Дема нафас, жавҳари зот ушбудур,
Жавҳари йўқ, оби ҳаёт ушбудур,

Бўлди анинг бирла тирик борча зот,
Кўрма ажаб гар десам оби ҳаёт.

Балки улус бўлса анинг огаҳи,
Ушбу нафасдур дами руҳуллаҳи.

Андин агар руҳ топар эрди тан,
Ушбу нафас бирла тирикдур бадан.

Гарчи ул анфоси масиҳо дурур,
Мартаба андин мунга аъло дурур.

Онсиз эрур руҳ била борча зот,
Мунсиз эмас кимсага мумкин ҳаёт.

Бас муни анфоси муқаддас дегил,
Балки муқаддас дема, ақдас дегил.

Бўйла ғанимат сангадур, ҳамнафас,
Онсиз эмасдур санга бир дам нафас.

Ондин ўлуб сайру саботинг сенинг,
Сайру саботинг не, ҳаётинг сенинг.

Сен ани ранжу ғам ила ўтқариб,
Юз аламу мотам ила ўтқариб;

Бериб анга ғафлат ила хорлиқ,
Ҳашв такаллум била мурдорлиқ.

Фосид этиб ҳарза мақолот ила,
Зойиъ этиб фикри маҳолот ила.

Бўлма яна бўйла муадди анга,
Айлама бу зулму таадди анга.

Ҳақ санга лутф айлади ул турфа ҳол,

Андин уёл, йўқ эса ҳақдин уёл.

Кел кўюбон жаҳл хирадманд бўл,
Бир нафаси мустамии панд бўл.

Кўр санга ҳақдин не карамлар дурур,
Не қадар эҳсонун ниамлар дурур.

Буки сени холиқи кавну фасод,
Қилмади ҳайвону наботу жамод.

Лутф била айлади инсон сени,
Дин йўлида қилди мусулмон сени.

Берди кўрар кўзу эшитур кулоғ,
Айтур тил, атрни англар димоғ.

Андоқ илик доғики, тутғай таом.
Андоқ аёқ доғики, қилғай хиром,

Юз неъмат қилмоқ учун шурбу ақл,
Ҳар бирисига яна бир таъму шакл.

Мужмал ила ўтди қалам ёдидин,
Ожиз учун шарҳ ила тиъдодидин.

Қилди карам онча мулавван либос,
Ким ададин ақл эта олмас қиёс.

Маркаблар қуллаву ҳомун навард,
Ваҳм саманди киби гардун навард.

Боғлар ул навъки хулди барин,
Сувлари ул таврки мой маин.

Жилва била ҳар бути симинбари,
Кўргузуб ул равзада ҳуру пари.

Қаср бўлуб чархдин аъло анга,
Суву йиғоч кавсару тубо анга.

Симу дирам нақди ададдин фузун.
Дур била гавҳар доғи ҳаддин фузун.

Бу бари инъому ато бир тараф,
Жавҳари ақл улди яно бир тараф,

Ким бу сифат гавҳари рахшандани,
Қайси гуҳар, дурри дурахшандани

Дуржи вужудингға ниҳон айлабон,
Дуржни ул нақд ила кон айлабон.

Борча жаҳондин қилиб ашраф сени,
Айлади розиға мушарраф сени.

Топшурубон дурри амонат санга,
Қилди карам тожи каромат санга.

Мунча ниам бердию қилди рақам.
Муники: «Бишшукри тадумун-ниам».

Ҳар неки хони ниам очиб дурур,
Шукри барининг санга вожиб дурур.

Шукрики онинг ҳаду поёни йўқ,
Кимса адо айламак имкони йўқ.

Борчани қўйдуқ муни-ўқ айту бас,
Ким бу нафаским, сангадур ҳамнафас,

Кирмаги бир неъмат эрур муғтанам,
Ўйлаки кирмаклиги чиқмоғи ҳам.

Бири эрур қути ҳаётинг сенинг,
Яна бири қуввати зотинг сенинг.

Бу икки нематки намудордур,
Ҳар бирига шукр ери бордур.

Мумкин эмас жон агар этсанг фидо,
Икки нафас шукрини қилмоқ адо.

Англай олурсен ҳакам эттсанг тамиз,
Ким ҳақ этибдур нафасингни азиз.

Ҳақ чу азиз айлади хор айлама,
Ғайри анинг шукриға ёр айлама.

Жон била сен то нафас имкони бор,
Қадрини билгилки, нафасча не бор.

Ҳар нафасинг ҳолидин огоҳ бўл,
Балки анга хуш ила ҳамроҳ бўл.

Боштин аёғиғача қил сарфи ҳақ,
Тенгри санга ёр, ўқусанг бу сабақ.

Ғафлат агар бўлса бу ишдин даме.
Ким йўқ анингдек кишига мотаме.

Ўзни қилиб ғофилу ошуфтаҳол,

Ҳар негаким, айлагасен иштиғол.

Гарчи анга манфаати бўлмасун,
Жаҳд этким, маъсияти бўлмасун.

Яхшилик ар айламасанг иш чоғи,
Айламагил бори ёмонлиқ доғи.

Бўлмаса тарёк ила жонингға баҳр.
Солмагил аччиғ била жомингға заҳр.

Анда қаю амрки дилкаш дурур.
Борчадин аҳбоб юзи хуш дурур.

Асра ўзунгни биров озоридин,
Кимсага озурдалиқ изҳоридин!

Элни ўзунг жонибидин эмин эт,
Ўзни тараб масканида сокин эт.

Қилма улус ирзу иёлиға қасд,
Айлама эл жонию молиға қасд.

Бир нафасе қайғудин озод бўл,
Еру мусоҳиблар ила шод бўл.

Боғ аро кўрсанг гули навхоста,
Борча учун суҳбат эт ороста.

Чарла мууроот ила асҳобни,
Инда такаллуф била аҳбобни.

Жонни алар мақдамидин гулшан эт,
Кўзни алар чехрасидин равшан эт.

Базл тариқини шиор айлагил,
Ҳар неки борингни нисор айлагил.

Жонинг агар ком эса ихвоннига,
Сарф эту қўй миннатини жонинга.

Жонни бу жамъият ила шод қил.
Сўнгги паришонлиғидин ёд қил.

Бу иш учун чекти сипехри барин,
Ҳар янги ой ҳайъатидин тиғи кин.

Ким ики ҳамдамни қарин англаса,
Васл эвида айш гузин англаса.

Қатъ этиб ул нахли барумандни,
Кесгай ушул риштаи пайвандни.

Бирини ҳижрон тарафи бошлағай,
Бирини фурқат тарафи тошлағай.

Чарх иши чун бу эмиш оқибат,
Айлар эмиш сўнгра бу иш оқибат.

Бас гул ила савсани озод ҳам,
Норвану сарв ила шамшод ҳам⁴.

Ким бу чаман ичра хиромон эрур,
Борчаси бир-бирига меҳмон эрур.

Ҳар кишиким, бор эса ёри анга,
Ҳар кишиким, ёр эса бори анга.

Ком била васлни айлаб ҳавас,
Топса бу комиға даме дастрас.

Бўйнига қоним мени ёд этмаса,
Рухум ўшул ёд ила шод этмаса,

Бўлди эса васл аро коме анга,
Истаса филжумла давоми анга.

Ҳаққа тилин шукр гузор айласун,
Шукр тариқини шиор айласун.

Шояд ўшул шукр ила бир неча дам,
Урғай ўшул васл ила бир неча дам,

Комини қилсун ҳақ анинг бардавом,
Жониға берсун бу давом ичра ком.

[LVII]

Чин марғзорининг мушкин ғизолининг шер шикорлиғи ва
мажруҳ сайдларнинг анинг домиға гирифторлиғи ва шер
панжасидин аларнинг ажал туфроғиға ҳамворлиғи.

Бор эди Чин мулкида бир нозанин,
Ожиз анинг нақшида наққоши Чин.

Орази гулзори Хўтандин мисол.
Кўзи бу гулзор аро мушкин ғизол.

Сурати Чин чеҳраи анвар анга,
Мушки хўтан зулфи муанбар анга.

Ғамзаи бебокига жонлар асир,

Балки Хито мулкида хонлар асир.

Чинға хатар ғамзаси тарроридин.
Динға халал турраси зунноридин.

Аҳли жаҳон ҳуснининг олуфтаси,
Шоҳи замон зулфининг ошуфтаси.

Бир нафасе урмайин онсиз нафас,
Мумкин эмас кимсага жонсиз нафас

Гулрух этар эрди чу майдонга азм,
Қилмоқ учун гўй ила чавгонға азм.

Ҳамраҳ ўла олмас учун хон анга,
Қўшмиш эди неча ниғаҳбон анга.

Ким киши анинг тарафи солса кўз,
Ёхуд анинг жонибидин деса сўз.

Арз қилиб журмини наввоби хос,
Ҳукм тариқи била топқай қисос.

Кун эмас эрдик, неча дарднок,
Бўлмас эди ушбу балодин ҳалок.

Бир кун анинг ишвасидин ошиқе
Ишқу муҳаббат йўлида содиқе.

Йиллар анинг ҳасратидин қон ютуб,
Қон не бўлур, соғари ҳижрон ютуб.

Хас киби бир гўша аро эрди паст.
Ким бошиға секритибон етти маст.

Бода чу кучлук эди, ошиқ заиф.
Чуст йиқилди бўла олмай ҳариф.

Чектилар ул хайли муаккал ани,
Хон қошиға нечани, аввал ани.

Кўрди чу хон неча асири тааб,
Ҳукм сиёсат била қилди ғазаб.

Ким: «Борисин ер била ҳамвор этинг,
Дой аро ўлтуртунгу девор этинг,

Юзлари болчиғдин ўлуб тошқори,
Халқ кўруб ибрат ила ҳар сори.

Эл доғи ул қаҳрдин олғай ҳисоб,
Ўлғай алар доғи чекиб кўп азоб».

Аҳли Жафо амрни чун билдилар,
Ҳарнеки ҳукм этти, равон қилдилар.

Тоғ аро ёшунди чу заррин ғизол,
Мушки хўтан сочти насими шамол.

Хонга магар дашт сори эрди базм,
Отланибон шаҳр тўши қилди азм.

Май бошида, ишқ ўти худ жонида,
Шаҳрнинг ошуби доғи ёнида.

Келди йўл ул ергаким ул дой эди,
Ҳар сори юз нола била вой эди.

Англағач ул ишни шаҳи кинавар,
Элни кўюб, айлади ул ён гузар,

Токим алардинки, қазо қилди руст,
Бўлғусидур ишқ тариқида чуст.

Дой аро бир хайлни кўрди асир,
Ҳар бири ўз ҳолиға тортиб нафир;

Борча надомат била афғон чекиб,
Эмдики афғон туганиб, жон чекиб.

Ғайри ҳам ул ошиқи озодаваш,
Ким бўлубон ишқ балосиға ҳуш,

Заъфу сариғ юз била ҳоли ёмон,
Ўйлаки девор орасида сомон.

Тенгрига ҳар лаҳза сано айлабон,
Шукр тариқини адо айлабон,

Ким бу нафаским чиқадур жон манга,
Ёр ғами айламиш осон манга.

Умриға қолганда икки-уч нафас
Зикр этибон ёр ҳадисию бас.

Тилида ёр эрдую сўзида ёр,
Оғзида ёр эрдию, кўзида ёр.

Кўргач ани ҳокими бедодгар,
Кўнглига ул ишқ ўти қилди асар.

Маҳлакадин они халос айлади,

Ёр ҳарими аро хос айлади.

Ишқ балоси аро шукр этти ул,
Кўр не бийик мартабаға етти ул.

Асра, Навоий, бу нафас муғтанам,
Лек дегил ҳар нафасе шукр ҳам.

Соқий, ўлубмен майи рангин учун,
Май демаким, бир санами чин учун;

Чини аёғлар била маст эт мени,
Чин элидек бодапараст эт мени.

[LVIII]

ЎН ТЎҚҚУЗУНЧИ МАҚОЛАТ

Хуросоннинг адимул-мисл кишвари баёнидаким, «Ирама Зотил-имодил-лати лам юхлақ мислухо фил-билод» каримаси оятидур анинг шаънида. Батахсис Ҳирот доруссалтанасининг амнободи тавсифидаким, «ва ман дохалаҳу кона оминан» мазмуни ҳадиси дурур, анинг таърифида ва гарчи ҳадиқае эрди, аммо қуруб эрди ва лекин шоҳ жўйбори адли ани рашки хулди барин қилди ва агарчи маъмура эрди, аммо бузулуб эрди ва лекин шаҳаншоҳ эҳсони меъморидин ғайрати нигорхонаи Чин бўлди¹.

Холиқи ашёки, жаҳон айлади,
Чархни пайдову ниҳон айлади.

Етти фалакники, қилиб мустадир,
Ҳар бири бир шамъ ила бўлди мунир.

Олтиси гар шамъи дурахшандадур,

Лек бири машъали рахшандадур.

Уч қуйи, уч юқори қилди шитоб,
Шуълаи тўртунч уй аро солди тоб.

Шамъ қаю шамъки, фикрат тунни,
Ҳар бири бир машъаланинг учқуни.

Машъала йўқким, дури тобон дегил,
Дур демагил, меҳри дурахшон дегил.

Кўк ети иқлимида султон ҳам ул,
Балки алар борча тану жон ҳам ул.

Чун солиб ўртанчи фалак узра нур,
Равшан этиб нуктаи хайрил-умур².

Ўйлаки кавкаб ети тақсим эрур,
Билки жаҳон ҳам ети иқлим эрур.

Ҳар бирисига биридин тақвият,
Ҳар бири бирдин топибон тарбият.

Меҳр чу ул олтиға фойиқ дурур,
Андағи иқлим анга лойиқ дурур.

Кўзга кавокиб бўла олғайму фош,
Андаки фош айласа нурин қуёш.

Тўртунчи чархки маъвосидур,
Ҳам ўшул иқлим мураббосидур.

Ерда бу иқлим эрур дилпазир,
Кўкта қуёш торамидек беназир.

Бўлди чу мавзуъ масоҳат фани,
Дедилар иқлими чаҳорум ани.

Зийнат аро равзаи ризвондур ул,
Равзани қўй, мулки Хуросондур ул.

Соҳати тўртунчи фалакдин васиъ,
Рутбаси еттинчи самодин рафиъ.

Хиттасида шаҳр ададдин фузун,
Ҳар бирининг зийнати ҳаддин фузун.

Шаҳрлари лутф ила хулди барин,
Хўблар ул хулд ичида ҳури ийн³.

Тоғлари олинда фалак сода дашт,
Борчаға кўк қулласидин саргузашт.

Ҳар бирининг жавфида юз турфа кон.
Конин этиб турфа жавоҳир макон.

Чашмасидин бўлмади зоҳир суйи,
Кондин оқиб, балки жавоҳир суйи.

Даштлари сатҳ ила ойина ранг,
Сабза ул ойинаға ҳар сори занг.

Сабзасидин гулшани миноға рашк,
Туфроғидин анбари сороға рашк.

Етти фалак нақдиға ганжина ул,
Етти ақолим тану сийна ул.

Анга жаҳон кўкси келибдур сифот,
Анда кўнгул хиттаи поки Ҳирот⁴.

Кимки кўнгул васфида бурҳон деди,
Они бадан мулкига султон деди.

Муни ҳам улким ўзин огоҳ дер,
Борча жаҳон кишвариға шоҳ дер.

Не ажаб ўлса кўнгул ўрниға шоҳ,
Чунки эрур шоҳ ери калбгоҳ⁵.

Бўлди кўнгул ўрнида бўлмоқ иши,
Ким кўнгул андин уза олмас киши.

Хўб эса не айб кўнгулларга ул,
Бир-биридин келди кўнгулларга йўл.

Зийнати андоқки, бадан пайкари,
Вусъати андоқки, кўнгул кишвари.

Айтма кишвар, деки боғи Эрам,
Дема Эрам, айтки Байтулҳарам.

Давраси ул навъки пайки хаёл,
Юз йил анинг даврини кезмак маҳол.

Чархи нигун сатҳини ҳанжор этиб,
Мухраи хуршед ила ҳамвор этиб.

Туфроғини мушк сиришт айлабон,
Ҳайъатини рашки биҳишт айлабон.

Кўрғонининг пайкари андоқ ҳасин,

Ким уётиб қалъаи чархи барин.

Даврида ҳар буржиға андоқ уруж,
Ким қолибон остида «зотил-буруж».

Арки бийикрак тўқуз афлоқдин,
Ўйлаки гардун кураи хокдин.

Кунгурида меҳр киби тоблар,
Борча малак хайлиға меҳроблар.

Лавҳаси зийнат била кошинавард,
Коши анга юз фалаки ложувард.

Пили фалак киргуча дарвозаси,
Тоқи само тоқининг андозаси.

Ер тубига хандақи андоқ кириб,
Ким ани ер муҳрасидин ойириб.

Қалъасида ҳисн фалакдек улу,
Шаҳрида анжум сипаҳидек ғулу.

Тўрт тараф жадвали бозор анга,
Қирған улус борча харидор анга.

Ҳарне харидор гумон айлабон,
Сотғучи юз онча аён айлабон.

Қиймати ажнос била ҳар дўкон.
Холи этиб ҳавсалаи баҳру кон.

Рахтки баззоз териб ранг-ранг,
Атласи афлок киби танг-танг.

Хуққаи гавҳар била ҳар жавҳари,
Чарх ила зоҳир қилибон ахтаре.

Кирса чиқар йўл топа олмай кўнгул,
Сайрида савдойи бўлуб ақли кул.

Масжиди Жомиъ яна бир оламе,
Тоқи яна бир фалаки аъзаме.

Шаҳр жаҳон, анда бу ҳам бир жаҳон,
Икки жаҳон бир-бири ичра ниҳон.

Чарх уза зийна анинг минбари,
Пояси ул ергачаким муштари.

Ой кеча қандили жаҳон тоб анга,
Қавси қузаҳ ҳайъати меҳроб анга.

Шаҳри аро бўйла бино беҳисоб,
Қалъасининг тошида худ не ҳисаб.

Ҳар неча кўз тушгуча девор баст,
Барчада маъмурае элга нишаст,

Топғали таъйини маҳаллот баҳр,
Ақли маҳаллот ойириб, шаҳр-шаҳр.

Шаҳрлар отини маҳаллот этиб,
Бўлди чу юз шаҳр Ҳири от этиб.

Оллаҳ-оллаҳ, не Ҳири, бу Ҳири.
Бир-биридин турфа анинг ҳар бири,

Икки савобит фалакидин нишон,
Икки хиёбони ики қақашонб.

Онча хавониқ бори маъмур анга,
Ким топа олмай киши мақдур анга.

Ҳар улашур нони анинг қурси меҳр,
Олғон ани сойили қадхам сипеҳр.

Ғулғулаи зикр фалақдин ўтуб,
Қайси фалақ, хайли малақдин ўтуб.

Мадрасалар ҳар бириси аржуманд,
Пояда кўк мадрасасидек баланд.

Тарҳда сунъ илги муҳандислари,
Руҳи қудус файзи мударрислари.

Фоидаға аҳли чу очиб варақ,
Гарчи Уторид эса айтиб сабақ.

Тоқлари рифъатиға йўқ ҳади,
Уйлаки кўк гунбадидек гунбади.

Гунбади кошисида кун акси фош,
Ўйлаки кўк гунбади ичра қуёш.

Ҳар сори гулдастаси андоқ баланд,
Ким этибон фикрида гулдаста банд.

Хайли малак қуббасининг зойири,
Ўйлаки сарв узра чаман тойири.

Қубба бўлуб арши муқаддас анга,

Бир қафаса чархи муқарнас анга.

Ҳайъати махрути ила мустатил,
Арш сутуни бўлуридин далил.

Мили била маҳчаси тортиб алам,
Зоҳир этиб нуктаи лавҳу қалам.

Муъзини ҳар тун қуйи шамъин тутуб,
Шамъи кавокибни фалак ёрутуб.

Чарх мурури била таъжилидин,
Минтақа хатти сизилиб милидин.

Ҳар сори бир масжиди олий асос,
Зинатини ақл эта олмай қиёс.

Рифъат анга чархи муалло киби,
Чарх дема, Масжиди Ақсо киби⁷.

Фохта қандилида хилват нишин,
Аршда ул навъки рулул-амин.

Жамъ ичида тақвию тоат эли,
Балки малак хайли жамоат эли.

Беш навбат ғулғулаким, йўқ ҳади,
Ғулғула йўқ, дабдабаи Аҳмадий,

Боғлари ҳар бири жаннат мисол,
Равзаға ҳар гўшасидин гўшмол.

Ғайри мукаррар бори сарманзили,
Айшу тараб манзили ҳар манзили:

Борча чаманлар гулу гулзорлиқ,
Ҳар чамани йўли гириҳкорлиқ.

Ҳар гириҳида гулу гулшан доғи,
Йўқки мусаддаски, мусамман доғи.

Гуллари навъини не де онча гул,
Онча не гулким, санай олғонча гул.

Нахлини дехқонки баруманд этиб,
Шохига юз мевани пайванд этиб.

Ҳар шажару юз гул ила шеваси⁸,
Турфаки юз навъ бўлуб меваси.

Саҳнида юз гул чиқориб бир йиғоч,
Ҳар гулининг атри бориб бир йиғоч.

Қушлари юз навъ хуш илҳон бори,
Сабзау гул узра хиромон бори.

Сув тараб ангез чекиб ғулғула,
Ўйлаки ишрат нафаси булбула.

Айшға тарғиб келиб ул нидо,
Боғ димоғин таратиб ул садо.

Қасрлари борча рафиу матин,
Килк ушотиб нақшидан наққоши Чин.

Зийнат аро ўйлаки чини паранд,
Нақшида наққоши қазо нақшбанд.

Тоқиға кўк поясидин нардбон,
Кунгури даврида Зуҳал посбон.

Ҳадди жанубисида бир турфа рўд,
Рўд неким, лужжаи чархи кабўд.

Чарх демайким, юзида ҳар ҳубоб,
Гунбади фирузадин олмай ҳисоб.

Ҳадди шимолийси сори икки наҳр,
Ул икидин хурраму сероб шаҳр.

Иккисида таъми зулоли ҳаёт,
Равзадағи тўртга андин уёт.

Хизр суйидек анга равшан зулол,
Нутқи масиҳ онда насими шамол.

Хиттасиға ўйла муаззам савод,
Ким анга ҳар гўша бир аъзам савод.

Мисру Самарқанд не монанд анга,
Зимнида юз Мисру Самарқанд анга,

Ким ани ҳақ асрасун офотдин,
Эмин этиб борча балиётдин.

Мундоқ эмас эрдию эрмас шаке,
Мунча неким эрмас эди даҳяки.

Мунча шараф топти шаҳ инсофидин,
Улки хирад лол эрур авсофидин.

Хисрави ғози шаҳи равшан равон,

Адлиға шогирд Ануширвон.

Айлади шогирдлигин чун ҳавас,
Юз ишидин билди бир ишнию бас.

Адл тариқиға қўюб гомни,
Адл ила ўрганмади исломни⁹.

Йўқ буки юз қоидаи дилпазир,
Салтанат амрида бари ногузир.

Қолдию ул адл ила топти ҳаёт,
Қўйди қиёматға дегин яхши от.

Буки эрур адлға андин баланд,
Диндоғи юз коидаи дилписанд.

Қолса тонг эрмас бани Одам аро,
Оти юз онча бори олам аро.

То бани Одам била олам эрур,
Олам ичинда бани Одам эрур,

Адл ила олам юзин обод қил,
Хулқ ила олам элини шод қил¹⁰.

Ҳукмунг аро оламу одам доғи,
Йўқки бу икки яна олам доғи.

[LIX]

Баҳромнинг май мастлиғидин бахти кўзи уйқу майли қилиб,
мамлакати биноти ул селдин йиқилғони ва мазлумлар фарёидин
уйғониб тадорукин қилғони.

Кўйди жаҳон мулкани чун Язда Жирд,
Айлади Баҳром танаъумни вирд.

Бодаи ғафлат ани маст айлади,
Маст неким, бодапараст айлади.

Шаҳ чу бўлур бода ичиб масти хоб,
Мастлар-ўқ мулкин этарлар хароб.

Хаста кўнгул овломоқ этмай ҳавас,
Шева анга даштда ов эрди бас.

Бода ичиб, қилғучилар тўру шар,
Айладилар мулкани зеру забар.

Ов аро бир кун озиқиб бегумон,
Бўлди биров чотмасиға меҳмон.

Чотма дема, ҳажр қаро шоми де,
Зулму тааб қушларининг доми де,

Ошиқлар кўнгли уйидек йиқуғ,
Тийрлари ҳар тарафидин чиқуғ.

Зулм ўқи тешганлари маълум анга,
Бош сиғуруб бир неча мазлум анга.

Борча яланг — ҳодиса торожидин,
Борча нигун зулм илиги кожидин.

Бир қуруқ ўтмак била сув келтуруб,
Эв эяси бошлади хизмат туруб.

Шоҳ чу аҳволини қилди савол,
Деди: будурким кўрасен борча ҳол.

Шаҳ деди: Бу фоқау ажзу ниёз
Недин эрур, рост дегил борча роз?

Деди: Бурун яхши эди ҳолимиз,
Зулм хароб айлади аҳволимиз.

Шоҳ улус ҳолидин огоҳ эмас,
Жуз маю мутриб анга дилхоҳ эмас.

Хайли очибон тамаъ оғзини кенг,
Айладилар мулкни ер била тенг.

Шаҳ кўзига ўтруда кошонае,
Учрадию ҳар эви вайронае.

Деди: Бу вайрон не эди бурна чоғ?
Деди: Сарой эрдию давринда боғ.

Эски дарахту гули навхез анга,
Икки тегирмон суйи корез анга.

Дахлу зироат била ул турфа наҳр,
Мазраани кент қилиб, балки шаҳр.

Қолмади корез иши қилмоққа зўр,
Чарх анга кўз тегуруб, бўлди кўр.

Чун қуруди сув, қуруди боғ ҳам.
Қолмади гул, гул неки яфроғ ҳам;

Эв сувамоғнинг кучи ҳам қолмади,

Балки бу иш қилғучи ҳам қолмади.

Боғу саро борча бўлуб ерга туз,
Зулму тамаъ бўлди, вале бирга юз,

Ҳодиса торожи етиб молға,
Қолдуқ ўкуш ажз ила бу ҳолға.

Шаҳ билиб ул пардада бу тору пуд,
Жониға ўт туштию бошиға дуд.

Ғам қиличи бағрин этиб чок-чок,
Ёқин эди ғуссадин ўлғай ҳалок.

Ғафлати усруклугидин уйғониб,
Жони хумор ўти била ўртаниб.

Совуди кўнглига бори айшу лаҳв,
Билди эрур ҳарне қилур борча саҳв.

Зулм элига фикри завол айлади,
Кўнглида кўп адл хаёл айлади.

Ҳақ била чун қилди бу ният дуруст,
Ким тилабон мужда биров етти чуст.

Дедики, корезни айлаб шигоф,
Чиқди сув ҳайвон сувидек поку соф.

Эв эгаси тенгриға айлаб ниёз,
Деди ҳамоноки шаҳи айш соз,

Зулм кўюб, адл дурур нияти,
Ким бу асар айлади хосияти.

Шаҳға бу сўздин доғи танбиҳ ўлуб,
Қилди ғани ул киши узрин кўлуб.

Отланибон мулкида дод айлади,
Борча ғамин халқни шод айлади.

Адл анинг кўнглига қилғач гузар,
Кишварига қилди ҳам ул дам асар.

Хисрави ғозики, эмастур даме,
Ким емагай, мулку раият ғами.

Мулки не тонг, гар эрур обод анинг,
Халқи не ҳайрат, гар эрур шод анинг.

То абад ўлсун бори коми раво,
Хаста Навоийға ҳам андин наво.

Соқий, олиб кел қадаҳи дилписанд,
Тут манга, деб шоҳ дуосин баланд.

Жонки чекар зулм, даме шод этай,
Тан уйин ул сув била обод этай.

[LX]

ЙИГИРМИНЧИ МАҚОЛАТ

Ул мақсуд адосидаким, агарчи бу латойиф мажмуаси сафинаэ дурур, заройиф туҳафидин машхун ва бу заройиф сафинаси жунге дурур фавоиди лаолиси анда гуногун. Ва лекин чун табъ дарёсидин аввал соҳилға келган нафоис дурур ва зиҳн шабистонидин аввал жилваи зуҳур қилғон аройс, бу жиҳатдин

Султон Бадиуззамон баҳодир дома ҳаётуху аёқиғаким, салтанат
боғчасининг аввалғи варди ва хилофат чаманининг бурун қад
чеккан сарви ноз парварди дурур, нисор қилилди ва ақд
издивожиға тортилдиким, бу насойиҳ кўнглида қолғай ва бу
жавоҳирни қулоғиға олғай¹.

Олам аро ҳарне хувайдо дурур,
Сирри анинг зимнида пайдо дурур.

Қайда зуҳур айласа моҳияти,
Музмар эрур зотида хосияти.

Келди қуёш хосияти нуру тоб,
Бўлди булут нутфаси дурри хушоб.

Конға эрур гавҳари якто халаф,
Баҳрға ҳам анбари соро халаф.

Бу халаф инсонға ҳам инсон эрур,
Шаҳға шаҳу, хонға доғи хон эрур².

Кон киби кўрган шаҳи озодани,
Кўрдик анинг гавҳари шаҳзодани.

Гарчи бу кон ичра дури шоҳвор,
Хайли эрурким, борисин кирдигор.

Поя аро соҳиби тож айласун,
Меҳрвашу чарх дувож айласун.

Улки вале гавҳари якто дурур,
Борчасидин пояда аъло дурур.

Билки эрур мояи амну амон,

Хисрави жамқадр Бадиуззамон³.

Зоти назоҳатда малоик сифот,
Пок сифоти била йўқ ҳеч зот.

Зоти башар, лек сифоти малак,
Балки сифоти била зоти малак.

Маҳзи латофатдин ўлуб хилқати,
Халқи жаҳон аҳлиға ҳақ раҳмати.

Эй келибои нутқ ила васфинг маҳол,
Нотиқа васфингда бўлуб гунгу лол.

Улча сенинг ҳилму виқоринг дурур,
Мен киби эл мидҳати оринг дурур.

Меҳрни эл васфидин ўтмиш иши
Нурин анинг не ўка олған киши.

Оби ҳаёт элга демак жон берур,
Бу сўз анга бори не таъриф эрур.

Ойни ёруғ, чархни демак баланд
Табъи баланд элга эмас дилписанд.

Мадҳ ила чун мумкин эмас мидҳатинг,
Ўзга жнҳатдин қилайин хизматинг.

Воқиф эрурсенки, шаҳи комгор,
Ким анга кўп махфи эрур ошкор.

Даҳр неким, тонгла ҳувайдо қилур
Ройи бу кун фикр ила пайдо қилур.

Тонгла йўқ, андин бўлур иш дафтарин,
Бир-бир ўқубтур узоғу кун барин.

Ғайб хаёлотида юз минг сувар,
Хотира кўзгусидадур жилвагар.

Мунча камолот ила ҳукм айламуш,
Ким неки кўнглунгга келур яхши иш

Келгилу олимда саросар дегил,
Бўлмаса масмуъ мукаррар дегил.

Шаҳға сўзумдин бор эса эътибор,
Гар санга ҳам панд десам ери бор,

Бил муниким, умр вафосиз дурур,
Давлат ила жоҳ бақосиз дурур

Тушдек эрур даҳрда нокому ком,
Кўз юмуб очқунча ўтубдур тамом.

Даҳр биносини хароб англағил,
Не кўрунур анда сароб англағил.

Жумла жаҳон фонийи мутлақ дурур,
Боқийи мутлақ тиласанг ҳақ дурур.

Жисм уйининг тарҳини солғучи ул,
Руҳ анга бергучию олғучи ул.

Олам аро токи тирикдур киши,
Ҳақ била бўлмоқ эрур ансаб иши.

Бўлмаса ҳақ ёдидин огоҳлиқ,
Билки гадоликча эмас шоҳлиқ.

Бўлса гадо тенгридин оғаҳлиғи,
Бордур анга икки жаҳон шаҳлиғи.

Ҳарнеки бу сафҳада таҳрир эрур,
Роқим анга хомаи тақдир эрур.

Олинга келса тиламас иш баса,
Ҳақдин эрур айлама нолиш баса.

Етса зафар билма илик кучидин,
Бил зафару фатҳни бергучидин.

Шаҳлиғинга айламагил эътибор,
Ҳақ ғазабу лутфиға қил эътибор.

Кўрки не бир лаҳзада бўлди қатил.
Тайри абобил ила асҳоби фил.

Қилди адам манзили кошонаси,
Ҳарбирисин биргина қуш донаси.

Ё не сифат тортти Заҳҳок ранж,
Тенгри насиб этти Фаридунға ганж⁴.

Қаҳридин ар шери-жаён кўрди бим,
Узди бошин уй сути ичган ятим.

Хайлингаким, сендин эмас жисму руҳ,
Ақл ила имон эшигидин футуҳ.

Ҳақдин эрур бу ниами булъажаб,

Ризқлариға сени қилди сабаб.

Этти сабаблиққа сени бахтиёр,
Қисмат этарга санга не ихтиёр?

Мундоқ ила бу неча нодон санга,
Бўлмасалар бандаи фармон санга.

Ўйлаки қонуни риёсат дурур,
Борчасига бими сиёсат дурур.

Сангаки ҳақ лутф этибон тожу тахт,
Қилди каромат ўқуш иқболу бахт.

Хукмунга оламини забун айлади,
Эл қадин амрингға нигун айлади.

Мунча карам шукрини гар билмасанг,
Ҳарнеки амр этти адо қилмасанг,

Зоҳир этиб ғафлату мағрурлуқ,
Айламасанг амриға маъмурлуқ,

Қаҳр ери борму, ё йўқ дегил,
Мен ани дегунча, ўзунг-ўқ дегил.

Етса ғазаб тунд ели нетгасен,
Мулк анинг мулки қаён кетгасен?

Айлар эсанг фисқ ила исён анга,
Айла агар бор эса пинҳон анга.

Халқдин ул ишда хижолат дурур,
Холиқ агар кўрса не ҳолат дурур?

Ишдаки элдин санга бор инфиол,
Тенгрига зоҳир эса, бўлғай не ҳол?

Истар эсанг мақсади аслиға юз,
Жоддаи шаръи Муҳаммадни туз⁵.

Шаҳки нажот уйига истар паноҳ,
Ушбу йўл ул уйга эрур шоҳроҳ.

Эгри келур хатти чиқарғоч қалам,
Сатр йўли жоддасидин қадам.

Шаръ тариқини шиор айлагил,
Адл ила мулкунгга мадор айлагил.

Шоҳки иш адл ила бунёд этар,
Адл бузуқ мулкни обод этар.

Кофири одил ани обод этиб,
Муъмини золим ани барбод этиб.

Шаҳки эрур адл ила даврон анга,
Бўлди сирот ўтмаги осон анга.

Ким юрумак ип уза ком айлади,
Адли чу туз бўлди хиром айлади.

Коминг учун туз бўлу адл айла иш,
Ўқда агар адл йўқ, этмас равиш.

Адлки уч ҳарф ила мақрун эрур,
Ҳар бирига ўзгача мазмун эрур:

«Айн»и анинг меҳре эрур тобнок,
Зулм қаро шомини қилмоққа пок.

«Дол»и дағи давлати дин тожидур,
Дин била давлат эли муҳтожидур.

Хурға гису қуйиғи «лом»и бил,
Иззу шараф қушларининг доми бил⁵.

Тожни кий, меҳр ила кўзни ёрут,
Сўнғи матин ҳаблни илгингга тут.

Ҳар неча мазлум сўзи топса тул,
Тули ҳаёт истасанг, ўлма малул.

Зулм ўтидин қилса фиғон додхоҳ,
Соия адлинг аро бергил паноҳ.

Қўймағил ул сояда қайғу анга,
Шамъ тубин қилма қаронғу анга.

Эмдики, мазлум сўзи чиқти туз,
Золим агар нафсинг эрур, кўрма юз,

Нафским, ул айши мудом истагай,
Санга гунаҳ, ўзига ком истагай.

Ганж уза истарки, йилон топса баҳр,
Андин эмас баҳра, вале ғайри захр.

Чекма анинг комини истаб азоб,
Тавба била қилғил анга эҳтисоб.

Неча улуг эрса гунаҳ хирмани,

Елга берур оху надомат ани.

Журм ўтиким, шуъласи пайваст эрур,
Узр сиришки суйидин паст эрур.

Лутфу карам гарчи эрур дилпазир,
Қаҳру сиёсат ҳам эрур ногузир.

Ҳар киши олам элида ҳўб эмас,
Ҳар кишининг ҳар иши марғуб эмас.

Яхши-ёмонга чу тенг ўлди карам,
Бўлди ёмонга кўпу яхшиға кам.

Лутф насимин тараб ангез қил,
Тиғи сиёсатни доғи тез қил.

Неча маразға гар эрур суд қанд,
Нечага ҳам захр эрур судманд.

Моддаким, бермаса марҳам кушод,
Ништар-ўқ айлар анга дафъи фасод.

Бормоқ учи бирла чу чиқмас тикан,
Игна била қутулар андин бадан.

Бўлса керак фикр ила шоҳи замон,
Яхшиға яхшию ёмонға ёмон.

Иккисидин бир киби олса ҳисоб
Мамлакати ичра тушар инқилоб.

Кимсани бот айламагил аржуманд,
Ҳам яна оз иш ила қилма нажанд.

Мил уза чиқмоқ ангаким воядур,
Чиқмақу тушмаклик учун поядур.

Поядин ортуқ киши урса қадам,
Бими йиқилмоқдуру ранжу алам.

Тифл ҳижо билмай ўқур чун савод,
Кил ўқурин зеру-забар эътиқод.

Кимники, инсон десанг, инсон эмас,
Шаклда бир, феълда яксон эмас.

Нахл сифат шамъ ила муз шўшаси,
Мунунг ўт, онинг сув эрур хўшаси.

Кимники, айлай дер эсанг маҳраминг,
Кўп синамай айламагил ҳамдаминг.

Ғафлат аро хуш кўрубон хуш дема,
Воқиф ўлуб сўнгра пушаймон ема.

Тушта не ҳуреки парисон эрур.
Уйғоғ этар фаҳмки шайтон эрур.

Оз иш учун тунд итоб айлама,
Қатлу сиёсатда шитоб айлама.

Бок йўқ, ар кечрак ўлур қатл иши,
Ўлса сўзунг бирла тирилмас киши.

Сувда хубоб ўлса дамингдин хароб,
Мумкин эрурму ясамоғлиқ хубоб?

Яхши эса афв сиёсат чоғи,
Лек керак ишда фаросат доғи.

Гарчи гувоҳ айлади собит гуноҳ,
Озму ўтар шаръда ёлғон гувоҳ?

Ҳар кишинингким, сўзи ёлғон эса,
Айлама бовар, нечаким чин деса.

Касд ила ёлғон демади ростгўй,
Чин демади саъй ила каззобхўй.

Тун била то субҳ мувофиқ дурур,
Аввали козиб, сўнги содиқ дурур.

Тутма тузуб кину адоват фани,
Ўзга киши журми била ўзгани.

Рои эсанг тут бу нафас яхши пос,
Ҳар қўйни ўз аёғи бирла ос.

Ройингга ҳар амрики, келди савоб
Машварасиз этма қилурға шитоб.

Завқ эса табъингға салоҳи била,
Эл сўзи зимнида фасодин тила.

Айлама ўз райингга кўп эътиқод,
Муътамад эл райидин иста кушод.

Шаҳки раъйини кўп этти писанд,
Раъй кўрар эл тилига солди банд.

Гарчи таваккулсиз эрур азм сушт,

Машварасиз қилма таваккул дуруст.

Бўлма малул ўлса кенгашда талош,
Азру узун доғи керакмас кенгаш.

Айлар ишингга чу бўлур даст рас,
Вақтидин ўткарма они бир нафас.

Гулга саҳар вақти берур жилва боғ,
Кечга етушса терар ўғлон-ушоғ.

Ўз ишингга ҳар неча кўп бўлса майл,
Тенгри ишига ани қилғил туфайл.

Носиҳи содиқки, эрур беғараз,
Бил анга оламда топилмас эваз.

Қилса ғалат рифқ ила қилғил даво,
Тенгригадурким, ғалат эрмас раво.

Иш куни қўйғонда адув сори юз,
Тўра била бурна ясолингни туз.

Ҳамла кетур размда тақсирсиз,
Билки киши ўлмади тақдирсиз.

Шоми ажал уйида ётмас киши,
Умр куни гўрга ботмас киши.

Икки қадам ёнғуча етгач алам,
Саъй қилу илгари қўй бир қадам.

Нечаки ҳақ лутфидин ўлди зафар,
Саъйни ҳам бил сабаби муътабар.

Ўйла маош айлаки, чексанг сипоҳ,
Халқ дуоси санга бўлғай паноҳ.

Жаҳд этким, урмасун ўлғоч набард,
Оҳ ели кўзунгга ногоҳ гард.

Қилмади минг душмани кинхоҳ ўқи
Ул яраким, айлади бир оҳ ўқи.

Ғолиб эсанг размда бегонаға,
Қатлға саън этма бу шукронаға.

Ҳарнеки бу номада мастур эрур,
Борчаға шоҳ ишлари дастур эрур.

Ишта агар шаҳға шабиҳ ўлғасен,
«Ал-валаду сирру абиҳ» ўлғасен.

Кўрмагасен йўл аро ранжу надам,
Ҳар қадаме ўрнига қўйсанг қадам.

Зода муриду отани пир бил,
Ҳар ишида ҳукмиға таъсир бил.

Бўлма бу пир олида тақсирлиқ,
Истар эсанг давлат ила пирлиқ.

[LXI]

Хожа Муҳаммад Порсодин ҳаж аҳли дуо истидъо қилмоқ ва ўғли
Хожа Абу Наср анинг истидъоси била дуо қилмоқ.

Ҳақ йўлида Хожай қудсий жаноб,
Роқими «Қудсийа» у «Фаслул-хитоб».

Наъли изи гунбади давворсо,
Улки лақаб келди анга Порсо.

Гарчи ўзи нодираи аср эди,
Ўғли анинг Хожа Абу Наср эди.

Фақрда ул бир шаҳи озода хў,
Ул шаҳи озодау шаҳзода бу.

Хожаға чун Макка сори бўлди азм,
Хожа Абу Наср доғи бўлди жазм.

Айлаб ато солики атворлиқ,
Ўғли қилиб маҳрами асрорлиқ.

Улки кўюб бодияда ҳар қадам,
Бу ҳам этиб пўя қадам бар қадам.

Чун неча кун бодия қатъ эттилар,
Манзили мақсадлариға еттилар.

Халқ ҳаж арконини айлаб тамом,
Топибон ул тавф илаолий мақом.

Яхши-ёмон муршиду солик доғи,
Йўқ киши ўрниға малоик доғи.

Истадилар фонию боқий жаноб,
Ҳар тилаги ҳақ қошида мустажоб.

Халқ ниёзини адо қилғали,

Борча халойиқни дуо қилғоли.

Мунча улус ичраки кўз тиктилар,
Хожа сори борча рақам чектилар.

Чунки бу иш Хожаға топти вуқуъ,
Хожа Абу Насрға қилди ружуъ.

Айттиким, ул манга фойиқ дурур,
Бўйла баланд иш анга лойиқ дурур.

Кимсаки йўқ раҳбари бу йўл аро,
Мумкин эрур озмоғи ҳар кўл аро.

Йўқ эди бу йўлда манга раҳнамой,
Тенгри мени қилди анга раҳнамой.

Бўлди менинг ишим анга парвариш,
Парваришимдин анга иш қилмоқ иш.

Йўл итари мени ҳаросон қилиб,
Йўлни ҳаросим анга осон қилиб.

Менда хавотирдин ўлуб юз футур,
Анда сулук ичра шухуду ҳузур.

Ўзум учун, онинг учун менда ғам,
Ул гум этиб ҳақда ўзин, мени ҳам.

Бўйла дебон қилди ишорат анга,
Узрға не ҳадди иборат анга.

Очти илик ашк тўкуб шамъ вор,
Ё ичи куйганда нечукким чанор.

Раҳмату афв истамак ойин этиб,
Хожа туруб йиғлабон омин этиб.

Сўнгғи дуо бу эдиким, ё илоҳ,
Дермен уётдин санга айлаб паноҳ.

Билмас эсам мен тилак ойинини
Айлама зойи анинг оминини.

Саъй этибон ўйла атодек киши,
Етти бу ғайратға ўғулнинг иши.

Ёраб, ул омину дуо ҳурмати,
Ё ул ўғул бирла ато ҳурмати,

Ким бу ато бирла ўғулни мудом,
Давлату дин тахтида тут мустадом.

Ўзга ўғулларни ҳам эт муҳтарам,
Анга ўғул, мунга иниларни ҳам.

Жумлаи оламға алар ихтиёр,
Олам эли ичра шаҳу шаҳриёр.

Шоҳ дуосида тугонди калом,
Эмди Навоийға эрур бода ком.

Соқий, олиб кел қадаҳи бодае
Шаҳ тутсун, ё ани шаҳзодае.

То бўлайин маст сабоҳу масо,
Неча риё бирла бўлай Порсо.

[LXII]

Бу фақр кулбасини ажзу инкисор туфроқларин чехра чурук
сомони уза пешони арақин оқизмоқ била қаҳгил этиб, юз оху сўз
била сувамоқнинг итмоми ва бу фано хирқасини заъфу ифтиқор
ямоқларин кирпик синуқ игнасига ашк узук торин тоқиб, юз
дарздўзлик била ямамоқнинг ихтитоми ва ул меъморлик
хижолатидин узр ҳужрасиға юз урмоқ ва бу хайётлик узридин
хижолат ёқасига бош яшурмоқ ва ҳақ маъмураи эҳсонидин
маскани афв тиламоқ ва хизонаи лутфидин хилъати бахшиш
истамоқ.

Чун мени шайдоваши ошуфта ҳол,
Бўйла таманноға сингурдум хаёл¹.

Ким неча кун ранжи ниҳоний чекай,
Оби ҳаёт истаю жоне чекай.

Нома учун хома тарош айладим,
Хома учун нома харош айладим.

Сафҳа уза килким ўлуб нақшбанд,
Най унидек чекти саририн баланд.

Ўйлаки най нағмада чеккай сафир,
Андин ошурди найи килким сарир.

Най унин андоққи, қилиб истимоъ,
Зумраи сўфи аро тушгай самоъ.

Бу най уни савман хок аро,
Балки тўқуз гунбади афлок аро.

Солди башар хайлида ғавғо баса,

Хайли малак ичра алоло бaсе.

Ҳам башар эшитгач ўлуб дарднок,
Дард ила айлаб ёқасин чок-чок.

Ҳам учубон хайли малакдин ҳаёт,
Захм еган қуш киби солиб қанот.

Савтидин ар нохуш агар хўб эди.
Мулку малак аҳлиға ошуб эди.

Эмдики бу гулрухи зебо узор²,
Топти хату хол ила нақшу нигор.

Қилди чу машшотаи чарх эҳтимом,
Бўлди ики ҳафталиқ ойдек тамом.

Партавидин чун ёруди машриқайн,
Тушти яна ер-кўк аро шўру шайн.

Чарх дабириға ушолиб қалам,
Меҳбаранинг кейнига солиб қалам.

Хозини гардун етибон қошима,
Меҳр била эврулубон бошима.

Сочиғ учун келтурубон жон била
Анжуми нақдини тўқуз хон била.

Хайли малак узра дирам сочибон,
Дурру гуҳар нақдини ҳам сочибон.

Ҳурматима гард киби ер қўпуб,
Бошима айланиб аёғим ўпуб.

Олима юз ганж қатор айлабон,
Борин аёғимға нисор айлабон.

Бошим уза лаъл сочиб конидин,
Дур тўқубон олима уммонидин.

Мен мутафаккир бу таҳайюр аро,
Бал мутаҳаййир бу тафаккур аро.

Ким бу варақларники, хомам менинг
Қилди қаро ўйлаки номам менинг,

Бу қадар эъзозга қилмас кари,
Балки эмас, хурдида мингдин бири.

Ҳам ёмон эрмас, вале мунча эмас,
Яхши дурур, васф дегунча эмас.

Маъни агар ҳўб эса, таркиби йўқ,
Сурати дилкаш эса, тартиби йўқ.

Айтуриға чунки қўюлди кўнгул,
Айтмай ўн байт тутулди кўнгул.

Ким бор эди бошима кўп меҳнатим,
Йўқ эди бош қошиғали фурсатим.

Ул чоғдинким, варақи осмон,
Дудаға зирних қилур шустмон.

Субҳ этар ҳар сори ёғду била,
Тун қорасин пок супургу била.

Тун ёшурур шуққаи анбарвашин,
Субҳ чиқорур алами заркашин,

Рост ўшул чоққачаким, бу алам
Ўзин этар санжақи мулки адам.

Қилмоқ учун тира шафақ ҳарфини
Шом қўшар дудаға шингарфини.

Чарх қилур зоҳир этиб кавкабин,
Дурға мукалал қора чодаршабин.

Менда бу мобайн эрур зорлиқ,
Халқ жафосиға гирифторлиқ.

Бир дам улус меҳнатидин ком йўқ,
Бир нафас эл жавридин ором йўқ.

Келгучи бу хаста ғам ободиға,
Кетмаги худ келмай анинг ёдиға.

Бир сурук албатта кўруб кетмайин,
Токи бурун икки сурук етмайин.

Ўт солибон хотири вайронима,
Тонгдин ақшомға етиб жонима.

Иш буюруб ўйлаки осон эмас,
Бутмаги ақл олида имкон эмас.

Узр демак борчаға қаттиғ келиб,
Неча чучук сўз деса, аччиғ келиб.

Базл агар бор эса афлокча,

Ҳар фалаки оллида хошокча.

Ҳар киши кўзинки тамаъ очти кенг,
Қатрау дарё эрур олида тенг.

Олибу изҳори шикоят қилиб,
Кўпни оз ўрнида ҳикоят қилиб.

Ҳар бирига ўзгача сўз муддао,
Ўзгача сўз демаки, юз муддао.

Бор эса Рустамча биров қуввати,
Ҳотами Тойича анинг ҳиммати.

Илгида Қорунча бўлуб ганжу мол,
Топмоқ эрур халқ ризосин маҳол.

Менки буларнинг баридин фардмен,
Зафъ уйида ҳамнафаси дардмен.

Мунча ғаму меҳнат ила бовужуд,
Мунча тараддуд била гуфту шунуд,

Заъфи табиий худ ўлуб бир сори,
Борчалари бир сори, бу бир сори:

Кундуз олиб онча юбусат димоғ,
Ким кеча уйқу била топмай фароғ.

Кундузиким, бўлди яна ҳол бу,
Кечаки бўлди яна аҳвол бу.

Кимгаки фурсат бу сифат бўлса тор
Назми хуш андин қачон имкони бор.

Мен чу дедим узр эрур мен маоф,
Бўлмаса бу назм дури асру соф.

Риштаи авқот чу қўтоҳ эди,
Келмади ул навъки дилхоҳ эди.

Чун бу сифатдур бари ойин анга,
Қайдин эрур мартаба чандин анга.

Ким эл аро бўйла тушуб ҳою ҳуй,
Ҳар сори солғай бир узун гуфту гўй.

Бўлса эди онча манга даст рас,
Ким кеча-кундузда бир-икки нафас.

Рафъ ўлубон меҳнату фарсудалиқ,
Етса эди ком ила осудалиқ.

Гўшаи хилват аро айлаб нишаст,
Таъни қилсам эди фикратпараст;

Назм дури истарига хос ўлуб,
Баҳри тахайюл аро ғаввос ўлуб.

Қилсам эди улча хиромим дурур,
Олсам эди ончаки комим дурур,—

Билгай эди кимгаки маъни бўлур,
Ким равиши назм деган не бўлур.

Ул биридин чунки тиҳи қолди жайб,
Кирмаса жайб ичра бу бир ҳам не айб.

Мен бу наво бирла тараннум сарой.
Ким деди ногаҳ хиради пок рой;

Кей қаламинг ажз мидоди аро,
Бош қўюб инсоф саводи аро.

Ҳақдин ўлуб заъфинга қувват қарин,
Сурати инсофингга юз офарин.

Буки баён айладинг эрмас йироқ,
Ким де олурсен мундин яхшироқ.

Десанг эди ҳам тилагандек баланд,
Бўлсанг эди истагудек дилписанд.

Мунчаму бўлғай эди бозор анга,
Жумлаи офоқ харидор анга.

Бўйлаки савдоси жаҳон ичрадур,
Шўру шари кавну макон ичрадур.

Андин эрурким, бу жаҳон зевари,
Гавҳар аро баҳр ила кон зевари.

Қилди шараф касбини шоҳ отидин,
Меҳру карам зилли илоҳ отидин.

Улки шараф баҳри анинг зотидур,
Гавҳар ўшул баҳр аро отидур.

Эй сўқулуб сиккаи адл отинга,
Хутбаи давлат ўқулуб зотинга.

Ҳалқа этиб кўкни уётинг сенинг,

Хотами хуршед уза отинг сенинг.

Мен киму мадҳингни баён айламак,
Зарраға чарх узра макон айламак.

Қатра керак англаса ўз поясин,
Баҳр ила тенг тутмаса сармоясин.

Лек не иш кимгаки, тақдир эрур,
Анга шуруида не тадбир эрур.

Ўт аро парвонаға девонавор.
Кирмагига қайда эрур ихтиёр.

Телбанинг атфол тоши ёраси,
Емагидин борму дурур чораси?

Шеърки ҳам тушти менинг шонима,
Ул ўту бу тошдурур жонима.

Не де олурмен тузубон баркини,
Мумкин эмас худ туторим таркини.

Гарчи хаёлимға келур гоҳ-гоҳ,
Ким неча бу дағдағай умрқоҳ.

Шеърдур улким демаги суд эмас,
Кўп деса, худ ғайри зиён буд эмас.

Улки ғазал чехрасига берса зеб,
Англаб ани табъкашу дилфиреб.

Чин демаги ҳарзаву ҳазён бори,
Турфа буким, яхшиси ёлғон бори.

Кимгаки умрида бу воқеъ дурур,
Умр анга минг йил эса зоеъ дурур.

Авли эрур улки, уруб гоми фақр,
Кўйи фано ичра чекиб жоми фақр.

Дунйи иши майлини оз айласам,
Уқби узун йўлини соз айласам.

Шарбат эса, ул йўл аро рағбатим,
Бўлса юрак қони менинг шарбатим.

Сим керак бўлса қилурға фароғ,
Ул ҳам ўлуб тан доғи ҳар сори доғ.

Хилъати давлат яланг эгнимда гард,
Икки аёғ сайрим учун раҳнавард.

Соя учун чатрни қилмай писанд,
Йўя аро рахшға йўқ пойбанд.

Сайрда ҳар бир қадамим юз йиғоч,
Тожи шараф бошима жўлида соч.

Яланг аёғим таҳида хорлар,
Силсилаи фақрима мисморлар.

Раҳна синуқ бошима ҳар тошдин,
Чиққоли ўзлук тараби бошдин.

Кўзда сиришким дури шоҳонаси,
Борча фано қушларининг донаси;

Чун бу қуш ул дона била ром ўлуб,
Риштаи жисмидин анга дом ўлуб.

Кўксума ғам ханжари солғон шигоф,
Дард элига жисм уйин айлаб матоф.

Пўя қоборчуқ била айлаб нисор,
Мақдамима юз гуҳари обдор.

Ё дури ашкимки, йўл узра тушуб,
Қонлиқ аёғим таҳиға ёпушуб.

Захмларим қони бўлуб қатрабор,
Дарду бало даштин этиб лолазор.

Оҳ ўти учқунлариким чарх уруб,
Лола ёпурғоғини ел совуруб.

Ҳар шарари лолаға яфроғ анинг,
Тийра ўчук жузви ўлуб доғ анинг.

Ранж солиб жисмға фарсудалиқ,
Йўлда даме истасам осудалиқ.

Йўл аро бир тоғ этагин топибон,
Жисмима афлок этагин ёпибон.

Уйқуға қўймоқ тиласам ерга бош,
Такяи хоро манга бир хора тош.

Ер уза туфроғ бўлуб бистарим,
Соядек устига ётиб пайкарим.

Икки аёғимки, юрурдин толиб,

Қўйниға Фарҳод ила Мажнун олиб

Буки алар ишқича юз жонима,
Дардича минг хотири вайронима.

Келдию мен кимсаға фош этмадим,
Нола чекиб васл талош этмадим.

Иккиси ҳайратда бу ҳолат била,
Ўзлари ишқида хижолат била.

Англаб эрур ишқ мусаллам манга,
Ул бириси, бу бириси ҳам манга.

Ишқ чекиб поям анингдек рафиъ,
Дард қилиб кўнглум анингдек васиъ.

Ким манга кўк ер била яксон бўлуб,
Чарх очуқ гулшани зиндон бўлуб.

Ҳимматим ул авжда силкиб этак,
Ким ёрутуб гарди била кўз малак.

Қилса шабистони шухудум зухур,
Хайли малоик анга жамъи туюр.

Тайр дема, ҳар сори хуффош де,
Анжуму кўк ҳуққау хашхош де.

Деб чу очиб дидаи ибратни кенг,
Бор ила йўқ, борию йўқини тенг.

Истабон ўтмак бору йўқдин далер,
Ўйлаки Саййид Ҳасани Ардашер.

Кўнглум этиб бўйла мақом орзу,
Лек бўлуб, нафсга ком орзу.

Химмат учуб равзаи хуррам сори,
Нафс чекиб чоҳи жаҳаннам сори.

Юзда малакваш бўлуб, аммо нуҳуфт,
Дев ила шайтон бўлуб иккиси жуфт.

Йўқки бу икки бўлубон жуфту бас,
Ўзларидек юз туғуруб ҳар нафас.

Ҳар кишиким, бўлса, ичида ниҳон,
Дев ила шайтони жаҳон дар жаҳон.

Ботин аро бошласа юз макру рев,
Фитна қилиб мунча шаётину дев.

Ҳарне алар солса таманно манга,
Турфа буким, борча муҳайё манга.

Тенгри учун, эй кўнгул, инсоф бер,
Диндин агар нафс чиқармас не дер.

Менки бу нафс илгида афгор мен,
Мунча балоларға гирифтормен.

Зоҳирим авқоти ёмондин-ёмон,
Ботиним аҳволи худ ондин ёмон.

Йиғласам ўз хотири ношодима,
Етмагуси ул доғи фарёдима.

Ашкни фарзанки қилой баҳри соф,
Кўксума солиб кема янглиғ шигоф.

Не юруй олғай кемадек пайкарим,
Кўҳи гунаҳдин бўлубон лангарим.

Зоҳири ҳолимда башар сурати,
Сурати жисмимда киши ҳайати.

Маъни ичинда кишилиқдин йироқ,
Балки аромизда минг иллик фироқ.

Ўзни сафо аҳли қачон бўлса жамъ,
Равшану туз кўргузуб андоқки шамъ.

Кўнгул аро чирмашибон юз йилон,
Балки хавотир елидин кўзғалон,

Улчаки мен-мен демасам яхшироқ,
Яхшилар ўлсун, бу ёмондин йироқ.

Зулмат аро ботиниму зоҳирим,
Турфа буким, ўйла тилаб хотирим.

Ким мени эл аҳли яқин англағай,
Тақвию тоатға қарин англағай.

Ошиқи ғамнок дегайлар бари,
Кўнгли кўзи пок дегайлар бари.

Кўзни ўкуш саъй ила забт этгамен,
Етса кўнгул забтиға иш нетгамен.

Оҳ менинг ҳолима ўз қатла оҳ,

Тутмаса илгим карам айлаб илоҳ,

Келмаю ёдимға замони ҳаёт,
Қилғоним иш келмаган андин уёт.

Борча ишим хома қаро айламак,
Нўги била нома қаро айламак.

Хома тилимдин ҳам ўлуб хирароқ,
Нома юзумдин ҳам ўлуб тирароқ.

Тушмасалар лужжаи раҳмат аро.
Қайда ююлғай бу икидин қаро.

Ёраб, агар бўлди каломим узун,
Мундин ҳам журм қилибмен фузун.

Яхши эса, бер сўруғумдин амон,
Бўлса ёмон боштин-аёғим ёмон.

Ҳам ёмоним лутф била яхши қил,
Бўлди чу ул яхши қабул айлагил.

Жилва бер эл кўзига ҳам хўб ани,
Қилғил улус кўнглига марғуб ани.

Ҳар нечаким, журмум эрур печ-печ,
Лекин эрур раҳматинг олинда ҳеч.

Камлик ила неча манга бўлса бим,
Сен карам айлаким, эурсен карим.

[LXIII]

Ул қул ҳикоятим, аёғи тойилиб, аёғлуқ ошини шоҳнинг боши
косасига урди ва карамлиғ шоҳ олида ўз ошин пишурди.

Бор эди бир хусрави соҳиб карам,
Ким карамидин эл эди муҳтарам.

Хизмат аро бор эди бир қул анга,
Пояи хизматда баковул анга.

Бир кун анинг базмида шилон чоғи,
Шоҳга ҳам иштаҳи ўлғон чоғи.

Накбат аёғига уруб тошни,
Шаҳ бошига тўкти исиг ошни.

Эл дедилар, ҳоли ани ўлтурур,
Ким бу гуноҳига жазо ул дурур.

Шоҳ боқиб кўрди чу ношод ани,
Лутф этибон айлади озод ани.

Деди вазир: Эй караминг бедариғ,
Йўқ эди шаънида анинг ғайри тиг.

Шоҳ деди лутф била завқнок:
Ким ани худ хижлат этибдур ҳалок.

Кимса ўлукни яна ўлтурмади,
Тиғи сиёсат бошига сурмади.

Ҳар киши халқ ичра гунаҳкорроқ.
Афву иноятга сазоворроқ.

Ёраб, анингдек карам этгувчи шоҳ,

Юз минг эшигингда эрур хоки роҳ.

Ҳар неча кўп бўлса гуноҳим менинг,
Шукрки, бор сендек илоҳим менинг.

Хижлат ила қолмади худ жон манга,
Ери дурур айласанг эҳсон манга.

Гарчи эмон қобили лутфу карам,
Лек эмон бир йўли навмид ҳам.

Мен киму баҳри карам этмак ҳавас,
Баҳр агар улдур манга бир қатра бас.

Шукрки, эҳсонинг ўлуб ёварим,
Топти ниҳоят варақин дафтарим.

Ҳайрати аброр¹ кўруб зотини,
«Ҳайратул-аброр» дедим отини.

Нуктаи таърихики, аҳсан эди,
Секизу секиз юзу сексан эди².

Ким ўқуса, ё қилур эрса савод,
Рухум агар қилса дуо бирла шод.

Тенгри ишин кому мурод айласун,
Рухини жаннат аро шод айласун.

Эмди, Навоий, майи шукрона ич,
Ҳар неча бўлса тўла паймона ич.

Соқий, олиб кел тўла паймонае,
Йўқ, ғалат эттим, тўла хумхонае.

То ани кўп-кўп олибон сипқорай,
Кўп-кўп ичиб, бир дам ўзумдин борай.

ШАРҲ ВА ИЗОҲЛАР

I

1. Алишер Навоий ўзбек тилида биринчи «Хамса» ёзган шоир сифатида машҳурдир. Бу беш дostonдан иборат мажмуанинг биринчи дostonи фалсафий-дидактик мазмундаги «Ҳайратул-аброр»дир. «Муҳокаматул-луғатайн» асарида шахсан Навоий ўзи таъкидлаган «Ҳайратул-аброр» Шарқда биринчи бўлиб форс тилида «Хамса» ёзган улуғ озарбайжон шоири Низомий Ганжавийнинг (1141—1203) «Махзанул-асрор» дostonига жавобан ёзилган. Лекин шу типдаги дostonларни қиёсий ўрганиш шуни кўрсатадики, Навоийнинг бу асарини юзага келишида Амир Хусрав Деҳлавийнинг (1254—1305) «Матлаул-анвор», Абдурахмон Жомийнинг (1414—1492) «Тухфатул-аҳрор» каби дostonларининг ҳам катта роли бўлган. Масалан, Навоий «Хамса»нинг XIII бобида ҳикоя қилишича, бевосита Жомийнинг «Тухфатул-аҳрор» дostonини ўқиб, шундан таъсирланиб қўлига қалам олган ва илҳомланиб ўз «Хамса»сининг ушбу дostonини ёзишга киришган.

«Ҳайратул-аброрнинг бошланиш қисми бир неча кириш бобларидан ташкил топган. Иккинчи хил қилиб айтганда, дostonнинг бошланиш қисмидаги бир неча боблар унинг кириш қисмини ташкил этади. Шуларнинг мазкур биринчи бобида Навоий Ислom динининг асосий китоби бўлган Қуръон биринчи сурасининг машҳур бош жумласи — «Бисмиллоҳир раҳмонир раҳим» («Меҳрибон ва раҳмли Оллоҳ номи билан бошлайман»)нинг поэтик шарҳи берилган. Бунда ушбу арабий жумладаги ҳар бир сўзнинг ҳарфига катта маъно берилган. Навоий фикрича, Оллоҳ ва унинг исми бутун коинот ва мавжудот билан чамбарчас боғлангандир. Шарқ шеъриятида ҳамда

тасаввуфда ҳарфларга маъно бериш баъзан махсус бир фалсафий йўналиш даражасига кўтарилган ва бу йўналиш тарафдорлари «хуруфийлар» деб аталган. Бу улуғ озарбайжон шоири Имодиддин Насимий ижодида айниқса яққол кўзга ташланади. Бу ўринда Навоий ҳарф санъатидан кўпроқ ўз диний-фалсафий қарашларини ёрқин ифодалашда бадиий восита сифатида фойдаланган.

II

1. Шарқ дostonчилигида ўрта асрларда барча асарлар худонинг мадҳи билан бошланган. Навоий ҳам ўз дostonини шу анъанага амал қилган ҳолда Оллоҳ ҳамди билан бошлаб, бу масалага махсус боб бағишлаган. Мазкур бобда шоир ҳамма нарсани яратган Худонинг осмон ва қуёшдан тортиб ҳар бир эаррани, бутун ўсимликлар ва ҳайвонот оламини, кишилиқ жамиятини ўз юксак ақли, ҳар бир инсонга меҳри билан бошқариб, ҳаракатга келтириб, бир-бирига боғлаб, қовуштириб туришини катта шавқ-завқ билан тасвирлагаи. Оллоҳнинг шундай меҳрибончилиги учун оламдаги ҳамма нарса ҳар бир зарра унга миннатдорчилик билдириб, шукр этиб, унга ҳамду сано ўқигани ўқиган.

III

1. Ушбу боб «Аввалғи муножот» яъни биринчи муножот деб аталиб, бунда шоир ҳақнинг, яъни худонинг биринчилиги, дунёда ҳеч нарса бўлмаганда ҳам худо бор бўлгани, аввал бошда худодан бошқа ҳеч нарса бўлмагани, унинг яккаю ёлғизлиги, оламда ҳеч нарса, ҳеч кимса у билан тенглаша олмаслиги, ҳусн ва заковатда ягоналигини, ўз ҳуснини томоша қилиш учун кўзгу сифатида бу оламни яратгани ҳақида худога мурожаат шаклида фикр юритади.

Навоий ёзишича, худо еру осмонни, ундаги барча нарсаларни

яратар экан, бу бойликлар ичида унинг учун энг қадрлиси, яқини инсон бўлиб, худонинг бутун борлиқни яратишдан кузатган бош мақсади ҳам инсон эди:

Ганжинг аро нақд фаровон эди,
Лек боридин ғараз инсон эди.

Шоир бунда инсонни яратилган нарсалар ичидагн энг комили, Оллоҳ-таолонинг яширин сирларини ҳам барча нозиклиги билан тушуниб етувчи бир маърифатли мавжудот тарзида таъриф ва тавсиф этган.

IV

1. Иккинчи муножотда Навоий гарчи дунёда кўп гўзал нарсалар яратилган бўлса ҳам, шу билан бирга оламда кишининг тасаввурига сиғмайдиган даражада воқеалар юз бериб, масалан, юлдузлар олами турли ҳолатларга тушса, бунинг сирларини билмоқчи бўлганлар бунга эриша олмасалар ҳам, бундан худога ҳеч бир зиён ва ҳеч бир ташвиш йўқ. Чунки улар ҳаммаси худонинг иродаси билан ҳаракатда ва ўзаро бир-бирига мувофиқ ҳолда ҳаракат қилади. Худо хоҳласа осмонда ҳам, ерда ҳам катта нотинчликлар юз бериши мумкин. Навоий тасвирлашича ва таъкидлашича, дунёдаги барча мавжудотлар ўз яратганига доим сажда қиладилар, ундан ўзларининг мамнунликларини билдирадилар. Худонинг қаҳри келса «кўк бир этак кул киби» созурилиб кетиши ҳеч гап эмас. Сайёралар ҳам унинг измида. Денгизда тўфонларнинг юз бериши, зилзила туриб тоғларнинг осмонга чиқиб кетиши — булар ҳаммаси унинг буюклигини, мислсиз қудратини тан олишни талаб қилади. Боб охирида шоир худодан у дунёда ўз лутфига сазовор этишини илтижо қилади.

V

1. Учинчи бобда Навоий олдинги муножотлардаги

фикрларини янада ривожлантириб, Оллоҳ-таоло ўрни билан қанча қахрли бўлса, ўрни билан шунча меҳрибон, ҳамма нарсани ажойиб мувофиқлик билан ҳаракатлантирувчи эканини, оловни яратиш билан бирга унинг муқобили сувни ҳам яратганини, ерни бино қилганда элни ҳам яратишни лозим топганини, ҳамма нарсаларни бир-бири билан боғлаб турганини, шунинг натижасида ердаги ва осмондаги ҳаёт қасри юзага келганини таъкидлайдн. Худо яхши ният билан оламни шундай гўзал ва кенг қилиб яратган. Лекин буларнинг ҳаммаси ҳисоб-китобли бўлиб, унинг ихтиёридан ташқари бу оламга бир дона игна ҳам сиғмайди. У хоҳласа ҳаммасни бир дамда йўқ қилиб юбориши турган гап. Шунинг учун инсонлар ўйлаб иш қилишн, гуноҳ қилишга йўл қўймаслиги, қиёмат кунинн унутмаслиги, ҳар бир гуноҳ учун қиёмат кунни жазо олажагини эсда тутиши, Ислом дини қоидаларига тўла риоя қилиши, ҳамма мусулмонларнинг худо олдидаги ёқловчиси — Муҳаммад пайғамбарга доим самимий эътиқодда бўлиши талаб қилинади.

VI

1. Тўртинчи муножот — охириги муножот бўлиб, бунда Оллоҳ-таолонинг ўз бандаларига бениҳоя саховатлилиги, уларнинг тоғ-тоғ гуноҳларини бир сиқим сомондек шамолга учириб юбора олиши ва ҳоказолар ҳақида ҳикоя қилади. Бунда биринчи ўринда Навоий худонинг даргоҳи кенглигини, одамларга меҳрибонлигининг беқиёслигини кўзда тутиб, уни ўз бандаларига янада шафқатлироқ, ўзрларини ҳисобга олувчи, гуноҳларидан ўтувчи бўлишини илтижо қилиши, унинг олдида эркаланиб, ҳадди сиғиб лабташналарга сув беришини, тўнсизларга тўн, қорни очларга овқат беришини, ўз лутфу карамидан ҳеч кимни бебаҳра қолдирмаслигини сўраши, ҳатто талаб қилиши ғоят самимий ва гўзалдир. Ўз фикрларини хулосалаб, шоир яна бир бор худога мурожаат қилиб дейди:

Гарчи гунаҳнинг ҳаду поёни йўқ,
Айламанг раҳм ҳам имкони йўқ.

VII

1. Адабий анъанага кўра Навоий худонинг мадҳи ва унга бағишланган тўрт муножотдан сўнг Ислом динининг асосчиси Муҳаммад пайғамбар мадҳига ўтади. Пайғамбар мадҳи одатда «наът» деб аталиб, «Ҳайратул-аброр»да бешта наът мавжуд. Биринчи наътда Навоий худонинг аввал Одамни яратгани, ундан бошқа одамлар тарқалгани, охири худонинг элчиси сифатида Муҳаммад пайғамбар (Аҳмад) юзага келгани, у ўзида барча яхши хусусиятларни зоҳир этгани, шу асосда «худонинг дўсти» («ҳабибуллоҳ») даражасига кўтарилгани, унинг онадан бамисоли бир офтоб бўлиб тугилгани ҳақида ҳикоя килади.

VIII

1. Иккинчи наътда Навоий Муҳаммад пайғамбарнинг Маккада Қурайш қабиласида туғилгани, ёшлигидан ақлли, ҳушли бўлгани, Қурайш қабиласи одамларининг қарама-қарши эътиқодларга эга бўлгани, Муҳаммаднинг отаси жуда эрта вафот этиб, отасиз ўсгани, савдо ишлари билан шуғуллангани, яна бир вақт чўпонлик ҳам қилгани, болалиқдан ширинсўз бўлгани, ҳамма қийинчиликларга юксак ахлоқи билан чидагани ва ўз муҳолифларини енггани ҳақида сўзлаган. Яъни бунда шоир Муҳаммад лайғамбар бўлгунга қадар, аниқроғи, қирқ ёшга киргунга қадар бўлган ҳаёти юзасидан умумий маълумотларни берган ва шу давр ичидаги инсоний — ахлоқий қиёфасини чизган.

IX

1. Бу бобда Навоий Муҳаммад пайғамбар пайғамбарлик даражасига эришгандан сўнг, гарчи у ёзишни билмаса ҳам, ўз фикрини, ўз таъсирини жуда тез бутун халқ оммасига, араб мамлакатларидан тортиб Эрон (Ажам)гача бўлган ўлкаларга ўткази бошлагани, бутпарастликни синдириб, йўқотиб, унинг ўрнига муваффақият билан Исломи динини ўрната бошлагани ҳақида ёзади.

X

1. Тўртинчи наътда Навоий Муҳаммад пайғамбарнинг ноёб инсоний хусусиятларини ёритишга тўхтаган. Шоир ёзишича, пайғамбаримиз ниҳоятда чиройли сўзлаши билан бошқалардан доим ажралиб турган («Арзи фавоҳатда каломинг фасих»). У нутқ сўзлаганда ҳамма унга диққат билан қулоқ солган ва бу Исломи дини қоидаларини мустаҳкамлашда катта роль ўйнаган. У ғоят раҳмдил одам бўлиб, душманларидан ғорга беркинганда у ердаги на ўргимчакларга, на бирон қушга заррача озор етказмаган. Шунинг учун унинг Исломи мустаҳкамлаш ва дунёга ёйиш ишлари яхши борган. Унинг атрофига яхши одамлар тўпланиб, уни фаол қўллаб қувватлаганлар. Бу ўринда Навоий пайғамбарнинг издошларидан Абу Бакр Сиддиқ, Умар, Усмон ва Али ҳақида, уларнинг пайғамбарга, Исломи ишига фидойилиги, садоқати ҳақида ҳам илиқ гапларни ёзган.

XI

1. Бешинчи наътда Муҳаммад пайғамбарнинг афсонавий Буроқ отини миниб, бир тун, яъни Меърож кечаси осмонга кўтарилгани, юлдузлар, сайёралар аро сайр қилиб худо билан учрашгани, лекин бу мўъжизавий сафар жуда бир қисқа муддатда юз бергани ҳақида ҳикоя қилинади:

Борғонню келгаии бир он ўлуб,

Ақл бу мансубда ҳайрон ўлуб.

Диний асарларда изоҳланишича, буйдай сафар фақат пайғамбарларгагина насиб бўлиши мумкин. Бу наът ҳам анъанавий характерга эга бўлиб, бошқа хамсанависларнинг, шу жумладан Навоий «Хамса»сининг бошқа дostonларида ҳам шу мазмунда махсус боблар бор.

XII

1. Дostonнинг бу боби Навонидан олдин «Хамса» яратган буюк шоирлар Низомий ва Хусрав Деҳлавий мадҳига бағишланган.

2. «У сўз санъаткорларининг бошидаги тож, баҳоси хазинага тенг ўша тожнинг гавҳаридир». Бу байтдан бошлаб Низомий мадҳи берилади.

Низомий — озарбайжон шоири ва мутафаккири Абу Муҳаммад Илёс бинни Юсуфнинг тахаллуси. Низомий тахминан 1141 — 1143 йилларда Озарбайжоннинг қадимги ва обод Гавжа шаҳрида таваллуд топиб, 1203 йилда вафот этган. Низомий шеърият билан жуда эрта қизиққан ва тез орада ҳатто Ганжа, Ширвон ўлкаси ҳукмдорлари назарига тушган. Нақл этилишича, Дарбанд ҳокимларидан бирига Низомийнинг бир шеъри ғоятда маъқул тушган. Бунинг эвазига шоирга миннатдорчилик билдириш маъносида, қипчоқ канизакларидан Офоқ исмли қиз унга ҳадя этилган. Кейинчалик бу оқила қиз Низомийнинг суюкли хотини бўлган.

Тазкираларда Низомийнинг йигирма минг байтдан иборат бир лирик девон тартиб берганлиги ҳақидаги маълумотлар бизгача етиб келган. Лекин бу девон ҳанузгача топилган эмас. Ундаги лирик шеърлардан айрим намуналаргина сақланиб қолинган, холос.

Низомийни дунёга танитган, улуғ бир адабий анъананинг бош-ловчиси даражасига кўтарган асари — унинг «Панж ганж»

аталган «Хамса»си. У «Хамса»нинг биринчи достони «Маҳзанул-асрор» («Сирлар хазинаси»)ни 1173—1180 йиллар мобайнида ёзиб тугаллаган. Достон турли ахлоқий ва фалсафий мавзулардаги йигирма мақолот ва уларга боғлиқ ҳолда талқин этилган манзум ҳикояларни ўз ичига қамраб олган. Бу асар Низомийдан кейинги кўп шоирларга, жумладан, Алишер Навоийга ҳам ўрнатимсолн — маҳорат мактаби бўлиб қолган.

3. «Унинг фикр тарозуси «Хамса»ни, «Хамса» эмас, балки «беш хазина»ни ўлчаркан, унга осмон тарозу палласи, Ер курраси эса ботмон тош бўлди».

4. «У беҳисоб сўз дурларини тартибга солгани учун тақдир унга «Низомий» тахаллусини муносиб кўрди».

5. Дуо: «Унинг сирлари пок бўлсин!»

6. «Беш ҳарф билан ёзиладиган ва чиқариладиган сон ҳисоби билан ҳисобласанг «бир минг бир»нинг исмини билдиради». Арабча ёзувда Низомий беш ҳарфдан иборат бўлиб, (нун) — 50, (изғи) — 900, (алиф) — 1, (мим)—40, (ёй) — 10 ни билдиради, жамъи — 1001.

7. Бу ва кейинги беш байт мазмунн: «Ундан кейин ҳинд чавандози ҳам ҳиндий ханжари билан (сўзни) саралаб, ханжарининг чақмоғидан учқунлар сачратиб, минган оти ҳам ўтдай тез ҳаракат қилиб, қаёққа ўзини ўтдек тез ва қаттиқ урмасин, ҳамма ерда ғавғо кўтарди. Қайси мамлакатда қандай (сўз) ободонлиги бўлса, имкони борича уларни ўз қўлига киритди. Уни шунчаки ҳинд чавандози атаб бўлмайди, уни ҳинд ройи деб аташ керак. Унинг қалами учи ҳинд мамлакатининг кўркидир. Шеъриятидаги ҳар бир достон Ҳиндистоннинг бир вилояти — кишварига тенгдир». Мадҳ ва таъриф либосларига ўралган ушбу фикрлар форс адабиётининг классиги Амир Хусрав Деҳлавий ҳақида. Хусрав 1258 йилда Деҳлида туғилган. Унинг асл насаби Шаҳрисабз туркларидан бўлган. Деҳлавийнинг отаси, Лочин қабиласининг бошлиғи — Амир Маҳмуд Чингизхон ҳужумидан кейин Мовароуннаҳрдан Ҳиндистонга кўчиб кетган.

Хусравнинг ижодий мероси кўп қиррали. У беназир лирик,

моҳир эпик, тарихнавис ёзувчи, бадииятшунос олим, ўз замонасининг мусиқашуноси.

Хусрав Деҳлавий тўртта шеърий девон тuzган. Бу ҳақда Навоий «Ҳазойинул-маоний» девонининг дебочасида Султон Ҳусайн Бойқаро тилидан фикрлар билдириб ўтган. Навоийнинг ғазалчилик соҳасида оламшумул ютуқларни қўлга киритишда Хусрав Деҳлавий тажрибаларининг ҳам илҳомбахш таъсири фавқулodда таъсирли бўлган. У қитъаларидан бирида ёзган эди:

Ғазалда уч киши тавридурул навъ,
Ким андин яхши йўқ назм эҳтимоли...

Булар кимлар? «Бири Муъжиз баёнлиқ соҳири ҳинд», — дейди Навоий. «Соҳири ҳинд» — Хусрав Деҳлавий. Навоийнинг эътироф этишича, унинг «сўзу ҳоли» ишқ аҳлини ўртантирадиган даражада. Кейинги икки киши эса, «Исо нафаслиқ ринди Шероз» — Ҳофиз Шерозий ва «қудси асарлик орифи Жом» — Абдурахмон Жомий. Мана, ўша қитъада чиқарилган фикрий хулоса:

Навоий назмнға боқсанг, эмастур
Бу учнинг ҳолидин ҳар байти холи.
Ҳамоно кўзгудурким, акс солмиш
Анго уч шўх маҳвашнинг жамоли.

Демак, Навоий форс-тожик адабиётининг икки улуғ вакили — Ҳофиз ва Жомий сингари, «Ишқ ва дард аҳлининг раҳбар ва пешрави» («Муҳокаматул-луғатайн») Хусрав Деҳлавийни ҳам ўзининг ғазалнависликдаги устози деб тан олган, унинг лирикасининг таъсирини очиқ эътироф қилган. Навоийнинг «Девони Фоний»сидагн қирққа яқин ғазали ҳам Хусрав Деҳлавийга татаббуъ қилиб ёзилган.

Хусрав Деҳлавий форс адабиётида Низомийга эргашиб «Хамса» яратган иккинчи санъаткор. У «Хамса»сининг илк достони «Матлаъул-анвор» («Нурларнинг тарқалиш манбаи»)ни

икки ҳафта мобайнида ёзиб тугатган (Муҳаммад Осимий, Абдулғани Мирзоев, Амир Хусрав Деҳлави. Душанбе, 1979. Саҳ. 44). «Матлаъул-анвер»да, хусусан, сиёсий пафос Низомий достони даражасидан пастроқ эканлиги қайд этилган. Лекин шунга қарамасдан, у ўзига хос кўркем асар. Шунинг учун ҳам Навоий масаланинг бу жиҳатларига алоҳида эътибор билан муносабатда бўлган, Хусрав асарини муносиб баҳолаган. «Ганжа подшоси (Низомий) бойликларни сочувчи, у эса эргашувчидир, сўз иқлимида у подшоҳ бўл-са, ўз номи билан бу ҳам Хусрав (подшоҳдир). Хусрав бўлиб мамлакатни обод қилди. Уни Хусрав эмас, Фарҳод деб атаса ҳам бўлади»,— дейдн Навоий мазкур бобда.

8. «Кўп кишилар уларга (Низомий ва Хусравга) ўхшатмалар ёзишни ҳавас қилишди, бироқ улар сарв билан гул қаршисига хашак келтиришди. Улардан ёлғиз бир киши бундан мустасноки, бундай одамни кўхна фалак шунча айлангани билан бошқа ярата олмади». Сўнгги байтдаги бу «бир киши» — Абдурахмон Жомий. Маълумки, Низомий бошлаб берган «Хамса»чилик Шарқ адабиётида адабий анъанага айлантирилди. Хусрав Деҳлавий «Хамса»си бу йўлдаги ижобий самара бўлди. Лекин «Хамса» ёзиш ҳар қандай санъаткордан зўр талант, кенг ҳаётий билим, тажриба ва кучли бадиий маҳоратни талаб қилар эди. Айниқса XV асрга келиб «Хамса» яратишга уринган шоирларнинг сони кўпайган. Аммо бу шоирларнинг аксариятида биз юқорида санаган имкониятлар тўла шаклланган деб бўлмасди. Шу боис улар яратган дostonлар эл ўртасида эътибор қозонмади. Навоий «Мажолисун-нафоис» тазкирасида шундай қаламкашлар тўғрисида ҳам маълумотлар бериб ўтган. Абдурахмон Жомий «Хамса»си эса бадиий нждоннинг мазкур жабҳасидаги янги ижодий муваффақият бўлган эди. Навоий бу-ни юксак маънодаги фахр туйғулари билан қайд этаётир.

XIII

1. «Юксакликнинг узун сояси, шодлик жомининг соф сипқорувчиси Мавлоно Нуриддин Абдурахмон Жомий васфиким, васфга сиғмас, таърификим, таърифга тўғри келмас ва ул ҳазрат илтифоти қуёши қаро кунга қолган мен ожизнинг аҳволига нур сочганининг баёни, ул қуёш тарбиясидан бу туфроқда оқ гуллар, оқ гулларгина эмас, ранг-баранг райҳонлар нишон берган ва «Тухфатул-аҳрор» (Жомийнинг «Маҳзанул-асрор» ва «Матлаъул-анвор»га жавобан ёзган фалсафий-дидактик достони, яъни «Асллар тухфаси») мутолаасидан ғамгин кўнгулнинг хурсандчилик топгани ва «Хайратул-аброр»нинг лаъл ва жавҳарларини назм ипига тизмоқнинг сабаби».

2. «У бутунги кунда тариқатнинг қутби, ҳақиқат сирларининг кашф этувчисидир. Унинг кўкси ҳақиқат дурларининг хазинаси, кўнгли эса маъно юзларига оина». Навоий устози Абдурахмон Жомий мадҳини ана шундай теран бир маънолар билан бошлайди.

Жомий — Низомий, Ҳофиз, Саъдий сингари даҳолардан кейин форс-тожик адабиётининг шуҳратини яна бир карра оламга ёйган

доҳий санъаткор. Жомий 1414 йилда Хуросоннинг Жом вилоятида

туғилиб, 1493 йилда Ҳиротда вафот қилган. У «Фотиҳатуш-шабоб», «Воситатул-иқд», «Хотиматул-ҳаёт» деб аталган ва инсон умрининг уч фаслига ишорат қилувчи уч шеърий девоннинг муаллифидир. Навоий «Маҳбубул-қулуб» асарида: «Ҳар синф назмда беназир эрдилар ва нечаки таърифлари шеърда маҳоратдин ташқаридур, ва лекин ҳар услуб шеърда жаҳонгир эрдилар. Ва назмларида ҳар шеър била ишқ ўтин оламга урубтурлар. Шеърларида ҳар байт била дард аҳли жону кўнгул оламин кўйдурубдурлар», деб ёзади Жомий тўғрисида. «Хамса»сининг барча дostonлари, «Мажолисун-нафоис» тазкираси ва бошқа ўринларда ҳам Навоий устози ва унинг серқирра ижодиёти хусусида қимматли мулоҳазаларни баён этган. Навоий ўзининг «Хамсатул-мутаҳаййирин» китобини эса

тўлиғича Жомийга бағишлаган эди.

Жомийнинг Низомий ва Хусравларга татаббуъ қилиб яратган асари «Ҳафт авранг» деб аталгаи. Унда «Тухфатул-аҳрор», «Сабҳатул-аброр», «Саломон ва Абсол», «Силсилатуз-зиҳаб», «Юсуф ва Зулайхо», «Лайли ва Мажнун», «Хирадномайи Искандар» номли еттита дoston бор. «Тухфатул-аҳрор» шулардан биринчиси.

XIV

1. Тўрт садаф бу ерда тўрт унсур — сув, ҳаво, ўт, туфроқ назарда тутилган. Дурж—қнмнатбаҳо тошлар солинадиган қутича. Иккикчи сатрдаги «Етти фалак ахтарининг буржи» — етти қават кўкдаги етти сайёра чўққиси.

2. Арабча «к» ва «н» ҳарфи бир-бирига қўшилса, «кун!» бўлиб, «ярат!», «ижод қил» деган маъноларни билдиради.

3. «Сўз жон бўлиб, руҳ анинг қолипидир. Кимнинг танида руҳи бор бўлса, у сўзга эҳтиёж сезади».

4. «Тилии агар пўлат ханжар дейилса, унинг қадалган инжулари сўздир».

5. Бу чаман — инсоният ва ҳаёт чамани.

6. Масих—Исо пайғамбарнинг лақаби. Диний афсоналарга кўра Исо ўз нафаси билаи ўлганларни тирилтириш, жон ато этиш қобилиятига эга бўлган эмиш. «Яхши сўз билан ўлганни тирилтира олгани учун Исо пайғамбар ўзини «Жонбахш» лақаби билан атаган»,— дейди шоир.

7. Халил — Иброҳим пайғамбарнинг лақаби. Диний афсоналарга кўра, Намруд Халилни ўтда ёқиб ўлдирмоқчи бўлган, лекин у ўз поклиги туфайли ўлмаган.

8. Жабраил — Ислом динида тўрт фариштадан бири. У гўё худо билан пайғамбар ўртасида элчилик қилармиш. Ушбу сатрдаги маънода ҳам шунга ишорат бор: «Жабраил ҳам сўз юкига ҳаммол бўлган».

9. «Агар бир гўзал хар қанча чиройли ва ой юзли бўлса-да,

лекин гапирмаса, девордаги суратдан фарқ қилмайди».

10. Устоз Садриддин Айний ушбу мисралар изоҳи муносабати билан ёзади: «Ҳар қандай яхши созанда қанча чолса-ю, (ашула айтмасдан) узоқ чолса, ундан ақл аҳлларига малол этади. Агар созанда машқ орасида Навоийнинг олов сочувчи ғазалларидан биронтасини ўқиса, V вақт базмда, шовқин-сурон қўзғолди, эшитувчилар ёқаларини йиртдилар, оху вой билан ўзларини йўқотиб қуядилар». Восифийнинг ҳикоясига кўра, Навоийнинг ўз замонида унинг:

Дин офати ул муғбачаи моҳлиқодур
майхорау бебок,
Ким ишқидин онинг ватаним дайри фандур
сармасту яқом чок...

бошламали мустазодига Хожа Абдулло Марворид номли бастакор бир куй боғлаган. «У вақтларда Ҳиротда бу савт ўқилмайдиган уй йўқ эди», дейди Восифий. Восифийнинг гапига кўра, бир базмдада шу «Сармасту яқом чок» савти ижро этилаётганда бутун мажлис аҳли ўз ёқаларини йиртганларки, бу ҳолни бир тасодиф билан Навоийнинг ўзи ҳам кўрган. Навоий, бу ердаги мисралар билан ўша савт ва ўша ҳолатга ишорат қилади (Алишер Навоий. Ҳамса. Қисқартиб нашрга тайёрловчи С. Айний. Тошкент: Ўздавнашр, 1947. 19-бет).

11. Оддий сўзлашувда ёлғондин эътиборсиз — нописанд нарса

йўқ. Лекин назмдаги ёлғон ҳатто доноларга ҳам маъқул, яъни назмда муболағага йўл қўйилади, дейилмоқчи. Бу байт Алишер Навоийнинг адабиётда бадий тўқима, муболаға, фантазиянинг роли тўғрисидаги эстетик қарашини акс эттиради. Навоий ушбу масала тўғрисида ёшлик йилларидан бошлаб ўйлай бошлаган. Масалан, «Ҳайратул-аброр»даги мазкур фикр унинг устози Сайид Ҳасан Ардашерга ёзган маснавийсида:

Сўз ичраки ёлғон эрур нописанд,
Чу назм эттилар — қилди доно писанд

шаклида ифода этилган. Эътиборли томони шундаки, Навоий қарийб бутун умри давомида шеъриятда муболағанинг қиммати юзасидан билдирган эстетик қарашига содиқ қолган. «Маҳбубул-қулуб»да ўқиймиз: «...Ёлғон сўз жуз назмда нописанд ва анинг қойили нохирадманд.

Байт:

Сўз ичраки ёлғон эрур нописанд,
Чу назм эттилар қилди доно писанд».

Кўряпсизки, бу байт шеърий мактубда қандай бўлса, «Маҳбубул-қулуб»да ҳам айнаи ўша тарзда такрорланган.

12. «Тиш инжулари оғизда терилиб турса, назмдай кўркем бўлади, оғиздан тушиб насрдай сочилса, қиммати кетади». Ўз даври анъанасига кўра бу ерда Навоий насрга нисбатан назмга юқори баҳо беради.

13. Бу байт ташбиҳ санъати асосида қурилган. Унда шоир боғдаги гул ва дарахтларни назмга, тоғдагиларни (улар ўтин ҳисобида қаралади) насрга ўхшатади.

14. Бу ва бундан кейинги тўрт байтда назмнинг насрдан афзалликлари шатранж — шахмат ўйини мисолида асосланган: «Шахмат тахтасига доналарни тўккан одам унинг ёғоч доналарини қанча мақтамасин, у чиройли кўринади шу вақтдаки, биров — икки томонга у доналарни икки қатордан қилиб терса. Шахматнинг икки томонидаги икки қатор худди икки мисра шеърга, тўрт қатор эса шеърнинг икки матлаига ўхшаб кетади. Бундаги ҳар дона ажойиб муаммо бўлиб, уларнинг орасида отлар ҳам пайдо бўлади. Одам қанча тўғри фикр қилмасин, бунда озгина паришонликка йўл қўйса отнинг юриши туфайли мот бўлиб қолиши мумкин».

15. Бу икки сатрда гулнинг ўз шоҳида очилиб туриши назмга, хазон бўлиб сочилиши насрга ўхшатишган.

16. Бу байтда «назм мўъжиза йўсунлик бўлмаганда, худо ка-

ломида ҳам назм бўлмаган бўлур эди» деб Қуръонда ҳам назм борлиги айтилади. Навоий назм ва насрга муносабатини «Хамса»нинг кейинги дostonларида ҳам давом эттиради. Улар охир-оқибатда яхлит бир нжодий концепция сифатида кўзга ташланади. Лекин шуни ҳам таъкидлаш керакки, Навоийнинг бу масалага доир қарашлари «Хамса»нинг бошқа дostonларида у ё бу тарзда «Ҳайратул-аброр»даги фикрлардан ўсиб чиққан ёки бевосита уларнинг узвий давомидир. Масалан, «Сабъаи сайёр»даги мана бу сўзларга диққат қилинг:

Ҳар киши қилмоқ истаса маълум
Бири мансур эрур, бири манзум.
Насру назми ангаки мудракдур,
Назмнинг пояси буюкракдур...
Худ жавоҳир нечаки дилкашроқ,
Назм силкига чексалар хушроқ.

17. Шакл ва мазмун бирлиги — бадий ижоддаги энг муҳим масаладир. Навоийнинг ушбу муаммога муносабати мазкур байтларда ниҳоятда кўркам услубда бадий талқинини топган. Улуғ шоир шаклнинг аҳамиятини камситмаган ҳолда бадий асарда ғоянинг бирламчи қимматига алоҳида эътибор беради.

XV

1. «Ким маъно дурининг садафидан ўзига жом қилган бўлса, сўз майини ўша киши тўла симиради».

2. *Роҳ* — май маъносида. *Мисбоҳ* — чироқ «Сўз шу қадар ажойиб ва сафоли шаробки, кўнгулнинг энг қоронғу кунжларини чироқ бўлиб ёритади».

3. «Мен сўз майидан маст бўлиб, ўткинчи дунё кишилари сафига қўшилганман».

4. *Жоми ҳидоят* — ҳақиқат жоми. Шоир демоқчики, гарчи ҳақиқат жомига қўлим етган бўлса-да, кўп вақт сўзда сукут

сақладим.

5. «Туркий оҳангга қўлимни ўйнатиб, «ҳай тулугум, ҳай тулум» деб куйласам». Шоир бунинг билан ўз она тилида асарлар яратишга кучли иштиёқи бўлганлигини таъкидлаган.

6. *Туюқ* — туркий шеъриятнинг қадимий жанрларидан. Бу ҳақда Навоийнинг ўзи «Мезонул-авзон» рисоласида шундай дейди: «Бириси «туюғ»дирким, икки байтқа муқаррардур ва саъй қилурларким, тажнис айтилғой ва ул вазн рамали мусаддаси мақсурдур...». *Туюқ* поэтикасининг асосий шартларидан бири унинг рамали мусаддаси мақсур (фоилотун фоилотун фоилон) вазнида ёзилишидир. Навоий мазкур байтда шоирлик даъвосида юрган, аммо шеъриятнинг қатъий белгиланган қонун-қоидаларига ҳам риоя қила олмайдиган қофиябозларни танқид қилаётир.

7. «Бинойи рафиъ»дан мақсад — «Хамса». Шоир яратилажак «Хамса»сининг моҳиятини бадий шарҳлаётир.

XVI

1. *Каҳкашон* — осмонда узунасига кўринадиган оқ йўл, самон йўли.

2. *Рустам* — Ўрта Шарқ халқлари оғзаки ва ёзма адабиётидаги анъанавий образ. Рустам образи форс афсоналари ва Фирдавсийнинг «Шоҳнома»сида Эрон ҳимоячиси сифатида нақл этил-са, туркий халқлар эпоси ва афсоналарида Афросиёбнинг бобоси — Турнинг авлод-аждодидан деб таърифланади. У Туронни чет эл босқинчиларидан ҳимоя қилган.

Навоий Султон Ҳусайн Бойқаронинг Рустамга ўхшаб қудратли, жасур, енгилмас бўлишини орзу қилаётир.

3. *Жамшед* — 1. Улуғ подшоҳ. 2. Эроннинг қадимги афсонавий подшоҳларидан. Навоий «Тарихи мулуку Ажам» асарида Жамшид ҳақида шундай маълумотларни ёзган: «Баъзи ани Таҳмураснинг қардоши дебтурлар ва баъзи қардошининг ўғли. Чун

салтанатқа ўлтурди, жаҳон мулкин адал ва дод била тузди. Ва хусну жамолида дилпазир ва фазлу камолида беназир эрди. Ғариб ихтиролар қилди... Ва салтанатининг замони етти юз йилгача бўлди...

Шеър:

Чу Жамшид тахт узра тутти мақом
Димоғиға йўл топтн савдойи хом...»

Бу ерда «Чу Жамшид тахт узра тутти мақом» мисраи гарчи бошқа мақсадни ифодаласа-да, «Ҳайратул-аброр»даги «Тахт уза Жамшиддек этса мақом» сатрининг қарийб варианты шаклида такрорланганини ҳам айтиш керак.

Жамшиднинг энг машҳур кашфиётларидан бири — унинг сеҳрли жоми бўлган. Бу жомда гўё бутун олам, замон ва келажак ҳодисотлари акс этар эмиш. Аммо Жамшид бориб-бориб кеккайиб, мағрурланиб, Навоий сўзлари билан айтганда «оламни ўз ибодатиға амр қилиб, ўз сурати била бутлар ясаб, ақолим ва кишварларға йибориб» уни худо ҳисоблашларини буюради. Халқ ва аъёнлар ундан юз ўгириб, араб шаҳзодаси Заҳҳокни тахтга ўтқазадилар. У Жамшидни банди қилиб «арра била ики бўлуб, жисмин пора-пора» қилиб ташлатади.

Навоий «Тахт уза Жамшиддек этса мақом» деганда Ҳусайн Бойқаронинг мағрурланмасдан «адл ва дод била» иш юритишини назарда тутган.

4. *Боғи Ирам* — Афсонавий гўзал, хушҳаво бир боғнинг номи. Уни худолик даъво қилган Шаддод деган подшоҳ бино этган эмиш. Идеалдаги ҳаёт рамзи сифатида бу ном Шарқ адабиётида жуда кўп тилга олинади.

XVII

1. Бу мисраларда инсон гулистонга ва унинг аъзолари турли гулларга ўхшатилиб, яратувчи (худо)ни деҳқон атаб, азал

тонгида яратиш (сунъ) деҳқони одам танасини гулистондай ясаганда, бу гулистонга ва ундаги турли-туман гулларга майин ел эсиб, бу гуллар очилгани, тан гулшанига руҳ киргани, ундан ғараз ҳеч гул бўлмай, мақсад ёлғиз кўнгул эканини гўзал ташбиҳлар орқали таъкидланган.

2. Бу ва сўнгги уч байтда такрор санъатидан фойдаланилган. Шоир сатрлар бошида «гоҳ» сўзини кетма-кет қайтариш билан фикрни таъкидли оҳангларда тармоқлантирган.

3. Фарҳод — Шарқ халқлари сўзаки ижодиёти ва ёзма адабиётида кенг ўрин ишғол этган образ. Бадий адабиётда Фарҳод дастлаб форс-тожик шоирн Оғочий (X—XI асрлар) шеърларида тилга олинган. Балъамийнинг «Тарихи Тобарий», Абу Дулафнинг «Рисолаи сония» асарларида у Ширин билан боғлиқ қаҳрамон сифатида нақл этилган.

Фарҳод образи Шарқ адабиётида биринчи бўлиб Низомий Ганжавийнинг «Хусрав ва Ширин» достонида тасвирланган. Лекин у дostonда бош қаҳрамон даражасига олиб чиқилмаган. Ориф Ардабийнинг (XIV аср) «Фарҳоднома» достонидан бошлаб Фарҳод марказий қаҳрамон ҳолида кўрсатилган. Навоий «Фарҳод ва Ширин» дostonнда биринчи бўлиб Фарҳоднинг мукаммал эпик характерини яратди. Навоий Хусайн Бонқарони «дарду бало тоғида» Фарҳодга ўхшаб жасорат намуналарини кўрсатишини орзу қилаётир.

4. Мажнун—1. Жинни, девона. 2. Шарқдаги энг машҳур қаҳрамонлардан. Қадимий араб манбаларининг шаҳодат беришича, Мажнун тарихий шахс бўлиб, Арабистондаги Бани Омир қабиласига мансуб бўлган. Мажнуннинг ошиқлик қисмати ҳақида

Шарқда жуда кўп ривоятлар тўқилган. У Низомий, Деҳлавий, Навоий каби улуғ санъаткорларнинг ижодида фожиавий қаҳрамон сифатида ўрин эгаллаган.

XVIII

1. Шамс — қуёш; зуҳо — чошгоҳ вақти. «Ваш-шамси» билан «Ваз-зуҳо» «Қуръон» оятининг дастлабки сўзлари бўлиб, бу ерда қуёш чиқиши, кун ёйилиши тасвир этилган.

2. «Шу пайт тонг сўфиси ҳам пайдо бўлиб, осмон бўйлаб ўз нури жойнамозини ёйди».

3. «Нилуфарий осмон тепадан шабнамлар ёгдира бошлаганда, сахар боғида сариғ лола очила бошлади (яъни қуёш чиқа бошлади)».

4. «Обнус (қора дарахт)дан ясалган панжара оққа айланиб, сариғ манқалдондан ўт сочила бошлади (яъни тонг ёрнб, қуёш нури тарала бошлади)».

5. «Инсон» сўзи ўрнида шоир «хожа» сўзини ишлатган: «хожа», «эга», «хўжайин» деган маъноларни билдириб, шоир бунда

кўнгул эгаси — инсонни тушунади.

6. Аъжуба—ажойиб нарсалар.

7. «Фикр қилиб, қанча кўп ўйласа, бу орзуга эришнш шунча қийинлашар эди. Қанча кўп тоат-ибодат қилса ҳам бу пардадаги сирлар очилмади».

8. Бу байт қофиясида тажнис санъати қўлланилган.

9. Хўд— икки чакка ва иякни ёпиб турадиган темир қалпоқ.

10. Халхол— оёққа тақиладиган ҳалқа.

11. Бунда Навоий сариқ касалини сувдаги балиққа тикилиш билан тузатиш ҳодисасига ишорат қилмоқда.

12. Номия — ўсимликларнинг авж олиш хусусияти.

13. «Лола олифта қиморбоздай ҳаяжонланди, тосидаги икки томчи шудринг унинг қимор ўйинидаги ошиғи бўлди».

14. «Маъюслик, умидсизлик унинг ақл ишларини жинниликка олиб борди, васвасалар ҳушини олди».

15. Бир деҳқон — худо кўзда тутилади.

16. «Ҳақиқат сирридин баҳраманд бўлиб, сен, яхшиси, ҳаммасига кўнгул кўзи билан боқ!».

17. «Шамол ҳам, сув ҳам ўзича куй куйларкан, яратган уларнинг ҳар бирига ўзига хос бир сирни ато этган».

XIX

1. «Хумоюн қанотли ул қуш (кўнгул)нинг нарсалар олами гулистонидан фаришталар олами шабистонига парвоз қилиб, у кенг манзилнинг шам ва машъалларининг сўзловчи тили билан асл яратувчи ёдига машғул эканини билиб, ҳайратдан бу оламдан бошқа бир оламга боргани ва бу ҳайрат яна уни беҳуш қилгани».

2. Бу байтда қуёш ботиб, қоронғи туша бошлаши тўғрисида гап бормоқда. «Хўтан гўзали»— Қуёш. Хўтан — Шарқий Туркистондаги бир шаҳар номи. Бу ўринда ушбу сўз қуёш чиқадиган шарқ рамзи маъносида қўлланилган.

3. Абҳар шамим — наргис ҳидли. Яъни: «Наргис ҳидли варақларни шамол ёпди».

4. «Карак (булдуруқ қуш) эгнини қисиб, парда ёпингандай ўлтириб олди, парда қанотларини очиб, кўршапалаклар уча бошлади».

6. Осмонга қараб йўл олган бойқуш доира шаклдаги ойни ўзига чилдирма қилиб олди».

6. «Кўк ўланлар атрофида ранг-баранг атир гуллар юлдузлардан ташкил топган ложувард доирага ўхшайди».

7. «Бу кеча унга (кўнгулга) юз қийинчиликлар юз берди; бу машаққатларнинг бири иккинчисидан ажабланарли эди». Олдинги байтлардаги булдуруқ, кўршапалак, бойқуш — булар ҳаёлий образлар. Бу образлар орқали шоир «хумоюн қанотли ул қуш» – кўнгулнинг «фаришталар олами шабистони»даги ҳодисотлардан таъсирланишини гўё воқелаштириб кўрсатади.

8. «Ул муқаддас қуш (кўнгул) наво истаб, яна баландга ҳаволанди». Энди бу — фаришталар оламидан бошқа, уни беҳуш қиладиган янада юксак олам.

9. «Унинг тупроқидан иборат вужуди ерда қолган эди. Ўзи фалак юлдузи бўлиб, самога кўтарилди».

10. «Руҳ қанотли қушга айланиб, тун қоронғусида сайр қиларди».

11. «Ушбу жаннат боғининг қуши брринчи чаманни сайр эта бошлади». «Биринчи чаман» — ой. Қадимги Шарқ астрономиясининг фикрича, ой биринчи кўкда жойлашган. Навоий кейинги мисраларни тундаги ой тасвирига бағишлайди. Ой аввал олий жавҳар ҳалқага ўхшатилади. Шоир дostonнинг олдинги қисмларда севиб қўллаган бадийй усули — ружуъга мурожаат қилиб, фикрини яна ўзгартиради: «Халқа дема, балки мудаввар лаган...» — Айлана лаганнинг шамъи эса мажлисларнинг машъалидир...

12. «У (кўнгул) яна бир (осмон) боғига кириб, жой олди. Унда кумуш баданли бир маҳбуба турарди». Классик поэтикада ташхис деган санъат бор. Бу санъат шоирга борлиқдаги жонсиз нарсаларни жонлантириб, инсоний сифатларда шахслантириб тасвирлаш имконини беради. Бунда Навоий худди шу усулни қўллаган. Чунки шоир назарда тутган «бути симнибадан» қандайдир «қоши фусунгар, кўзи танноз» бир малак эмас, балки иккинчи осмонда жойлашган Аторуд (Меркурий) сайёрасидир. Навоий кейинги «нодираи нукта санж» — Зуҳра (Венера), Миррих (Марс) Муштарий (Юпитер), Зуҳал (Сатурн) планеталари хусусида ташхис усулида мулоҳаза юритган. Дostonнинг бу ва бунга ўхшаш жойларида фантазиянинг роли ниҳоятда катта.

13. Таҳмтан — қудратли паҳлавон Фирдавсий «Шоҳнома»сидаги қаҳрамон Рустами Золнинг лақаби. «Кўлига найза ушлаган паҳлавон» — Миррих (Марс) Таҳмтанга ўхшатишган.

14. «Ётти осмон унга бориб туташган. «Кўп буржлар»- («Қуръон»даги) ҳақидаги гап ҳам шу осмонга тегишли».

15. «Шундан кейин у (кўнгул) энг юқори осмонга (сўнги тўққизинчи осмон назарда тутилаётир) байроқ тикди, унинг энг юқоридаги поясига қадам қўйди».

16. «Бу ерда нақ бир бутхонага кўзи тушди. Ундаги ҳар бутнинг кўриниши дурдонага ўхшарди». «Бут» — будда сўзидан. Байтдаги фикр будда ҳайкаллари ҳақида. Бутпарастлик жаҳонга кенг тарқалган динлардан бири. «Ривоят қилинишича, бу дин

асосчиси Будда инсониятни азоб-уқубатлардан қутқариш учун яралган. Унинг асли исми Сиддхартха Гаутма. У милoddан аввал 623—544 йилларда қадимги Хиндистонда яшаган.

У подшоликнинг валиаҳди бўлган. Гаутма ўзига яратилган шоҳона ҳаётдан кечиб, ёшлик йилларидаёқ тарки дунёчиликка юз бурган. У гўё кишилар бошига тушадиган кулфатлар сабабларини ўрганш ва уларни бундан қутқариш мақсадида ўрмонга бориб, диний китобларни мутолаа қилган, брахманизмдан юз ўгириб, янги диний таълимот яратишга уринган. Ниҳоят, 36 ёшида у «ҳақиқий билим»ни топганлигини эълон қилган. Шундан сўнг Будда номини олган. Дастлаб Банорасда, кейин умрининг охиригача бошқа шаҳар ва қишлоқларда ўз таълимотини тарғиб қилиган эмиш. Бу шахснинг тарихда бўлганлиги ҳақида аниқ маълумот йўқ. Буддизм тарқалган жуда кўп Осиё мамлакатларида Будда ҳақида турли афсоналар пайдо бўлган. Будданинг образи, унга қўйилган ҳайкаллар буддизмда муқаддас ҳисобланган» (ЎзСЭ. II том. Тошкент, 1972. 455-бет). Навоийнинг «бут саждасида бутпараст» сўзлари буддизм таълимотига ишоратдир.

XX

1. «Қуёш Шарққа ўз байроғини тикиб, жаҳон мамлакатларини бирлаштирди».

2. Кўнгул бу дунё саҳнидан завқланиб турганда, унинг олдида ажойиб бир шаҳар пайдо бўлди». «Ажойиб бир шаҳар» — бу ўринда инсон ва унинг гавда тузилиши кўзда тутилган. Ушбу сатрлардан бошлаб инсон организмнинг тузилиши, унга хос хусусиятлар, организмдаги аъзолар тўғрисида гап боради.

3. «Унинг гавда тузилишига тартиб бераётганда, уни тўрт жавоҳирни бир-бирига қўшиб яратган». «Тўрт жавоҳир» — ўт, сув, ҳаво, ер.

4. «Бундаги икки жавоҳир (ўт, ҳаво) энг юқори сифатли, қолган иккиси (сув, ер) эса қуйи сифатлиси эди».

5. «Унда ёнган ўтнинг Мусо ўти янглиғ ёруғи бор». Мусо—яхудийдикка эътиқод қилувчилар томонидан пайғамбар деб эътироф этилган афсонавий шахс, иудаизм динининг асосчиси. Юқо-ридаги «Мусо ўти» иборасининг замирида фантастик маъно бор. Уни Навоийнинг ўзи ҳам «Тарихи анбиё ва ҳукамо» асарида нақл қилган. Эмишки, Шуъайб алайҳиссалом Мусони уйига чақириб, ҳасаб ва насабини» маълум қилиб, саккиз йил қўйларига қараш шарти билан Сафура исми қизини унга беришга қарор билдиради. Белгиланган муддат ўтгач у Мусони уйлантириб, «молидин бирор нима бериб», уни Мисрга жўнатади. Мусо беш кун юриб Турсуно тоғига етишади. Олтинчи кун ҳаво совуқ бўлиб, ҳамма ёқни булут қоронғулиги қоплайди. Иттифоқо, Сафурада туғиш тўлғоғи бошланади. Ўтга эҳтиёж пайдо бўлади. Мусо олов келтириш учун тоғ томон йўл олади. Юруб-юруб бир дарахтда ёруғлик кўради. Ўша дарахтга чиқади. «Ва ул ёруғлик қошида қуёш тийра кўринади». Ўт негадир дарахт шохларини куйдирмайди. Мусо бундан қаттиқ ҳайратланади. Шунда «ано Оллоҳ нидоси келиб, унинг бошига «рисолат тожи» қўйилади. У шу ўт ёруғида гўё Оллоҳ диёрига восил бўлади. Навоий эса талмиҳ санъатига асосланиб, мақсад юзасида яна шу афсонавий ҳодисани эслатаётир.

6. «Бу қасрнинг тузилиши ҳар қандай нозик ақлни ҳам ҳайрон қолдиради; унинг лойиҳасидан чин наққошларини лол бўлмишлари табиий. Гап инсоннинг боши ҳақида бормоқда.

7. «Бу қасрга ажойиб бир эшик очиб қўйилган; ундан дуру гавҳар сочилади». Шоир мазкур байтда оғиз ва ундан чиқадиган товуш (сўз) гаърифини берган.

8. Мана бу гаплар лаб ва тишга доир; «Бу эшикнинг икки табақаси ҳам лаълдан, унинг ҳар бир тиши тоза дурдан. Палоси ёқут билан тўқилган, дурлар ёқутнинг орасида қолиб кетган».

9. Шоир қизилўнғач, аҳлат йўллари ҳақида гапириб, бунда бурун тешикларини эслатади.

10. «Бу шабода шох саройигача ўтиб боради, унинг базмига юз шодлик еткази». «Шох»дан муддао – ақл, онг.

11. «Қасрда бешта саҳн тайёрланган бўлиб, у ердан ҳамма ёқни томоша қилиш мумкин». Навоий ана шу байтдан бошлаб инсоннинг беш сезги аъзосига доир мулоҳазаларини талқин этади. Шоир уларда билиш назариясига оид концепциясини олға сурган. У беш сезги аъзосини «Басирау сомиау ломиса, Зойиқау томма била хомиса, деб санайди. 1. Басира — кўз, кўриш сезгиси; 2. Сомиа — қулоқ эшитиш аъзоси; 3. Ломиса — сезиш аъзоси; 4. Шомиа — ҳидлаш аъзоси; 5. билиш аъзоси.

12. «У ўзлигидан ҳар бир мўйигача хабардор бўлиб, ўзини билган худони ҳам билади» деган гап фойда берди».

XXI

1. Хўжа Баҳовуддин Нақшбандий— сўфизмдаги нақшбандийлик деб ном олган пантеистик оқимнинг асосчиси. У Бухорода туғилган (1314 мелодий). Нақшбандийлик моҳияти эътибори идеалистик таълимот бўлса-да, унда дунёвий ва ҳаётий тенденциялар муҳим ўрин ишғол этган. «Нақшбандийлик,— деб ёзган эди акздемнк И. Мўмнов,— тарки дунё қилишга, дунё ишларидан воз кечишга қарши чиқди, реал ҳаётнинг нознеъматларидан фойдаланиш тўғрисида маслаҳат берди ва меҳнат қилишга, билим олишга чақирди. Нақшбандийликнинг XIV аср шароитидаги маълум прогрессив аҳамияти ҳам шундан иборатдир, унинг бу ижобий томони Ўрта Осиё халқларн малакияти ҳамда адабиётининг ривожланишига таъсир кўрсатди» (И. Мўминов. Мирзо Бедилнинг фалсафий қарашлари. Тошкент, 1958. 17-бет). Мана шунинг учун ҳам Алпшер Навоий Нақшбанд ғояларнга катта баҳо бериб, ўзини нақшбандийлик сулукига мансуб билган эди.

Навоий ўз қитъаларидан бирида нақшбандлик тарнқат шартлари (Улар тўртта: 1. Хилват дар анжуман; 2. Сафар дар ватан; 3. Назар дар қадам; 4. Хуш дар дам) ва уларга риоя қилиш қоидаларининг моҳиятини қуйидагича шарҳлаб берган эди:

Қаноат тариқига кир, эй кўнгул,
Ки хатм ўлғай отини иззат санга.

Десанг шоҳ ўлай еру кўк басдурур,
Бу бир тахту ул чатри рифъат санга.

Фано шуъласида ёшур жисмни,
Керак бўлса зарбофт хилъат санга.

Етар лола бутган қиё қулласи,
Мурод ўлса гулгун ҳашмат санга.

Эрур бас ариғ нуктаи қон ёшинг,
Дуру лаълдин зебу зийнат санга.

Десанг хилватим анжуман бўлмасин,
Керак анжуман ичра хилват санга.

Ватан ичра сокин бўлуб сойир
Сафардин агар бўлса меҳнат санга.

Назарни қадамдин йироқ солмағил,
Бу йўл азми гар бўлса рағбат санга.

Дамингдин йироқ тутмағил ҳушни,
Ки юзланмагай ҳар дам офат санга.

Бу тўрт иш била рубъи маскун аро,
Чалинмоқ не тонг кўси давлат анга.

Бу оҳанг ила бўлгуси нақшбанд,
Навоий, агар етса навбат санга.

Алишер Навоий Хожа Баҳоуддин Нақшбандга «Насоимул-мухаббат» асарида анча кенг ўрин ажратган. «Хайратул-аброр»даги мазкур боб ҳам тўлиғича Нақшбанд мадҳини акс эттиради. Навоий Нақшбанд таълимотининг содиқ тарафдоригина эмас, маълум бир ўринларда тарғиботчиси ҳамдир. Унинг лирик меросида бўлганидек, «Хамса» дostonларида ҳам Хўжа Баҳоуддин ақидаларига ҳамоҳанг фикрлар тез-тез кўзга ташланади.

Масалан, «Садди Искандарий» достонидаги

Мусофир бўл, аммо ватан ичра бўл,
Тила хилвату анжуман ичра бўл,

дегани вақшбандийлик тариқотининг айни икки муҳим шартининг шеърий шарҳидир.

2. Мазкур икки байтда Баҳоуддин улуғ мартабали наққошга, унинг диний таълимоти муҳташам ва дилкаш нақшга ўхшатилаётир. Бу бобда бош сўз — «нақш» сўзи. Навоий бу сўзни изчил ҳаракатга солади ва маъно оттенкаларидан ғоятда унумли фойдаланади.

3. Навоий «Насоимул-мухаббат»да ёзади: «Яна алардин (Нақшбанд назарда тутилаётир) сўрадиларки, сизнинг тариқингизда зикр жаҳр ва хилват не самоъ бўлур? Дедиларки: бўлмас. Яна сўрдиларки, сизнинг тариқингиз биноси не ишгадур? Дедиларки, анжуманда хилват, зоҳир юзидин халқ била ва ботин тарафидин ҳақ субҳаноҳу ва таоло била...» Мазкур байт мазмуни ҳам асос эътибори билан Нақшбанднинг юқоридаги жавоб сўзларига бориб боғланади.

XXVI

1. «Султонлар ҳақида: энг юксак ва мақтовларга сазовор тангрн уларнинг ҳукмдорлик бошига подшоҳлик дубулғасини шунинг учун кийдирдики, уларнинг адолатлари кўзининг

чашмасидаги эилол сув мамлакат боғини қондирсин, токи бу боғда тинчлик ва фароғат гуллари очилсин, чунки улар зулм боғида май ичиб, гул сочганларида эса, у майдан майдан ҳар лаҳза ўзгача гулларни қулф урдириб очдирадидлар».

2. Бу ва кейинги тўрт байтнинг мазмуни: «Бошинг туфайли тожинг мартабаси юқорилашди, тахт эса сенинг оёқингдан азизу мукаррам бўлди. Пулга лақаб (ном)инг чекилгани учун у ҳурмат топди. Сенинг обрўйингни билдирувчи тангалар осмон юлдузларича кўпдир. Сенинг амалдорлик хутбангни Муштарий (Юпитер) сайёраси ўзи ўқигани учун тўққиз зиналик осмон курсиси унга минбар бўлди.

Қуёш ўзи сенга соябон бўлишга интилади. Ой юзидаги муҳр сенинг узугинг ўрни. Сулаймон давлатида сен ишрат қиласан; ҳумо қушидан бошқа нарса сенга соя солмайди».

3. «Адолат узугинга баланд осмон «Ростлик — ҳалоллик» деган сўзларни нақшлаган.

4. «Баланд мартабанг хутбасни эса у «Адолат билан амрингни юргнз!»— деб ёзган.

5. «Агар сен шукр қилиб, зулм қилмасанг, ўзи («Қуръон»да): «Албатта. неъматингизни орттираман!»—деган».

6. «Халқ пода бўлса, сен чўпон, у мевали боғ булса, сен боғбон». Навоийнинг бу фикрлари нисбатан анъанавий характерга эга. Чунки, Низомийда ҳам, Деҳлавий ва Жомий «Хамса»ларида ҳам айнан шунга яқин гаплар илгари сурилган. Ҳатто шоир Саккокийда «Раийят қўй эрур, султон анга чўпон...» деган сатр бор. Аммо бу ўринда масаланинг бошқа бир жнҳати муҳим. Навоийнинг подшоҳга мурожаат қилиб айтган фикрлари оҳанг кескинлиги, мантиқ чуқурлиги ва муросасизлиги билан ғоятда таъсирчан, ҳамда ўзича оригиналдир. У подшоҳга қарата: «Бил муниким, сен ҳам бир бандасан, аслида уларнинг кўпларидан ожизу афғандасан», деганда сўз чинакам шоирона жасоратни акс эттираётганга ўхшайди. Бунда даҳо санъаткорларга хос эркинлик, шижоат бор. Навоий айтади, англатадн, даъват қилади ва айни пайтда қаттиқ айблайди.

Хусусан, зулм сори» йўл солган шоҳлар қилмишларини очадиган мисраларда шоир танқид санъатининг ғолиб кучини кўрсата олган.

7. «Шоҳларда бундай сифатлар кам бўлади. Шоҳ Ғозийгинауларни тўла эгаллаган».

«Шоҳ Ғозий – Султон Ҳусайн Бойқаро.

XXVII

1. Бу икки байт мазмуни: «Саодатли шоҳ Ғозий подшоҳлик тожи учун курашиб, мулксиз тахт талашиб юрган вақтида — ёнида юз, нкки юзча одам билан кўчиб, гоҳ Хоразм ерида, гоҳ Адоқда бўларди».

2. «Бидъат ва фисқ-фужур аҳлларн йўқолиб, шариат адолатининг қўлини кучайтирди».

3. «Бир кун у (Шоҳ Ғозий) айланиш учун чиққан эди. Шунда бир афтода кампир унинг этагидан маҳкам тутди».

4. «Нолаю афғон чекиб, оҳ тортиб у (кампир) деди:—Эй, шариатпаноҳ шоҳ! Агар адолат билан иш кўриладиган бўлса, мен сен билан шариат бўйича даъволашаман. Шарт шуки, қаҳринг келмайди, саволларимга шариат маҳкамаси (қозихона)да жавоб бер».

5. «Деди: «Шу воқеадан хабардор икки одамни чақираман, улар адолат ва инсоф билан гувоҳлик берса бас».

6. «Шоҳ деди: шариат шундай ҳукм қилган экан, пайғамбар шариатининг ҳукмига жонимни фндо қиламан».

7. «Кумушнинг кучидан у кумушдек бўлди. Халқ унга «Тилла кампир» деб лақаб қўйди».

8. «Фалак қариясидан қанча алам кўрсанг ҳам, шоҳ адолат қилса, эй Навоий, не ғам».

XXVIII

1. «Хирқа кийган риёкор шайхлар хусусидаким, уларнинг

олдида ҳақиқий либос деганн ҳйла-найранг кийимидир, авом халққа ўргатадиган ҳақиқат ва билимлари эса аҳмоқлик; ҳақиқий майхўрлар тўғрисидаким, уларнинг вужуд кийимлари йўқлик қўлининг зарбасидан йиртилган ва Исо нафасидек жонбахш нафаслари эса муқаддас руҳ каби пок ва зиёрат жойлари фалакнинг саҳнидир».

2. «Эй қаллоблик билан хирқа ёпинган шайх, шому саҳар зикр айтиб, ғавғо қиласан».

3. «Бу кийимингда айланма қуроқлар кўп бўлиб, уларнинг остига пулларни беркитиб қўйиш осон».

4. «Унинг тўқималари ҳам ёлғон ипидан тўқилган. Иблиснинг мўйлаби эса игна вазифасини бажарган».

5. «Яшил тўн устидаги ямоқлар найрангбоз фалакнинг наҳс юлдузларидир».

6. «Тасбеҳини тасбеҳ дема, буттарош бут йўнаётганида чиқиндилардан унинг доналарини ясаган».

7. «Бу тошларнинг ичидаги сўфиси кофирнинг май идишига ўхшайди, тасбеҳининг ипи эса зиннор ипини эслатади».

8. Осилиб турган турфа соқоли кулгили, ўлтириши минбарга чиққан эчкининг ўзи».

9. «Лекин тутган ишида эчкининг ишидагича ҳам тўғрилиқ йўқ. Чунки у ўғрини тутди, бу эса ўзи ўғрилиқ қилади». Бунда шоир ўғрини ўргатилган эчки воситаси билан аниқлаш одатига ишора қилмоқда. Бу одатга биноан, ўғрилиқда шубҳа остига олинган одамлар давра бўлиб ўлтирган, ўртада юрган эчки кимни искаса, ўша ўғри ҳисобланган.

10. «Эшиги майхўр оташпарастнинг дарахтидан, меҳробни бузуқ тарсо (христиан динига мансуб одам) қизининг қошига ўхшайди».

11. «Шайх қаддини «нун» ҳарфи каби эгиб, бир бурчакда Зуннун сингарн ўлтнради». «Зуннун — Абулфазл Савбон бинни Иброҳимнинг лақаби. У тасаввуфнинг катта алломаларидан бўлган. Халифа алмутаваккил томонидан динсизликда айбланиб, қамалиб Мисрдан Бағдодга олиб борилган. У ердан озод бўлиб,

Маккага борганида у ерда ҳам қамалиб узоқ вақт қамоқда ётган. Лекин шунга қарамасдан тасаввуфга оид кўп асарлар ёзган. Зуннуннинг имомлик нуфузи ва мавқеини Навоийнинг «Насойимул-муҳаббат» асарида келтирилган қуйидаги деталлар ҳам кенг изоҳлайди. Зуннун вафот этади. «Жанозасин элтурда, – деб ёзади Навоий, – бениҳоят яшил қушлар жанозасига оят қилиб эрдилар. Андоқким, борғон халойиқ аларнинг кўлагасида эрди. Андин сўнгра Зуннунга халқ кўнглида қабул воқеъ бўлди». Сўнг унинг қабри бошидан одамлар хатига ўхшамайдиган ғароиб битик тош топилади. Унда «Зуннун Оллоҳнинг дўсти ва шавк туфайли Оллоҳ йўлида қурбон бўлган» деган маъно битилган бўлиб, уни ҳар қанча ҳаракат қилган билан ўчириш имкони бўлмайди. Навоий юқоридаги байтда Зуннун номини ижобий бир мақсадда тилга олган бўлса ҳам, шайхнинг Зуннунга ўхшашга интилиши — бу, пуч даъво эканлигини писанда қилган.

12. «Унинг отини шайх «Хизр паямбар» («Яшил пайғамбар») деб атайди, бемаъни хаёлларини эса, бўлган воқеа деб кўрсатади».

13. «Бехуда сўзларни сўзлашда бири чирчиракка (ҳашарот) ўхшаса, кўп айланишда бошқа бириси пирпиракка ўхшайди».

* Бу байт илмий-танқидий матнда ўринсиз, техник сабаблар билан орқароққа тушиб қолган — А. Ҳ.

14. «Унга ҳадиялар, туҳфалар тортса, мол ҳам берса, ғаллакор ер, кент ва суюрғол (подшоҳ томонидан доимийга бериладиган ер-сув) бағишласа».

15. «Кун ўтказиш учун шунча найранг! Мансаб учун шунча ёлғонбозлик!»

16. «Кўйлагидан мушку анбар ҳиди келади, ичида эса юзта ит ҳуриб, гандираклаб юради«».

XXX

1. «Хайру эҳсон васфидаким, сохта давлатнинг заволи раҳмат дарахтининг баргидир; бахиллик сахийлик юрагидан узоқ бир

нарса бўлиб, (инсон учун) чексиз балодир, сахийлик кўрсатмаслик мурувватдан беҳад холи бўлишлиқдир, ҳар томондан қараганда чексиз офат бўлган исрофни рад этиш ва кўп ҳарфли «лоф»ни билдирувчи итлофни (бойликни барбод этиш, исроф этиш) ҳажв қилиш».

2. «Шарофатли бошинг устида карам байроғи «бош» сўзидаги («бош» сўзи арабча шаклда ёзилганда, ўртасида «алиф» ҳарфи бор алиф ҳарфидек байроқдир».

3. *Кулзум ва Уммон* — дарё ва денгиз номи.

4. Ҳотам ва Бармак — сахийлик ва олижаноблик билан ном қозонган шахслар номи. Шарқ шеърлятида, хусусан Ҳотам билан боғлиқ ҳикоят ва ривоятлар кенг қўлланилган.

5. «Сахийлик қандай мақтовга лойиқ шарафли хусусият бўлмасин, уни орттириб юборсанг, бу — исрофга айланадн».

6. Қорун — қадимда бойлиги билан танилган, бани Исроилга мансуб кишининг номи.

7. «Худо» («Қуръон»да) деди, «Енглар, ичинглар!» Ёнида яна деди: «Лекин исроф қилманглар!»

8. Хизр — диний афсонага кўра, оби ҳаёт сувини топган пайғамбар номн.

9. «Оч, муҳтож юзларча одамлар нон сўраб туради, лекин уларга бир бурда ҳам бермайди, тўқни қидиради».

10. «Майнинг тагидаги лойқасини ичадиган одам унинг бир култумига жонини бермоқчи, май сотувчи эса идишнинг тагини яна куб (куб, май сақланадиган катта сопол идиш, хум)га ағдаради».

11. «Шам тилини чиқариб, ёна бошлаши билан тун мамлакати устига ўз байроғини тиккан бўлади».

12. «Тонг ўзини мақтаб қанча гапирмасин, барибир, у куёшнинг олтин нурларидан кўзини ёритади».

13. «Чунки у (сахий) ўз тиғини конга урган, кон унга ўз гавҳарини бағишлаган метинга ўхшайди».

14. «Бахиллик қилиб садаф соф дурни ютган бўлгани учун, дурни олишда унинг кўксини тешишади».

XXXII

1. «Адаблилик одати тўғрисидаким, кичикларга бахтиёрлик сабаби, улуғларга эса юксак мартабалик боисидир; тавозуъ васфидаким, «дол»дек қаддин ҳам қилган қадамини бахтнинг бошига қўяди ва ҳаё нури ҳақидаким, бирон киши бунинг ичига кирса раҳмат ёмғирлари билан сероб бўлади».

2. «Қачонки янги чиққан ой тавозеъ сақлаб, қадднни ҳам қилиди, у кун сайин камол топа бошлади».

3. «Ёй тавозеъ сифатига эга бўлгани учун қадри ошиб, Қуръон устидан жой олди».

4. «Осмон ҳам тавозеъга риоя қилиб эгилгани учун бутун олам уннинг амрига бўйсундн».

5. «Каклик қаҳқаҳа солиб кулгани учун бу кулги туфайли унинг бошига бало келади (яънн овчилар овозидан билиб, овлаб олади)».

6. «Чақмоқни ўз кулгуси тоғнинг ичига қулатди, ҳатто пастлатиб, тупроққа киритиб юборди».

7. «Қаҳқаҳа билан ҳазил бир-бирига дўст, иккиси ҳам қурбақанинг товуши ва юришига ўхшаш кулгили нарсалардир».

8. «Бойқушнинг қиёфаси масхарабозникига ўхшайди, шунинг учун барча қушлар уни талагани талаган».

9. «Тулки ва ит (ҳар хил қилиқлари билан одамларга) кулги эшигини очади; у одамлар шерни кўрса, уйдан қочади».

10. «Агар болаларинг ва хотининг бўлса, уларга ҳам шу ишни қилишинг керак».

11. «Исмда тафовутлар кўп пайдо бўлди; бирининг исми Хусайн бўлса, бошқа бириники Язид».

Хусайн — яхши от тимсоли; Язид — ёмон от тимсоли. Бунда Алининг ўғли Хусайн ва уни ўлдирган Язидга ишорат бор.

12. «Ит етук таълим олгани сабабли у тишлаб келган ов ҳалол ҳисобланади».

13. «Тарбиянинг яна бири ота-онани ҳурмат қилиш; буни

бажариш унинг учун мажбуриятдир».

14. «Хизматни қилиб, уни ортиқча улуғлаб ҳам юборма, ёмон муносабатда бўлиб, таҳқир ҳам қилма».

15. «Сенга шоҳ хизматини қилиш насиб бўлса, тўртта ишни ўзингга сайлаб ол; олдиндан ниятингни унинг нияти билан ростла, бошқа ниятларни кўнглингдан чиқар; яна бир, хизмат қилишнинг вақтини бил, хизмат қил, лекин қилмагандек тур. Яна бири, яхши-ёмон сўз оғзингдан чиқмасин; одамларнинг яхши-ёмонига ҳам қарама (гапини эътиборга олма). Яна бири, бу хизматдан қийналсанг ҳам, азоб чексанг ҳам, одоб шартига кўра, ҳамма яхши-ёмонга чида». Навоий ушбу насиҳатларни ёзганда Шарқ дидактикасидаги анъанавий фикр-мулоҳазаларга эмас, биринчи навбатда ўз ҳаётий тажрибаларига асосланган эди.

XXXIV

1. Қаноат ҳақндаким, «жўъ» (очлик) сўзидан (сўнгги ҳарф) «айн» (бу ўринда «айн» олтин маъноснда) ажратилса, «жў» (ариқ) қолиб, нажот қанотининг майин товушини беради, ҳатто ҳаёт чашмаси сари учиш қаноти бўлиб хизмат қилади, «тамаъ» сўзи ҳар қандай шаклда ёзилганда ҳам ундаги хорлик захрининг таъмини тотишга олиб боради; қаноатли одамнинг (очликдан) кўзида қон мавж урса ҳам иззати бор: тамаъгир одам олтин тахтдан жой олган бўлсада, хорликка учрайди.

2. «Муҳтожни ҳам шоҳ деб аташ мумкин бўлса, ҳарф нуқтаи назаридан «муҳтож сўзида ҳам «тож» бор-ку».

3. Бу беш байт мазмуни: «Овқатнинг юзида заррин нур сочувчи қуёш, товоқ устида эса нон ўрнига ой кулчаси, нон устидаги кўк ўрнига зумуррад, дастурхон устида бодринг ўрнида кўк тош бўлса, худо ҳаққи, кел ўзинг инсоф билан айт, оч одам бу нарсаларни қандай қилиб ейди?!»

4. Рахш — афсонавий қаҳрамон Рустамнинг чопқир оти номи.

5. Ушбу байт ирсолу масал санъати асосида тартиб берилган.

6. «Қаноат мулкидаги саройдан жой олишни мўлжаллаган

одам яхшиларнинг яхшисидир».

7. «Ҳилол (янги ой) шакли унинг ўймакорлик асбобидай бўлгани сингари, осмон билан шафақ унинг базмининг қизил фонусига ҳам ўхшашдир».

8. Явмил-ҳисоб — қиёмат куни демак.

9. «Иzzат тилар экансан, қаноат тамаъ қил. «Қаноат қилган»нинг жойи иззат тахтидадир».

XXXV

1. Қаноатли жувонмард билан тамаъгир жаҳонгаштанинг ҳамроҳ бўлгани, бирининг фароғат бойлигига берилганидан хорлик азобига қолгани, иккинчисининг қаноат азобини чекиш туфайлн фароғат бойлигига эришгани.

2. «Тамаъгир буни ўқиғач, бесаранжом бўлиб тамаъгирлик томирлари қаттиқ ура бошлади».

3. «Саҳар вақтида ким шаҳарга олдин кирса, уни тахтга ўтқазиб, бошига тож кийдириб, қўлига узук тақилар экан».

XXXVI

1. Вафо ҳақидаким, «вафо» сўзининг «ве» ҳарфи (бунда «вафо» сўзининг арабча ҳарфи ёзилиши кўзда тутилади) ҳамда абжад ҳисоби бўйича ҳарфларининг сонини билдиришга ишора қилинади.

2. Бу уч байт мазмуни: «Осмоннинг тўққиз қутиси бўлиб, ҳаммаси зар билан ишланган; уларнинг ичида юз минглаб қиммат-баҳо дурлар бор. Ундаги ҳар бир дурнинг ёруғлиги фароғат шамидир, оддий дур эмас, шам ҳам эмас, кўчани ёритувчи дурдир».

3. «Ёлғуз овучдин ким эшитмиш садо» — Бу сатр маъносига «Қарс икки қўлдан чиқади» халқ мақоли асос бўлган.

4. «Нард тахтасининг тосида тўпиқ — суяк битта бўлса,

ўйинчи ўйин бошлай олмайди».

5. У ёрнинг васли кимгаки насиб бўлса, унинг шаънига («Қуръон»да) «ғалаба яқиндир» ояти ёзнлган.

6. «Кимки ўзининг бир ёри билан кўнгли шод экан, малаклар тўдаси унга: «Кўз тегмасин!»—дейди».

XXXVII

1. «Икки вафодор ёр бир-бирига вафо қилиб, бошларидан кечгани, уларнинг шарофати билан юз минг бош қиличдан ва қилич қиндан қутулгани, ҳатто қайта қинга киргани».

2. «Унга ғалаба юз кўрсатиб, тақдир душман кўнглига шикаст солди».

3. «Ўликларнинг кўплигидан даштлар тўлиб кетди. Қизил қон Нил дарёси бўлиб оқди».

4. «Агар сенинг мақсадинг бош олиш бўлса, уни қўй, унинг ўрнига бу бошни ола қол! — деди».

5. «Шу муносабат билан орада бирпас кутиш юз берган эди, «бирдан халқ орасида омон-омон бўлгани ҳақида нидо кўтарилди».

XXXVIII

1. «Ишқ ўти таърифидаким, унинг шуъласи бало саҳросининг лолаларидур, чўғи балога дучор бўлган кўнгулнинг қон бўлакларидир; Меҳнат — машаққатнинг қаро шоми унинг тутуни, бу шомнинг куйик юлдузлари унинг учқунларидир; ёр ҳуснининг нурлари ҳақидаким, унинг алангасидан кўтарилган бир ёлқин бундай ўтнинг чиқишига сабабчи, унинг қуёшдек юзидан тарқалган битта нур бундай ҳароратга асосдир».

2. Бу икки байт мазмуни: «Ер юзида энди ҳаёт бошланиб, инсон вужудини руҳ майи билан маст қилганларида, унинг туфроғдан иборат жисмини ҳикмат қўли билан худди Эрам боғига ўхшатиб туздилар».

3. «Жаҳон мамлакатининг бошига ишқ ғавғоси тушиб, замон аҳли ишқнинг талонига учради».

4. Бу икки байт мазмуни: «Май ўти бут (будданинг ҳайкали кўзда тутилади)нинг юзини қизартириб, байроққа айлантиргач, шуъласи Қуръонни ҳам куйдирди. Қуръоннинг варақларини куйдираётган чоқда ўт ёқаман деб раҳл (Қуръон, яъни китоб қўйиб ўқиладиган курси)ни ҳам синдирди».

5. Мул — шароб, май. «Гулшаннинг нчидан гулдан ўт ёқди, майхона бурчагини шароб билан ёритди. Бу гулнинг қандай гўл эканидан боғнинг нима хабари бор?» дейилмоқчи.

6. Бу уч байт мазмуни: «Ўзини киши кўзига ғамгин кўрсатиб, мотами бўлмаса ҳам ёқасини йиртар экан, бундай одамнинг таши ҳийлакорлиги орқасида малакка ўхшайди; ичи эса иблис билан бирлашган, зоҳири садоқат билан безанган, фисқ-фасод билан бул-ғанган».

7. Ано ўқлари — машаққат ўқлари, қийинчилик.

8. «Хуснини намойиш қилиш учун у қошида (жингалак) тугунлар ясаган. Ўзига зеб бериш учун «нун» ҳарфига ўхшатиб ясалган бу тугуннинг устидаги нуқта шамра (укроп уруғи)нинг уруғига ўхшайди».

9. Ташбиҳ санъати тадбиқ этилган бу байтда, маъшуқанинг зирак таққан қулоқлари сафни ёриб ўтган турк аскарларига ўхшатилиб, «гўё у ўлимни ўйлаб, устидан темир совут кийиб олган»,— дейилган.

10. Балки гулистони Халил — бу талмеҳда пайғамбар Иброҳим Халилулло тўғрисидаги афсона назарда тутилган.

11. Шиблий — тасаввуфнинг машхур шайхи. Унинг тўла номи Шиблий Абу бакр Жаъфар бинни Юнусдир (862—947).

12. Зуннун — йирик тасаввуф олими Зуннун Абулфазл Савбон бинни Иброҳимдир.

XL

1. Ростлик таърифидаким, борлиқ уйи шу тўғри устун билан тик, ул уйнинг шабистони бурчагида бу нур (ростлик) шами

мажлисни безатади; эгриликни эса рад этиш ҳақидаким, агар эгри одам кумушбадан гўзаллар юзидан зулфдек жой олса ҳам (барибир охирида) боши кесилади, эгри одам агар хазина устида аждаҳодек ҳалқа бўлиб ётган бўлса ҳам унн ўлдириш зарур.

2. «Ҳар ким ўзига тўғрилиқни одат қилган бўлса, фалакнииг тескари айлангани билан унинг нима иши бор? Ўқнинг (ёй ўқи назарда тутилган) учиши тўғри бўлгандан сўнг ёрнинг эгрилигининг унга нима зиёни бор?!»

3. «Най тўғри бўлгани учун аҳли ҳол — тариқат аҳли, яъни сўфийлар уни яхши кўришади; тўғри бўлмасдан эгри бўлса, танбех, учун қулоғи буралади».

4. «Мистар (чизғич)нинг чизигига ёзув тўғри кела бергач, қалам бошини кўтармасдан ёзгани ёзган».

5. Диний афсоналарга кўра Сулаймон ҳам, подшоҳ ҳам пайғамбарликка эришиб, бутун мавжудот унинг тасарруфида бўлган. Инсондан бошлаб дев, пари, ҳайвон, хуллос чумолигача унга тобе, ҳатто шамол ҳам унинг хоҳишига қараган. Бу ишларнинг барчаси унинг қўлидаги узук хосиятидан содир бўлган эмиш. Узукка «Исми аъзам»—(дуо) битилган бўлиб, узукнинг илоҳий қудрати мана шу хат шарофатидан экан.

6. Рости расти — тўғрилиқ, халослик.

7. «Қалам тўғрилиқка йўл курсатгани учун доим унинг боши кесилиб, пастга бўлиб туради. «Алиф» ҳам тўғрилиқ аломати бўлгани учун, «бало» (сўзи) уни қара, ўзининг орқасига олибди (Бунда «бало» сўзининг арабча ёзилиши кўзда тутилади. Унда алиф сўз охирида келади. Алиф эса ўз шаклига кўра ўтмиш адабиётида доим тўғрилиқ рамзи бўлиб келган).

8. «Барқ — яшин эгриликни одат қилган бўлиб, ҳамма ёқни ёритсада ернинг остига киради».

XLI

1. «Дуррож (қирғовул)нинг чин гапириш ўрнига ёлғон гапириб, бир англашилмовчилик тузоғига илингани, чин сўзни

шер ёлғон деб ўйлаб, овозини эшитиб, етиб келмагани ва унн бало тузоғидан халос этмагани».

2. «Тўқайда бир йиртқич шер бор эди. Ваҳшатда осмон шеридек қўрқмас эди».

Бу икки байтда: «Шер унинг сайрашини эшитиб, куйида ёлғон борлигини фаҳм қилиб, дер эди: — «Ёлғон гапирма, ёмон бўлади. Тўғри одамлар олдида ёлғон қораланади»,— дейилган.

XLII

1. «Илм осмонининг юдузлардек баланд мартабалилиги ҳақидаким, билимсизлик тунини ёритиш учун «айн»и қуёш, «лом»и ой, «мим»и кундуз белгиларини кўрсатади; билимсизлик шомини қоронғи кўриниши ҳақидаким, гафлат чоҳини пастлик зоҳир қилиб, бу кечада бахтсизликдан ҳикоя айтади; олимнинг

бутун бахтсиз вужудининг қуёшдек юксаклиги, жоҳилнинг эса бутун борлиғи бойлик, мол бўлса ҳам тупроқдек хорлиги».

2. «Дунёнинг иши яратилгандан буён душманликдан иборат бўлиб, олимлар хор, жоҳиллар азиз».

3. «Ёмонликни ўзига шиор қилган Зуҳал сайёраси мовий ранг қўрғон гумбазидан жой олган. (Яхшилиқни қўлловчи) Муштарий эса ундан қуйида. Бу, дунёнинг яхшини ёмондан паст кўришидан».

4. «Тоғ чўққиси қаттиқ бўлишга бел боғлагани сабабли унинг тиғи ойнинг юзини тимдалаган».

5. «Оташпараст ҳинду кўмирдек қорайиб кетган эса-да, у ёқут тахт устидан жой олган».

6. Бу Али — Шарқнинг буюк алломаси Абу Али ибн Синодир.

7. «Пашшанинг ҳам уст либоси заррин, аммо унинг қўйадиган жойи ўлимтик ва ифлослик устидадир».

XLIII

1. «Имом Фахр Розий билан Султон Муҳаммад Хоразмшоҳнинг

ҳаммомда дўстлик шамини ёққанлари ва имомнинг сўзи билан Султоннинг такаббурликдан воз кечгани».

2. «Сирдонлар даврасининг подшоси, дунёдаги барча диндорларнинг имоми Фахриддин Хоразмни ўзига оромгоҳ қилганда, уни кўришга Хоразмшоҳ келмади».

3. «Улар бир-бирлари билан кўришиб, шоҳ унга очилиб шундай савол берди:

– Эй, ўз илми билан элни баҳраманд этган, қиёмат ишларидан бир хабар бер-чи. У куни қандай машаққатлар юз беради. Ҳар бир кишининг аҳволи нима бўлади? Шоҳ шундай маъноли саволни берган эди, камолот эгаси бунга шу зайлда жавоб берди:

Эй, қиёмат кунини билишни орзу қилган одам, қиёмат ҳақидаги саволга энг монанд жой шу ҳаммомдир. У ерда ҳам шоҳ билан гадо бир хил аҳволга тушиб, шоҳу гадо барчаси яланғоч юради. Амалдорлар, катталар ҳаммаси сенга ўхшаб, ичкарига киргач, бору йўғи ташқарида қолади. Илму ҳунар эгалари эса менга ўхшаб, нима йиққан бўлса, ўзи билан олиб киради, вассалом».

XLIV

1. «Қалам учидаги тиликнинг ранг-баранг ҳаракатлари ва қалам аҳллари билан нборат тўданинг турланувчанлиги ҳақида; у (қалам) қайси бир хатни кўчиришга бошласа, бу унинг номаи аъмолининг қора бўлишига сабабдир, котибга эса бу бахтсизлик белгисидир. У қайси бир ҳарфни тузатиб, қайта ёзмоқчи бўлса, бу унинг юз саҳифасининг ҳам, роқим қоғозларининг ҳам оқ бўлишига сабабдур».

2. «Бу қандай бичими келишган, ёқимли нарсаки, овози ҳам яхши, диққат билан қулоқ солсанг арзийди». Навоий худди шу ўриндан бошлаб, ташхис санъатидан актив фойдаланиб қаламни жонли нарса, гоҳо сирли мўъжизалар бунёд этиш воситаси сифатида таърифлаб беради. Шунда қалам ўқувчи назарида гоҳ «тумшуғидан ҳар томонга маъноли сўзлар сочади»ган сеҳрли

қуш, гоҳ «фусунгар илон», гоҳ «тилла хазина устидаги аждар» тимсолида гавдалантирилади.

3. Калим — Мусо пайғамбарнинг лақаби; асойи Калим — Мусо ҳассаси; афсонага кўра Мусо ҳассаси билан мўъжизалар кўрсатган эмиш. Бунда қалам ўша ҳассага ўхшатилган.

4. «Пул бермаса, бўйдоқ ўтган Исо (пайғамбар) устидан ҳам никоҳида тўққизта хотини бор; деб ёзишдан тоймайди».

5. Амр ва Зайд — ўзбекча «Эшмат, Тошмат» деган иборага тўғри келади.

6. «Ҳа»нинг ўрнига «йўқ», хатонинг ўрнига савобни ёзади ва орқасига «бу ёғини худо билади» деб қўшиб қўяди.

7. Бу ўринда тилга олинган асарлар ислом дини ва тасаввуфга доирдир.

XLV

1. «Ёқутнинг¹ ҳуснихат туфайли подшоҳлар олдида ҳам, дарвешлар олдида ҳам ҳурмати ортгани ва мамлакат ёзувига ҳурмат аҳллари ўз белгисини унинг битган саҳифаси бўйича тортгани».

2. «Фано боғининг гулида ўлтир, шуҳрат қозонган кишининг гулшани Сухравард² эди».

3. «Ҳижоз аҳолиси Каъбага эътиқод қилгани сингари (халифа) Мустаъсим ҳам унга нисбатан кўп ҳурмат билдирди».

XLVI

1. «Булутдек фойда келтирувчи одамлар ҳақидаким, пешона тери билан зебо райҳонларнинг бошига гавҳарлар сочадилар; юзларида булут орасидаги чақмоқдек кулги кўриниб туради; шабнам тўкилган чинордек, қўллари кофининг тери билан ерга

¹ Ёқут – араблар орасида шуҳрат топган котиб (1268 йилда вафот этган). Бағдодда аббосий халифа Мустаъсим даврида яшаган. «Қуръон»ни кўчиришда ягона ҳисобланган.

² Машҳур мутасаввиф шайх Сухравардий кўзда тутилади.

ёнбошлаган хас-хашакларни суғорадилар; дилининг куйиши чинорникидек рангу рўйида ошкор».

2. «Эй инсонлар орасида тонг каби кумуш сочишга ўрганган одам, сенинг меҳринг қуёш меҳридай умумийдир».

3. «Агар ёмғир ўрнига тош ёғса ҳам, тоғдек бошингни яширмай турасан».

4. Ямқусу фил-арзи — Ер юзида яшаб юрсин.

5. Хайри нос — Одамларнинг энг яхшиси.

6. «Пашша киши бўйнига ҳалақит бериб, шапалоқ уриш билан янчилади».

7. «Арабдан чиққан пайғамбар³ бутун борлиқни ёритти. Бу Лаҳаб юзини қаро қилиб нима қиларди».

8. «Камолот қозонган одамларнинг ҳам энг комили элчилар подшосн Муҳаммад пайғамбар эди».

9. Бу икки байт «Хамса»нинг 1960 йил нашрида

Сўз била куфр аҳли мусулмон бўлуб,

Сўз била ҳайвон деган инсон бўлуб.

Ҳам сўз ила элга ўлумдин нажот,

Ҳам сўз ила топиб ўлук тан ҳаёт,

шаклида берилган. Биз «Ҳайратул-аброр»нинг танқидий матни асосида байтлар ўрнини алмаштирдик.

10. «Чин диёрининг мушки ўзи қора тупроғдай бир нарса. Сунбул унинг исида ис олгани учун бошоқчидай боши қуйи».

11. «Саховат кўрсатган киши муомалада ҳам хато қилмаса, у бир йўла иккита инъом берган бўлади».

XLVII

1. Марҳаматли Айюбнинг безорб ўғри эгрилигини тузатгани ва гумроҳлик зулматида унга йўл кўрсатгани...

³ Бунда Муҳаммад пайғамбар кўзда тугилади. Бу Лаҳаб эса унинг динига кирмаган, унга қаршилик қилган кишидир.

2. «Шу кеча бир кисовур унинг уйига лаҳим ковлай бошлади».
3. Хуфра — ер остидан ковланган йўл.
4. «Афсонага кўра, пайғамбарлардан Айюб ҳамма азоб-уқубатларга бардош бериш, Нуҳ эса узоқ умр кўриш билан машхур бўлган».

XLVIII

1. «Осмон тузилишидан шикоят; унинг ҳар бири бир қути бўлиб, ҳар юлдузи пок бир гавҳар бўлиб кўринади, аммо у шундай бир қутича ҳамки, унга заҳар, заҳар бўлганда ҳам ўлдирадиган заҳар солинган; Жаҳон кўғирчоғи ҳақида кинояки, у чиройли ва келишган шўх бир жононга ўхшаб кўринади, аммо ўзи шундай қарияки, иши макр ва кўзбўямачилик; кўзбўямачилиги эса ҳаддан оргикдир; у марварид қутисининг зарарини ёзиш учун қаламнинг тили лол, бу қариянинг турган-битгани заволдир».

2. «Эй кўнгул, бу чарх кўғирчоқбоз чиқди-ку! Эй кўнгул, унинг найрангбозлигидан ранжима!»

3. «Кўғирчоқбоз каби бу ҳийлагар осмон ўз найрангбозлик чодирисида минг хил суратлар кўрсатади».

4. «Унинг кўз ёшлари ҳийла юлдузларидир. Ёлғондаки тонгнинг оқаргани— унинг бошидир».

5. «Қуйида пардозчилигининг белгиси оқ тонг упаси-ю қуёш ойнасидир».

6. Бу икки байт мазмуни: «Тўй олди қалинига жонини сўраб, кейинги маҳрга имонини талаб қилиб, жонини, имонини олгандан кейин эса бу дунё уйдан сургун қилади».

7. «Фалак айланганда икки чизиқ ҳосил қилиб, бу минтақа ва муаддил чизиқлари икки белбоғдай унинг белига бойланган».

8. «Шундай фикр қилгинки, бу пасткаш чархнинг айланиши худди ғалвирнинг айланишига ўхшайди».

9. «Жаҳон гулшанида наргис каби калтабин, нодонлар бор

эди, уларнинг базмларига хурсандчилик бағишлаб, кумуш табоқларда олтин қадаҳлар узатди».

10. «Қаерда рангдор Яман терисини кўрса, юз жойидан қирқиб, ундан ўққа халта ясади».

11. «Унинг ҳеч бир ҳосили ҳам йўқ, боқийлиги ҳам. Уларнинг ҳаммасидан кеч, лекин кечикма».

XLIX

1. «Искандарнинг етти иқлим мамлакатларини ўз қўлига киритгани ва бўш қўл билан бу дунёдан кетиш отини илгари сургани».

2. «Осмоннинг кўк гумбази устида хутба ўқиб, адолат тамғаларини (олтин, кумушга эмас) юлдузларга ўйди».

3. «Йўлимни қабр томон бошлар экансизлар, бир қўлимни тобутнинг ёнидан чиқариб қўйинглар. Кишилар тобутга назар солар эканлар, ибрат юзасидан шу қўлга қарасинлар. Билсинларким, етти ўлка подшоси, етти осмон мушкулларида хабардор одам, энди жисмимда жон йўқ, бу макондан, бўш қўл билан бу жаҳондан кетмоқда».

L

1. «Жаҳолат майининг қўйқасини ичадиганлар ҳақидаким, яхшилик хирқалари гуноҳкорлик қўлидан йиртиқ; май жаҳолатининг

боши оғриқ одамлари тўғрисидаким, уларнинг ҳар бири майхона эшигида мастлик ва бебошлик билан юради ва қийшайган майхона уларнинг назарида Жамшиднинг тахтига ўхшайди, синиқ пиёла эса ўзида жаҳонни кўрсатадиган жомга...»

2. «Эй, жомга ҳамдам бўлиб қувонган одам, ишинг жаҳолат хуморидан мастлик».

3. «Сенинг бу мастлигинг неча йил, неча ой давом этиши мумкин? Ойда, йилда бир маст бўлмасдан ҳушёр тортиб ҳам юр!»

мазмунни байтда тажнис усулида ифода этилган.

4. «Йўлда учраган ёмғир сувини кўрса, май деб ичади; Сой тоши учраса, олиб, гулдек отади».

5. «Бўзчининг тароғидаги оҳордек, балки қарға патидаги ифлосдек, қусуқ унинг соқолини обдон ҳаром қилди. Ит эса ялаб, уни яна тозалаб қўйди».

6. «Ҳа, шум кампирнинг қизи қанча хунук бўлса ҳам, унинг кўзига беҳиштдаги хур бўлиб кўринади. Қобилиятсиз шоирга: «Нима еяпти?» — деб юрма дейман, нима бемаъни гап гапирса, унинг ўзига сеҳр бўлиб туюлади».

7. «Бойқуш обод ерларда хафа бўлиб ўлтиради; вайрона бурчакларда эса товусдек товланади».

8. «Мажусий ўтхонага сув қуйса бир нафасда сандал дарахтининг ўтини обнусага айланади».

9. Бу тўрт байт мазмуни: «Хуллас, унинг ўти ўту суви ҳам ўт, ранги ўту жозибали ёлқини ҳам ўт. Кимки бу тўрт ўт ичига тушиб асир бўлса, чақмоқ чаққан жойда ипак тўқимадай ёнади. Қайси баданда бу тўрт унсур ёнса, унинг иссиғидан бадандаги тўрт унсур ҳам ўртанади. Бу ўтда тўрт унсургина ёниб, йўқ бўлиб кетмайди, ақлу ҳис, дину ислом ҳам йўқолади».

10. «Бировни мақтаб, мажбуран тавба қилдирилса, буни тавба деб тушунма: бировнинг тавба қилишига ақли етмаса, «Қуръон»ни ўртага қўйиб шартлашишни ҳам». Ушбу мақолот охирида Навоий инсон иродасининг кучига баҳо беришда зиддиятга йўл қўйиб, тавба қилиш худонинг хоҳишига боғлиқ, деган идеалистик ғояни илгари суради.

ЛII

1. «Хунасафат олифталарнинг дунё зеб-зйнати, деб ҳийлакорлик кўрсатишлари ва жонини фидо қилган муҳаббат эгаларининг диндан қувват олиб, бошни тик тутиб юришлари; ғазавот майдонининг кенглиги васфидаким, мард билан номарднинг шу ерда бир-биридан фарқи кўринади; шоҳлик қони

таърифидаким, бу гуноҳ тутунидан юзи қаро бўлганларнинг юзини қизил қилди».

2. «У шундайки, ўзини жуда ботир кўрсатиб, отини шижоат майдонида илгари суради».

3. «У ўзини шундай катта тутадик, гўё унинг бошидан осмонгача бўлган масофа тўрт энлиқдай».

4. «У зулм ўқини учирганда, ўқнинг учини ўз юзи билан эговлайди».

5. «Бу жиға унга лаънати иблисдан қолган бўлса ҳам уни Жабраил қаноти деб атайди».

6. «Отининг устига урган эгари зарланган; ҳатто унинг юганига ҳам гавҳарлар қадалган».

7. Бу икки байт маъноси: «У ғавғо қилади, атрофидагилар бақириб-чақиривади, гўё ўзи ўртада деу атрофида шайтон тўдаси. Бири уни «Бегим!» деган, бошқаси «Мнрзо!» деган; хулқини яхши деб, хуснини чиройли деб мақтаган».

8. «Хамса»нинг 1960 йил нашрида (116-бет) бу сатр «Лоф ила ҳар дам ушотиб юз масоф» шаклида, биз уни танқидий матнга биноан «Лоф ила ҳар дам ушотиб бир масоф» тарзида бердик.

9. Бу байт дostonнинг 1960 йил нашрида:

Ҳар нимаким, шаръ хилофи дурур,
Тўккасен ар бодаи софий дурур,

деб берилган. Икки сатрда ҳам «дурур», «дур ул» деб ўзгартирилди.

10. Бу сатр олдин «Жисмингга тиғ очса ўлум зўрни» ўқилган. Танқидий матнда «зўрни» эмас, «равзани» (Равза — тешик, туйнук).

11. Бу байтнинг ўрни ўзгартирилди. У «Хамса»нинг 1960 йил нашрида (118-бет):

Кимгаки жонондан эрур жон азиз,
Ҳайфки қилғай они жонон азиз

байтидан олдин келади.

LIV

1. «Баҳор йигитлигининг софлиги ҳақидаким, нозли райҳонларини ранг-баранг ипаклар билан ораста қилади; йигитлик баҳорининг латофати хусусидаким, юзининг гулини райҳоний хатлар билан ёндирадиган даражада безатади; хазон қарилгининг совуқлиги тўғрисидаким, гулистондаги дарахтлар билан қушлар у туфайли зийнатсиз, куйсиз бўлиб қолади; қарилик хазонининг шиддати тўғрисидаким, бадан гулистонининг тоза гуллари у туфайли ҳавога соврулади».

2. «Ҳамал айвонини қуёш ёрита бошлагач, осмон ер юзига ҳам меҳр изҳор қилди».

3. «Кўкимтир майсалар тўшак бўлиб, ундаги райҳонлар гўё биҳишт хурларидир».

4. «Болаларнинг ҳаммасини кўнгли ўйинда, лекин ҳамма ёқда «гулҳоча гул»⁴ ўйини».

5. «Барглар барг эмас, ёқиш учун бир тўплам ўтин; шоҳлари эса дўзахнинг кундаси деса бўлади».

6. «Биров тафсир («Қуръон»га ёзилган тафсирлар)ларни ўқиб, биров ҳадислар (Муҳаммад пайғамбар номи билан боғлиқ ривоятлар мажмуаси)ни ўрганиб эътибор топади».

7. «Оғиз бурчакларида қимматбаҳо дурлардан қолмай, тишлари «син»га ўхшаса ҳам, тишсиз «син»га («с» ҳарфининг арабча шаклларда тишли ва тишсиз ёзилишига ишорат) ўхшаб қолади».

8. «Орқа бўйнида тиришлар пайдо бўлиб, бақбақасидагн юнглarda тугунлар юзага келади».

9. «Кишининг мақсади табиий яшаш бўлса, истак билдириб, ҳамма ёққа бориши, кўриши лозим»

⁴ «Гулҳоча гул» болалар ўйнайдиган «Читти гуло, читти гул»га ўхшаш ўйиннинг номи.

LVI

1. Фалак ғамхонаси ҳақидаким, оқибат мазмунн парокандалик белгисидан иборат бўлиб, унда киши қийналса ҳам ўзини хурсандликка олиб юриши керак; жаҳон вайронаси ҳақидаким, унда ёзиғлик тилак ҳам кўнгул уйини обод тутишдир; ҳаёт гулшанидан эсан ҳар нафаснинг қадрини билиш, умр гулидан чиққан ҳар бир хуш иснинг шукрини қилиш, баданда худонинг буйруғини бажаришга қувват бор экан, тоат-ибодатни ғанимат билиш, дўстлар билан кўришиш имконияти бор экан, буни қўлдан чиқармай, киши ўзини хуррам тутиши кераклиги тўғрисида».

2. «Тақдирдан қанча жафо етса ҳам унут. Бу жафолар қанча кўп бўлса ҳам ўзингга оғир олма».

3. «Қилмас қари» — ўйлашга арзимаиди.

4. «Шундай экан, гул билан тик савсан ҳам, норвану сарву шамшод ҳам, бу чаманда нимаики бўлса — ҳаммаси бир-бирига меҳмондирлар».

LVIII

1. «Хуросоннинг мисли йўқ вилояти баёнида... хусусан салтанат уйи бўлмиш осойиш жойи — Ҳирот тавсифида; гарчи (ўтмишда) боғ бўлса ҳам, аммо қуриб қолган эдн, лекин шоҳ (бунда Хусайн Бойқаро назарда тутилаётир) оқизган сойнинг адолати уни олий жаннатнинг рашки келадиган ерга айлантирди, агарчи (бир вақтлар) обод бўлган бўлса ҳам, бироқ бузилиб кетган эди; шаҳаншоҳнинг қурувчилик эҳсонидан чин расмхонасининг ҳам рашки келадиган жойга айланди».

2. «У ўртадаги осмонда ҳар томонга нур сочиб, «ҳамма ишнинг ўртачаси яхши», деган ҳикматни исботлаб туради».

3. «Унинг ичидаги шаҳарларнинг сони ниҳоятда кўп. Уларнинг ҳар бирининг гўзаллиги ҳаддан ортиқдир».

4. «Уни жаҳоннинг кўкси деб таърифлаш керак. Ундаги юрак эса гўзал Ҳирот ўлкасидир».

5. «Уни (Ҳиротни) «Кўнгул» эмас, «шоҳ» деса ҳам ажабланиш керак эмас, чунки шоҳнинг жойи ҳам ўртада бўлади-ку!»

6. «Оллоҳ, Оллоҳ!» Бу Ҳирот қанақа шаҳар бўлди? Унинг бир қисми иккинчи қисмидан ажойиб! Икки турғун осмондан белги бўлган унинг икки хиёбони сомончининг йўлига ўхшайди».

7. Масжида Ақсо — Суриятдаги машҳур қадимий масжид. «Унинг шамдонлари каптарларга хилват уя; каптарлар унда Жаброилдек ўтирадилар».

8. «Хамса»нинг 1960 йил нашрида бу сатр «ҳар шажару юз гул ила шеваси» эмас, «Бир шажару...» ҳолида берилган.

9. Ануширвон ислом динини қабул қилиш ҳақидаги Муҳаммад пайғамбарнинг мактубини йиртиб ташлаб, исломни рад этган эди. Бунда шунга ишора бор.

10. «Одамзод бор экан, олам бор экан, олам ичида одамзод яшар экан, адолат билан олам юзини обод қил, яхши хулқ билан дунёдаги одамларни шод қил».

LX

1. «Мақсаднинг ўталгани ҳақида; агарчи бу латиф сўзлар мажмуаси шундай бир тўпламки, нозик маъноли сўзлардан иборат туҳфалар билан тўла ва нозик маъноли сўзлар тўплами шундай кемаки, фойдали инжулар унда хилма-хилдир; лекин таъб дарёсидан соҳилга энг олдин келгани нарсаларнинг энг қимматлилари бўлади ва зеҳн шабистонидан ҳам энг олдин жилва зуҳур этган келинчақлар бўлади, шунга кўра бу тўпламни салтанат боғчасининг олдинги гули ва халафлик чаманининг қад кўтарган нозли сарви бўлмиш султон Бадиуззамон⁵ Баҳодир... оёғига нисор қилинди ҳамда унга никоҳлаб берилди, — токи бу

⁵ Бадиуззамон – Ҳусайн Бойқаронинг катта ўғли, 1506 йилда отаси ўлгандан сўнг Хуросон тахтига ўтириб, ўз укаси Музаффар Ҳусайн Мирзо билан бирга ҳукмронлик қила бошлаган.

насиҳатлар унинг дилида ўрнашиб қолсин ва бу жавҳарларни қулоғига оссин».

2. «Инсон ўрнини босадиган инсондир; шоҳники шоҳ, хонники хондир».

3. «Балки, у хавф-хатарсизликнинг сабабчиси, Жамшиддек қадрли ҳукмдор Бадиуззамондир».

4. Бу талмеҳ «Қуръон»даги бир эпизодга ишора. Бунда золим Заҳҳок, Фирдавсий «Шоҳнома»сида нақл қилинишича, ундан яширин ҳолда сигир сутини ичиб катта бўлган Фаридун қасд олганн эслатилмоқда.

5. Асл мақсадни кўзламоқчи бўлсанг, Муҳаммаднинг шарияти йўлини тут!»

6. «Адл» сўзи уч ҳарф билан ёзилади. Лекин унинг ҳар биттаси ўзгача мазмунга эга. Унинг «айн»и ёндирувчи қуёш бўлиб, зулмнинг қора шомини пок қилади. «Дол»и эса давлат ва диннинг тожи бўлиб, дин ва давлат аҳллари доим унга муҳтождирлар. Охиридаги «лом»ини ҳурларнинг сочи деб бил; иззат ва шараф қушларига эса уни тузоқ деб бил».

LXII

1. Бу орзу — «Ҳайратул-аброр» достонини ёзиш.

2. Бу гулруҳи зебо узор» — «Ҳайратул-аброр» демак.

LXIV

1. Яхши одамлар ҳайрати.

2. Ҳижрий — 888 йил, милодий — 1483 йил.